

ВІСЬМА
КЛАС
ГРАМІОТА

НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

7

ЛІТЕРАТУРНІ РОДИ

лірика

епос

драма

ЖАНРИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ

ліричний вірш
пісня

оповідання
притча
повість
роман

власне драма
комедія
трагедія
трагікомедія

ЖАНРИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

народна пісня
балада
дума
байка

міф
легенда
народний переказ
казка

приказка
прислів'я
загадка
анекдот

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

Анафора

повторення окремих слів чи словосполучень на початку віршових рядків, строф або речень.

Гіпербола

художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності, наприклад: *Щира праця гори верне* (нар. тв.).

Епітет

художнє означення, наприклад: *золоті руки, світла душа, пишний сад*. Якщо епітет часто вживається з конкретним іменником, то його називають *постійним*: *ясний сокіл, буйний вітер*.

Інверсія

порушення узвичаєного порядку слів із метою виділити певне слово в тексті, звернути на нього особливу увагу.

Метафора

слово чи словосполучення, яке переносить ознаки одного предмета або явища на інші на основі подібності, наприклад: *засипаний піском часу, оповитий серпанком загадковості*.

Персоніфікація

образний вислів, у якому ознаки людини переносяться на неживий предмет чи явище, наприклад: *танцюють сніжинки, камінь спить*.

Порівняння

художній вислів, у якому один предмет чи явище зіставляється з іншим, чимось подібним до нього, наприклад: *Росте хлоп'я, мов кущ калини* (Б.-І. Антонич).

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ПРАПОР УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ
ГЕРБ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА література

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2024

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)
А21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 05.02.2024 № 124)*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Відтворюємо
прочитане

Аналізуємо
зміст та
особливості
художнього
твору

Творчо
мислимо

Гра
«Так — ні»

Робота
в групі

Виконуємо
домашнє
завдання

Авраменко О.

А21 Українська література : підруч. для 7 кл. закл. загальн.
середн. освіти / Олександр Авраменко. — Київ : Грамота,
2024. — 240 с. : іл.

ISBN 978-966-349-978-9

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту. Ви-
дання підготовлено відповідно до Модельної навчальної програми
«Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної серед-
ньої освіти (*авторський колектив: Т. О. Яценко, В. І. Пахаренко,
О. М. Слижук, І. А. Тригуб*).

Видання містить біографічні матеріали про письменників і
письменниць, відомості з теорії літератури, художні твори.

Методичний апарат підручника охоплює різноманітні зав-
дання, зорієнтовані на вікові особливості семикласників і семи-
класниць.

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)

Дорогі семикласники й семикласниці!

Сьогодні ви починаєте подорож сторінками підручника, у якому зібрано твори різних літературних родів (лірика, епос, драма) і жанрів (пісня, оповідання, повість, роман та ін.). На вас чекає знайомство як із сучасниками, так і з історичними персонажами.

Ви ніби сядете в машину часу й потрапите в Карпати XIII ст., де станете свідками героїчної боротьби українців із монгольськими нападниками (повість *І. Франка «Захар Беркут»*). Потім потрапите в козацьку епоху, тут на вас чекатиме мандрівка з Павлусем, який вирушає до Криму в пошуках сестри Ганнусі (повість *А. Чайковського «За сестрою»*) і долає неймовірні труднощі. Не менш цікавою буде подорож у наш час: Ярина — дівчина з інвалідністю — навчиться танцювати вальс з Артемом, адже перше кохання дарує людині крила й підносить її над буденністю (повість *О. Радущинської «Метелики в крижаних панцирах»*). Гімназист Юрко Туряниця отримує записку, у якій невідомий персонаж почне його шантажувати; цей інкогніто (Чорна Рука) надсилає такі ж послання й однокласникам Юрка (повість *А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука»*). Хто стоїть за Чорною Рукою, вам належить розгадати, а точніше — розплутати клубок зрад, таємниць і вбивств разом із головним героєм Юрком, детективом Шпигом та їхнім вірним другом — бульдогом. А пригоди Михася й дракона Хоми гарантовано нікого не залишать байдужими (повість *К. Штанко «Дракони, уперед!»*). Поезії *Т. Шевченка, В. Симоненка, Л. Костенка*, а також народні пісні подарують вам естетичне задоволення, зворушать, здивують своїми художніми образами.

Вам важливо бути вдумливими під час читання, застосовувати всю свою фантазію, ділитися міркуваннями з однокласниками й однокласницями. Звичайно ж, не можна залишити без уваги й відомості з теорії літератури, адже вони ніби ті ключики, що допомагають вам відчиняти двері, за якими відкривається все потаємне й цікаве, що живе в літературних творах.

Отож натхнення вам та успіхів!

З повагою — автор

ВСТУП

§ 1. ХУДОЖНІЙ ТВІР ЯК ЯВИЩЕ МИСТЕЦТВА

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке літературний твір, тема, ідея, мотив і композиція художнього твору?
- Які функції виконує мистецтво?
- Чи можна рецепт приготування хліба перетворити на поезію?

1. Художній твір як явище мистецтва.

Чим відрізняється світлина від картини, а опис історичних подій у підручнику історії від опису тих самих подій у художньому літературному творі? Передусім способом зображення, адже як у картині, так і в художньому літературному творі основну роль відіграють творча уява й фантазія митця, а фотографія і підручник — це, по суті, відображення нашої дійсності, ніби її копія.

Розгляньте різні зображення хліба та виконайте завдання.

- Визначте, яке із зображень є світлиною, яке — художнім фото, а яке — картиною. Аргументуйте свій вибір.
- Як ви розумієте назву картини Валентини Баранюк «Повернення до джерел»?
- Доберіть назву до художнього фото.

Мистецький твір має *зміст* (сюжет, тема або мотив, проблематика, образи) і *художню форму* (спосіб розкриття змісту твору, який виявляється насамперед у його будові, у мовно-виражальних засобах).

Мистецтво — це творче відображення дійсності в художніх образах. Справді, письменники або письменниці не копіюють дійсність, а, осмисливши й доповнивши її за допомогою творчої уяви, словесно відображають у художніх образах. До речі, саме художній образ як специфічна форма відображення дійсності є спільним для всіх видів мистецтва.

Прочитайте тексти та виконайте завдання.

ЕТЮД ПРО ХЛІБ

Яйце розіб'є, білком помаже,
На дерев'яну лопату — та в піч,
І тріскотітиме іскрами сажа —
Мініатюрна зоряна ніч.

На хмелі замішаний, видме груди,
Зарум'янілий, круглий на вид.
Скоринка засмалена жаром буде,
Аж розіграється апетит.

В підсохлому тісті кленова лопата
Вийме з черені, де пікся в теплі, —
І зачарується білена хата
З сонця пахучого на столі.

Іван Драч

РЕЦЕПТ ПРИГОТУВАННЯ ХЛІБА

Для приготування хліба потрібні:

- 210 мл теплої води;
- 320 г пшеничного борошна;
- 30 мл рослинної олії;
- одна чайна ложка цукру;
- одна чайна ложка сухих дріжджів;
- пів чайної ложки солі.

У ємності з'єднати просіяне борошно, цукор, дріжджі й сіль. Додати олію та воду. Замісити тісто, накрити його рушником і почекати пів години. Потім обім'яти його, зліпити буханець і дати 20 хв постояти. Розігріти духову шафу до +200 °С і випікати буханець близько 25 хв.

Черінь — дно печі, де горять дрова, — місце для випікання хліба й варіння страв.

- Який із цих текстів є твором мистецтва? Аргументуйте свій вибір.
- Визначте в ньому художні образи.
- Які емоції переполюють ліричного героя?

2. Функції мистецтва.

У давнину мистецтво було пов'язане з процесом праці: пісні й танці тих часів полегшували людям роботу. Потім воно відокремилось від їхньої виробничої діяльності, тобто пісні, танці, музика й живопис почали задовольняти лише естетичні потреби. Отже, виникли різні види мистецтва, кожний із яких своєрідно відображав життя та забезпечував різноманітні естетичні потреби людей. Окрім декоративно-ужиткового мистецтва (художнього оздоблення предметів повсякденного користування) та архітектури, розвинулися художня література, живопис і графіка, скульптура, музика й хореографія, театр і кіно.

Які ж *функції* відіграє мистецтво в житті людини?

По-перше, під час читання художнього твору ви дістаєте позитивні емоції. Мистецький твір прищеплює *естетичний смак*.

По-друге, твори із цікавим сюжетом (пригадайте хоча б пригоди героїв повісті Лесі Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9») підказують, як треба повестися в подібній ситуації, тобто допомагають краще розуміти себе та людей, які нас оточують.

По-третє, художні твори мають *виховне значення*. Освічені люди в якихось життєвих ситуаціях цитують рядки з різних художніх творів. Саме в байках і притчах як сюжет, так і повчальна частина (мораль) викривають ті негативні риси людини й недоліки в суспільстві, з якими треба боротися. Тож у читача / читачки під впливом літературних творів формуються такі ціннісні орієнтири, як доброта, милосердя, співчуття та ін., які змінюють його / її на краще.

Однією з важливих функцій літературного твору є розширення кругозору читацької аудиторії: з книжок ми дізнаємося багато нового про людину та світ, про історію і культуру тощо.

Відомий український літературний критик М. Осадчий так казав про роль мистецтва, зокрема про письменників: «Без них (справжніх письменників) нам було б сумно жити, нецікаво, світ знебарвів би, утратив би для нас сенс свого існування, ми, напевно, не вміли б любити, якби не письменники...»

3. Основні літературознавчі поняття.

Глибшому сприйманню художнього твору допомагає розуміння таких основних літературознавчих понять: *літературний рід і жанр, тема, мотив, ідея, композиція твору*. Їх ви вивчали в попередніх класах. Згадати *літературні роди й жанри* допоможе таблиця (див. *формац 1*). Визначення решти перелічених понять знайдете в словнику літературознавчих термінів (с. 235).

Нагадаємо, що ліричні твори не мають сюжету, у них увага зосереджується не на подіях, а на почуттях і переживаннях ліричного героя / ліричної героїні. Будову ліричного твору визначаємо за тим, як розгортаються почуття, переживання й думки.

4. Завдання.

1. Мистецькому твору властиві

- А** точні дані про розмір і масу описуваних об'єктів
- Б** терміни на позначення предметів і понять
- В** творча уява та фантазія автора
- Г** точність і відсутність емоцій

2. Художня література як вид мистецтва найтісніше пов'язана з
A театром	B скульптурою
Б танцями	Г архітектурою
3. Визначте жанр кожного літературного твору.

Назва твору	Літературний рід
1 «Тиша морська» Лесі Українки	A епос
2 «Євшан-зілля» Миколи Вороного	Б лірика
3 «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9» Лесі Ворониної	B драма Г ліро-епос

4. Який вид мистецтва вам найбільше до вподоби? Обґрунтуйте свій вибір.
5. Передайте інформацію про літературні роди та жанри (див. форзац 1) своїми словами, доповніть її прикладами творів, які вивчали на уроках української чи зарубіжної літератури в 5-му або 6-му класі.
6. Назвіть функції художньої літератури як виду мистецтва. Доберіть до кожної з них по одному прикладу з раніше прочитаних творів.
7. Створіть асоціативну «хмару» до художнього твору як явища мистецтва (доберіть слова-асоціації, характерні ознаки).
8. Складіть літературний паспорт до вірша І. Драча «Етюд про хліб» (с. 5), використовуючи інформацію на форзаці 2.

9. Візьміть участь у дискусії на тему «Якими повинні бути сучасні читачі / читачки?».

10. Домашнє завдання.

Підготуйте усний опис картини О. Богомазова «Портрет дівчинки, яка читає книжку» (5–7 речень).

О. Богомазов. Портрет дівчинки, яка читає книжку

Подумайте й розкажіть

- За яким раніше прочитаним літературним твором ви зняли б кінофільм?
- Яку роль у ньому зіграли б?
- Чи маєте ви схильність до якогось виду мистецтва? До якого?

ПІСЕННА ЛІРИКА

§ 2–3. НАРОДНОПІСЕННА ЛІРИКА. СУСПІЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ. КОЗАЦЬКІ ПІСНІ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке народнопісенна лірика, художній паралелізм, постійний епітет?
- Чим живе ліричний герой козацьких пісень?
- Які рослини й птахи найчастіше згадуються в народних піснях і чому?

1. Народнопісенна лірика.

Фольклорні пісні, на відміну від авторських, надзвичайно насичені побутовим матеріалом, позбавлені ознак індивідуальності, а думки та почуття мають більш узагальнену форму.

Відомий український письменник М. Гоголь писав: «Покажіть мені народ, у якого було б більше пісень. Наша Україна дзвенить піснями». Справді, наш край здавна славиться своєю народнопісенною творчістю. Уявіть собі, пісенний фонд українського народу становить понад 300 тисяч творів! У 6-му класі ви ознайомилися з календарно-обрядовими та колисковими піснями — сьогодні ж поведемо розмову про суспільно-побутові.

2. Суспільно-побутові пісні.

У *суспільно-побутових піснях* відображено настрої народу, викликані різними явищами суспільного життя, а саме: проводи козака в похід, сум за рідною домівкою, оплакування загиблого захисника рідної землі (*козацькі пісні*); проводи чумака, прощання з родиною, пригоди в дорозі, повернення додому або оплакування загиблого чумака (*чумацькі пісні*); проводи солдата / рекрута на тривалу службу в армію (*солдатські та рекрутські пісні*); туга за рідним краєм, родиною, важка праця наймита, зневажливе ставлення хазяїна до нього (*наймитські пісні*) та ін.

Суспільно-побутові пісні бувають переважно ліричні, сюжет і події в них майже або повністю відсутні. Увага зосереджується на почуттях, переживаннях і роздумах.

- Увідповідніть слово з його лексичним значенням.

Слово	Лексичне значення
1 чумак	А солдат-новобранець
2 рекрут	Б землевласник, заможна людина
3 наймит	В робітник, який працює на приватного власника, підприємця
	Г торгівець, що перевозив на волах сіль, рибу та ін. для продажу

Колективно перетворіть текстову інформацію на таблицю «Суспільно-побутові пісні та їхні види» (на дошці й у зошитах).

- Сформулюйте й запишіть визначення суспільно-побутових пісень» із допомогою вчителя / учительки.

3. Козацькі пісні.

Козацькі пісні найтісніше пов'язані з історією нашої країни. У них переважно відтворено емоції героя, а не його вчинки (про вчинки переважно йдеться в історичних піснях, які ви будете вивчати у 8-му класі). Надзвичайно романтично відтворено провиди Війська Запорозького в пісні «*Ой на горі та женці жнуть*». Перед очима постає картина, нав'яна піснею: хвилюються дозрілі хліба, женці жнуть пшеницю, а коли розгинають натомлені спина, помічають неподалік козаків; ось упізнаваний усіма ще молодий Дорошенко, а ось і бувалий Сагайдачний із його постійними супутниками — тютюном і люлькою.

ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою,
Козаки йдуть.
А попереду Дорошенко
Веде своє Військо,
Веде Запорозьке
Хорошенько!
Посередині пан хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильне-дужий!
А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку

На тютюн і люльку,
Необачний!
«Вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Одай мою люльку,
Необачний!»
«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Да викрешем огню,
Да потягнем люльки,
Не журися!»

С. Васильківський. Козаки в степу. Вартові запорозьких вольностей. 1890 р.

ОЙ У ЛУЗІ ТА ЩЕ Й ПРИ БЕРЕЗІ

Ой у лузі та ще й при березі червона калина,
Породила молода дівчина хорошого сина.

Породила та ще й положила в зеленій діброві,
Дала йому тонкий стан козацький, дала чорні брови.

Дала йому тонкий стан козацький, ще й чорнії брови,
Та не дала тому козакові ні щастя, ні долі.

— Та було б тобі, моя рідна мати, тих брів не давати,
Було ж тобі, моя рідна мати, щастя й долю дати.

— Розвивайся ти, сухий дубе, завтра мороз буде,
Ой збирайся, молодий козаче, завтра похід буде.

— Я морозу та й не боюся, зараз розів'юся,
Я походу та й не боюся, зараз уберуся.

— Ой ви, галки, ой ви, сизокрилі, підніміться вгору,
Ой ви, хлопці, славні запорожці, верніться додому.

— Ой раді б ми ще вище підняться — туман улягає,
Ой раді б ми додому вернутися — гетьман не пускає.

Ой не так гетьман, як гетьманська мати¹,
Хоче нами, козаками, турка звоювати.

Вона нами, козаками, турка не звоює,
Тільки нашим білим тілом орлів нагодує.

¹ Тут матір'ю названо російську царицю, яка використовувала реєстрових козаків для захисту імперії.

4. Завдання.

1. Прочитайте рядки.

— Я морозу та й не боюся, зараз розів'юся,
Я походу та й не боюся, зараз уберуся.

В уривку використано

A гіперболу

Б персоніфікацію

В постійний епітет

Г художній паралелізм

2. Постійний епітет записано у варіанті

A золоточубий вересень

Б синьоока Волинь

В теплі спогади

Г широкий степ

3. Увідповідніть кожний художній образ пісні «Ой у лузі та ще й при березі» з його значенням.

1

2

3

4

A народження дитини

Б хижак, поневолювачі

В рідний край, родина

Г мужність і витривалість

Д біда, нещастя, смерть

4. Які пісні більш давні — календарно-обрядові чи суспільно-побутові? Обґрунтуйте свою думку.

5. Доведіть, що пісні «Ой на горі та женці жнуть» та «Ой у лузі та ще й при березі» — ліричні твори.

6. За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/101.html> послухайте «Запорозький марш» Євгена Адамцевича й поділіться враженнями від почутого. Якій із прочитаних козацьких пісень за настроєм відповідає марш? Чим саме?

7. Поєднайте прикметник з іменником, щоб утворився постійний епітет (за зразком) і запишіть їх.

Зразок. Ясне сонце.

Іменник: сонце, гай, море, степ, вітер, орел, шлях, кінь, ворон, калина.

Прикметник: ясний, синій, сизокрилий, вороненький, чорний, широкий, буйний, зелений, червоний, битий.

§ 4–5. НАРОДНІ ЧУМАЦЬКІ, НАЙМИТСЬКІ, СОЛДАТСЬКІ Й ІНШІ ПІСНІ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке чумацька, наймитська, солдатська, рекрутська та жовнірська пісня?
- Про що складали пісні наші предки понад двісті років тому?
- Що символізують птахи в народних піснях?

1. Чумацькі пісні.

Розквіт чумацтва в Україні припадає на XVIII — початок XIX ст., хоча воно відоме вже з XV ст. Чумаки торгували здебільшого сіллю та рибою, які привозили волами з берегів Азовського й Чорного морів і з Дону. У *чумацьких піснях* відтворено життя чумаків у дорозі, напади грабіжників, розлуку з родиною. Часто розповідається про причини, які змушували селян поневірятися:

Ой тим же я чумакую,
Що так мені лучче жити:
На панщину не ходити,
Подушного¹ не платити.

Не завжди надії чумака справджувалися («*Ой ішов чумак з Дону*»): іноді він повертався з далекого краю з порожніми руками, утративши свій крам і нарікаючи на тяжку долю.

- Як відомо, *чумакування* — це купецький, торговельно-візницький промисел, сутність якого полягала в транспортуванні різноманітних товарів артільним² способом, а також у гуртовій роздрібній торгівлі цими товарами з метою отримання прибутку.

Яка сучасна професія близька до чумакування? Які навички треба мати, щоб успішно працювати в цій галузі?

ОЙ ІШОВ ЧУМАК З ДОНУ

Ой ішов чумак з Дону,
Як із Дону додому.
Ой як з Дону додому,
Та й сів над водою.

Та й сів над водою,
Та й проклинає ж свою долю:
«Ох доле ж, моя доле,
Да чом ти не такая?»

¹ *Подушне* — податок.

² *Артіль* — група людей однієї професії або ремесла, які об'єдналися для спільної праці.

С. Войцехівський. Чумаки в степу. 1940-ві роки

Ох да чом ти не такая,
Ох як доля людськая?
А я чужу долю да сім раз поцілую,
Да долю хорошую.

Ой а я свою долю поб'ю-порубаю
Да в річку побросаю.
Ой пливи, моя ж доле, пливи за водою!
Ох а я за тобою».

- Сучасний етногурт «ДахаБраха» створив **атмосферну** версію чумацької пісні «Ой ішов чумаки з Дону». За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/102.html> послухайте її. Поміркуйте над значенням виділеного в попередньому реченні слова.

Найбільше чумацьких пісень присвячено мотиву дорожніх пригод чумаків: постій чумаків, небезпека (пожежа в степу, напад розбійників), загибель чумаків під час оборони валки, тяжка зимівля «пізніх» чумаків, повернення додому. Окрему групу становлять чумацькі пісні з драматичним сюжетом: чумаки на привалі руйнують гніздо чайки, а малих чаєнятток варять у каші («*Ой горе тій чайці*»).

ОЙ ГОРЕ ТІЙ ЧАЙЦІ

Ой горе тій чайці, чаєцці-небозі,
Що вивела чаєняток при битій дорозі.

Їхали чумаки, весело співали,
І чаєчку ізігнали, чаєнят забрали.

С. Васильківський. Чумацький Ромоданівський шлях. Початок 1900-х років

А чаєчка в'ється, об дорогу б'ється,
К сирий землі припадає, чумаків благає:

— Ой ви, чумаченьки, ви ще молоденькі!
Верніть моїх чаєняток, вони ще маленькі!

— Ох чаєчко наша, неправдонька ваша:
Поварили чаєняток — добра була каша!

— Бодай ви, чумаки, щастя не діждали,
Що ви моїх дрібних діток із гнізда забрали!

Бодай ви, чумаки, у Крим не сходили,
Що ви моїх дрібних діток в каші поварили!

Ой горе тій чайці, чаєчці-небозі,
Що вивела чаєняток при битій дорозі.

Небога — 1. Дочка брата або сестри (племінниця). 2. *пестл.* Звертання до жінки, молодшої віком. 3. *заст.* Бідолаха, сердега.

- Слово *небога* багатозначне. Поміркуйте, у якому значенні вжито його в пісні «Ой горе тій чайці».
- У програмі, за якою створено цей підручник, написано, що образ **чайки-України** в цій пісні має **глибинний символічний зміст**. Чи сприйняли ви чайку як образ України під час першого читання (прослуховування) пісні? Поміркуйте над змістом цього художнього образу.

2. Наймитські пісні.

У *наймитських піснях* ідеться про долю наймита — людини, що була вільною, жила на рідній землі, проте через бідність змушена була тяжко працювати за мізерну платню (іноді — далеко від рідного дому). Члени бідних родин узимку

наймитували в містах, навесні та влітку ходили на строкову службу в південні степи. Хазяї давали їм найважчу роботу й платили якнайменше. Працювати доводилося від світання до смеркання; а в неділю і свята наймити випасали худобу. Наймитами здебільшого були хлопці до 18-ти років і літні чоловіки, а також дівчата й жінки. Герої / героїні наймитських пісень нарікають на тяжку працю, сумують за своєю родиною.

До групи наймитських пісень належать *строкарські*, що мають свої особливості.

Людей, що наймалися на службу до господаря чи поміщицької економії на певний термін («строк»), називали *строкарями*. Вони одержували платню наперед, зобов'язуючись її за визначений час відробити. На це погоджувалися селяни, яким загрожували забрати хату за несплату податків чи з метою заробити грошей для відкупу сина від рекрутчини. Це й спричинило появу *строкарських пісень*. У них основний акцент зроблено на закабаленому становищі строкаря, бідкування якого можуть змінитися лише із завершенням терміну (а він часто тривав кілька років). Одна з найпопулярніших строкарських пісень — «*Ой матінко-вишня*».

ОЙ МАТІНКО-ВИШНЯ

Ой матінко-вишня, чи я в тебе лишня?
Що віддала в чужі краї, де я непривишна.

Ой матінко-зірко, як у строці гірко,
Куди хилять, то й хилюся, бо я всіх боюся.

Бо я всіх боюся,
Як піду я в чисте поле, то й не ворон кряче.

То й не ворон кряче,
А то ж моя рідна ненька та й за мною плаче.

Та й за мною плаче,
Як піду я понад лісом, щось у лісі туже.

Щось у лісі туже,
Ой то ж моя рідна ненька робити не здужа.

Робити не здужа,
Ой хіба ж ти, моя ненько, води не носила?

Води не носила,
Чом ти мене маленькою та й не притопила?

Та й не притопила,
Ой хіба ж ти, моя ненько, грядок не копала?

Грядок не копала,
Чо' ж ти мене маленькою та й не прикопала?

Та й не прикопала,
Як піду я понад ярмом та й гляну в провалля.

Та й гляну в провалля,
Чужим діткам життя гарне, а мені горювання.

3. Солдатські, рекрутські та жовнірські пісні.

Наприкінці XVIII ст. в Україні було ліквідовано козацькі війська й запроваджено рекрутство. У той час служба у війську була фактично довічною (якщо рекрут не загинув на війні, то повертався додому слабким і немічним). У XIX ст. служили 25 років, з 1884 р. рекрутські набори замінили загальновійськовою повинністю, а назву *рекрут* — на *солдат*. Термін служби час від часу зменшували, і на початку XX ст. він уже становив 5 років. Проте умови служби не змінювалися: виснажлива муштра, багатогодинне стояння на варті, жорстокі покарання за найменшу провину, неякісне харчування, холод, бруд у казармах, тяжкі походи, криваві бої, поранення, каліцтво робили солдатське життя нестерпним. У *солдатських* і *рекрутських піснях* звучать різні мотиви, а саме:

- туга за домівкою, за сім'єю;
- нарікання на долю («*В суботу пізенько*»);
- прокляття панам, що насильно віддали в солдати, офіцерам, які знущалися з новобранців;
- страждання й смерть поранених, що ненавидять тих, хто затіяв війну.

В СУБОТУ ПІЗЕНЬКО

В суботу пізенько,
В неділю раненько
Кувала зозуля
Та й все жалібненько.

Ой то ж не зозуля,
То рідная мати.
Вона виряджала
Сина в солдати.

«Іди, іди, синку,
Іди, не барися,
На третій годочок
Додому вернися».

Якби ж ти, мати, знала,
Яка мені біда,
То б ти переслала
Горобчиком хліба.

«Якби ж ти, мати, знала,
Яке мені горе,
То б ти переплила
Все Чорнеє море.

Горобчиком хліба,
Синичкою солі,
Ой боже ж мій, боже,
В якій я неволі!»

Життя жовніра — солдата австрійської армії — нічим не відрізнялося від життя солдата царської армії. Про це переконливо свідчать *жовнірські пісні*, що мають ті самі мотиви, що й солдатські. І хоча пісні цього циклу сумні за змістом, проте й у них буває місце для гумору, особливо коли про свою тяжку долю розповідає молодий жовнір («*Ой хмариться, туманиться*»).

ОЙ ХМАРИТЬСЯ, ТУМАНИТЬСЯ

Ой хмариться, туманиться, дрібні дощі йдуть.
А молоді жовнярики мед-горілку п'ють.

П'ють горілку, ще й наливку, їдять ягідкі,
Та ще й собі споглядають на чужі жінкі.

«Чужа жінка, як ягідка, як вишневий цвіт,
А ти ж мені, шабеліно, зав'язала світ.

Візьму я ж тебе, шабеліно, та й за гострий край,
Та й закину я ж тебе, шабеліно, в глибокий Дунай.

Плавай, плавай, шабеліно, вчися плавати,
А я піду, молод жовнір, жінку шукати.

А як я собі, шабеліно, жіночку знайду,
Тоді я ж тебе, шабеліно, до боку припну».

Ой хмариться, туманиться, дрібні дощі йдуть.
А молоді жовнярики мед-горілку п'ють.

- За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/103.html> послухайте пісню «Ой хмариться, туманиться» у виконанні Тараса Чубая. Поділіться своїми враженнями від манери співу.

Гра «Так — ні»

1. У наймитських піснях звучить мотив тяжкої праці козака.
2. Жовнір — солдат австрійської армії.
3. Суспільно-побутові пісні належать до ліричних творів.
4. *Битий шлях* — приклад художнього паралелізму.
5. Твір «Ой матінко-вишня» належить до календарно-обрядових пісень.
6. Більшість суспільно-побутових пісень мають сумний настрій.
7. Чумаки запрягали коней і долали далекий шлях до Криму або Дону.
8. Солдатські й козацькі пісні мають подібні мотиви.
9. Пісня «Ой хмариться, туманиться» розповідає про труднощі в чумацькому промислі.

4. Завдання.

1. Суспільно-побутовими є всі перелічені пісні, ОКРІМ

- А** козацьких
- Б** чумацьких
- В** жнивварських
- Г** рекрутських

2. Прочитайте рядки.

*Ой горе тій чайці, чаєчці-небозі,
Що вивела чаєняток при битій дорозі.*

В уривку використано

- А** художній паралелізм
- Б** постійний епітет
- В** персоніфікацію
- Г** гіперболу

3. Увідповідніть уривок із суспільно-побутової пісні з її різновидом.

Уривок із пісні	Різнovid пісні
1 «Ой матінко-зірко, як у строці гірко, Куди хилять, то й хилюся, бо я всіх боюся».	А козацька
2 «Вернися, Сагайдачний, / Візьми свою жінку, Оддай мою люльку, / Необачний!»	Б чумацька
3 «Іди, іди, синку, / Іди, не барися, На третій годочок / Додому вернися».	В наймитська
4 «— Ох чаєчко наша, неправдонька ваша: Поварили чаєняток — добра була каша!»	Г солдатська
	Д жовнірська

4. Доведіть, що суспільно-побутові пісні відображають соціальні явища життя в Україні в різні історичні періоди.
5. Хто такі *чумаки*? Поясніть, що позначають (можуть позначати) записи: *чумацький шлях*, *Чумацький Шлях* і «*Чумацький Шлях*»?
6. Чим близькі й чим відмінні солдатські, рекрутські та жовнірські пісні?
7. Заповніть літературний паспорт до пісні «Ой горе тій чайці».
8. Визначте різновид вивченої суспільно-побутової пісні за кожним художнім образом.

9. Доберіть і запишіть у зошит до кожного різновиду суспільно-побутових пісень по 5–7 слів-асоціацій (художній образ, географічна назва, стать або / і вік людини, соціальний статус, настрій та ін., за зразком).

Зразок. *Козацька пісня* — кінь, похід, Дунай, сум, козак, калина, проводи.

- *Наймитська пісня* —
- *Солдатська пісня* —
- *Чумацька пісня* —

10. Домашнє завдання.

1. Знайдіть і выпишіть постійні епітети з вивчених суспільно-побутових пісень.
2. Підготуйтеся до виразного читання чумацьких і наймитських пісень.

Подумайте й розкажіть

- Хто такі *чумаки*, *наймити*, *рекрути* й *жовніри*?
- Який птах у народних піснях символізує смерть?
- Який настрій переважає в суспільно-побутових піснях?

§ 6–8. ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *пісня літературного походження*, *пафос* і *віршовий ритм*?
- Про що співають у патріотичних піснях?
- Що символізують квіти в піснях?

1. Стрілецькі пісні.

Уявіть собі журавлів, які відлітають у вирій. Картина красива, поетична й водночас сумна, бо птахи летять у далекі краї, на чужі землі, і невідомо, чи повернуться вони наступної весни (хто знає, що на них чекає на чужині!).

Так і люди іноді вимушено покидають рідний край. Саме еміграція українців на початку ХХ ст. спонукала *Богдана Лєпкого* написати пісню «*Чуєш, брате мій...*» («*Журавлі*»). Текст, за спогадами автора, був написаний у м. Кракові восени 1910 р., коли він повертався з театру й почув над головою клекіт журавлів. Згодом музику до пісні написав брат поета *Левко Лєпкий*.

ЖУРАВЛІ

Чуєш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнуром
Журавлі у вирій.

Кличуть: кру-кру-кру,
На чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилоньки зітру,
Крилоньки зітру.

Мерехтять в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях.

Чути: кру-кру-кру,
На чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилоньки зітру,
Крилоньки зітру.

- За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/104.html> послухайте пісню «Журавлі» у виконанні Квітки Цісик. Прокоментуйте манеру виконання, ритм, настрій мелодії.

Коли виник легіон Українських січових стрільців, пісня «Журавлі» швидко стала популярною серед січовиків, а згодом — і поміж емігрантів. Загони січових стрільців було створено на початку Першої світової війни в Галичині (тоді цей край входив до Австро-Угорської імперії). Серед них було багато інтелігентних та освічених людей, які зі зброєю в руках боролися за незалежність України.

Пісні, що були створені й побутували серед січових стрільців під час національно-визвольної боротьби українського народу, називають *стрілецькими*. Найвідоміша з-поміж них — «*Ой у лузі червона калина...*», її тривалий час виконували як гімн. І хоч українські патріоти зазнали поразки у визвольних змаганнях, проте вони залишили в історії яскравий і героїчний спомин, заповівши нам завжди прагнути до свободи та незалежності.

Пісня «Ой у лузі червона калина...» написана *С. Чарнецьким* 1914 р. за мотивами останнього куплету народної козацької пісні XVII ст. «Розлилися круті бережечки», пізніше доповнена *Г. Трухом*.

ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА...

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.
Не журися, славна Україно, маєш добрий рід.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан
Визволяти наших українців з московських кайдан.
А ми наших братів-українців визволимо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей у полі ярої пшенички золотистий лан,
Розпочали стрільці українські з москалями тан.
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,
То прославить по всій Україні січових стрільців!
А ми тую стрілецьку славу збережемо,
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

До речі...

Тан — коротка форма слова *танець*. Тут бій передано через художній образ танцю.

«Ой у лузі червона калина...» сприймається як народна пісня: по-перше, її знає та співає багато людей різних вікових категорій; по-друге, мелодія нагадує настрій і ритми козацьких пісень; по-третє, у ній використано постійні епітети (*червона калина, широкі степи, вітер буйнесенький*), художній паралелізм (*Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт. / Не журися, славно Україно, маєш добрий рід*), символи (*калина, пшениця, вітер*). Отже, це народний твір літературного походження.

Г. Черненко.
Україна в наших серцях

Народна пісня літературного походження (авторська пісня) — це твір, що ввійшов у народну словесність із професійної літератури. До найвідоміших пісень літературного походження належать «Засвіт встали козаченьки» Марусі Чурай, «Їхав козак за Дунай» С. Климовського, «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю» М. Петренка, «Пісня про рушник» А. Малишка, «Два кольори» Д. Павличка.

Пісня «Ой у лузі червона калина...» набула великої популярності в наші дні, коли Україна боронить свої землі від російських нападників. Ремікс на цю пісню у виконанні Андрія Хливнюка та «The Kiffness» набрав понад 16 мільйонів переглядів у ютубі.

- Знайдіть в інтернеті ремікс на пісню «Ой лузі червона калина...» у виконанні А. Хливнюка та «The Kiffness». Поміркуйте, у чому секрет його популярності.
- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що твір «Ой у лузі червона калина...»
 - А** за жанром — стрілецька пісня
 - Б** має патріотичне спрямування
 - В** став Державним Гімном України
 - Г** написаний С. Чарнецьким і Г. Трухом

2. Пісенні твори про боротьбу УПА за незалежність України.

Одна з найвідоміших патріотичних пісень літературного походження — «*Зродились ми великої години...*» (слова *О. Бабія*, музика — *О. Нижанківського*). Її створили 1932 р., коли в Україні починався Голодомор та активно розгорталася репресії¹. Пісня стала гімном Організації українських націоналістів (ОУН), а пізніше — Української повстанської армії (УПА), які боролися з комуністами й нацистами. Нагадаємо, *гімн*, або *славець*, — урочиста пісня з яскраво вираженим патріотичним пафосом; один із символів держави. *Пафос* — це запал, піднесення, натхнення. Справді, пісня «Зродились ми великої години...» сповнена патріотичного пафосу, маршових інтонацій. Недарма її називають ще й *маршем українських націоналістів*. У маршових піснях особливої ваги набуває *віршовий ритм* — рівномірне повторення, чергування певних мовних одиниць (*рим, стоп* чи *строф*). Цей ритм передається всім воїнам, об'єднує їх. З маршовими піснями йдуть у бій за рідну землю, бо вони згуртовують однодумців навколо великої мети — захисту батьківщини.

ЗРОДИЛИСЬ МИ ВЕЛИКОЇ ГОДИНИ...

Зродились ми великої години
З пожеж війни і з полум'я вогнів,
Плакав нас біль по втраті України,
Кормив нас гнів і злість на ворогів.

І ми йдемо у бій життєвому,
Тверді, міцні, незламні, мов граніт,
Бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець — той здобуває світ.

Не хочемо ні слави, ні заплати.
Заплата нам — це радість в боротьбі:
Солодше нам у бій умирати,
Як жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди.
Не сміє брат на брата йти у бій.

¹ *Репресії* — захід державного примусу, покарання. Тут ідеться про репресії комуністичного режиму, який придушував свободу слова, боровся з інакодумцями, русифікував Україну, ув'язнював і страчував представників передової інтелігенції (митців, науковців), морив українських селян голодом, аби стерти українську національну ідентичність. Тоді Україна входила до складу Радянського Союзу як одна з його республік.

Під синьо-жовтим прапором свободи
З'єднаєм весь великий на́рід¹ свій.

Велику правду, для усіх єдину,
Наш гордий клич народові несе:
Вітчизні ти будь вірний до загину!
Нам Україна вища понад все!

Веде нас в бій борців упавших слава.
Для нас закон найвищий — то наказ:
Соборна Українська держава
Вільна, міцна, від Тиси по Кавказ.

- У наші дні славень «Зродились ми великої години...» набув ширшої популярності передусім через військову агресію Росії. За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/105.html> послухайте сучасну переробку пісні в інтерпретації Олега Скрипки.

3. Сучасні патріотичні пісні.

Глибокого патріотизму сповнена пісня «*Квіти мінних зон*», яку написав лідер рок-гурту «Океан Ельзи» *Святослав Вакарчук* під час російської воєнної агресії. Ліричний герой — сучасний воїн, який захищає рідну українську землю від російських окупантів. Він разом зі своїми побратимами повертається додому ненадовго, аби відвідати рідних. Свою любов до рідного краю воїн виливає в монолозі, зверненому до мами. Не завершивши справу («*ще залишилась невзята висота*»), герой відчуває порожнечу, його свідомість пронизана єдиною метою — виконати свій обов'язок: повернутися на фронт і звільнити Батьківщину від нападників.

КВІТИ МІННИХ ЗОН

Поверталися додому,
Як надовго, невідомо,
Ще залишилась невзята висота.
Поверталися додому,
Розійшлися по одному,
А тебе не відпускає пустота.

П р и с п і в
Вона рве твої думки,
Бо на відстані руки
Тремтять сльози і бетон,
Цвітуть квіти мінних зон,
Дихає війна.
Мамо, це не сон!

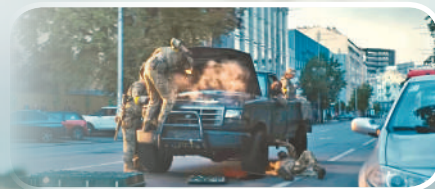
¹ *Нарід* (діал.) — те саме, що народ. З метою римування наголос зміщено, як і в інших словах, де його позначено.

Не кажи мені: «Я знаю».
 Мамо, ти не уявляєш,
 Як удав, не відпускає пустота,
 Поки спокою немає
 Кожен метр твого краю
 І не взята кожна твоя висота.

П р и с п і в

По дорозі до вокзалу
 Тебе дівчина чекала
 І в обіймах рятувала сірий день.
 Як надовго, невідомо,
 Чи повернешся додому,
 Чи залишишся у пам'яті лишень.

П р и с п і в

- За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/106.html> послухайте пісню «Квіти мінних зон» (мелодія, манера виконання, музичні інструменти), подану в кліпі. Поділіться враженнями.

Прочитайте 10–20 коментарів до пісні «Квіти мінних зон» (ютуб-канал «Океан Ельзи»). Передайте одним-двома реченнями їхній загальний зміст. Напишіть свій коментар до пісні.

- За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/107.html> послухайте пісню «Біля тополі» Петра Солодуки. Вона присвячена загиблим за долю України. Пісня «Біля тополі» у виконанні Олега Шумея набрала понад 20 мільйонів переглядів у ютубі.

4. Завдання.

1. Піснею літературного походження є
 - А** «Ой горе тій чайці»
 - Б** «Ой хмариться, туманиться»
 - В** «Ой у лузі червона калина...»
 - Г** «Ой на горі та женці жнуть»

2. У XXI ст. написано пісню

А «Зродились ми великої години...»

В «Квіти мінних зон»

Б «Ой у лузі червона калина...»

Г «Журавлі»

3. Увідповідніть пісню з її художніми образами.

Назва пісні	Художні образи
1 «Журавлі»	А Тиса, Кавказ
2 «Квіти мінних зон»	Б сльози, бетон
3 «Ой у лузі червона калина...»	В море, сині хмари
4 «Зродились ми великої години...»	Г лелеки, нова весна
	Д білий цвіт, золотистий лан

4. **Метод Квінтиліана**¹. Дайте відповіді на запитання за піснею «Журавлі».

- Хто автор пісні?
- Що ліричний герой хоче сказати братові?
- Навіщо використано образ перелітних птахів?
- Як ліричний герой передає клечання журавлів?
- Де написано пісню?
- Чим близький твір до народної пісні?
- Коли створено пісню?

5. Створіть ілюстрацію до однієї з вивчених пісень патріотичного походження.

6. Заповніть літературний паспорт до пісні «Ой у лузі червона калина...».

7. Як ви розумієте метафору *квіти мінних зон*? Що символізує *барвінок*, *мак* і *мальва* в народних легендах? (За потреби скористайтесь інтернетом.)

8. Гуртом проспівайте пісню «Зродились ми великої години...» (під запис у ютубі) разом з О. Скрипкою.

9. Виберіть для кожної групи по одній вивченій пісні літературного походження та створіть до неї *постер*.

10. **Домашнє завдання.**

1. Створіть ілюстрацію до однієї з вивчених пісень літературного походження.

2. Прослухавши пісню П. Солодухи «Біля тополі», розкрийте значення таких символів: *свічка*, *тополя*, *калина*, *крила лелеки*, *весна*.

Подумайте й розкажіть

- У які періоди історії найбільше співають патріотичні пісні?
- Що символізують журавлі в пісні Б. Лепкого?
- Яка сучасна патріотична пісня вас найбільше зворушила?

¹ *Метод Квінтиліана* — 7 ключових запитань (*хто? що? навіщо? як? де? чим? коли?*) для з'ясування відомостей про яку-небудь подію чи об'єкт дослідження. Цей метод запитань використовував у своїй науковій роботі давньогрецький філософ Квінтиліан.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНИ

§ 9–10. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У ВІРШІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «РОЗРИТА МОГИЛА»

Про що ви дізнаєтеся?

- Яку подорож здійснив Тарас Шевченко після чотирнадцятирічного проживання в Петербурзі?
- Чому Тарас Шевченко назвав Богдана Хмельницького «нерозумним сином»?
- Як поет сприйняв розриті могили, побачені під час подорожі Україною?

Тарас Шевченко (1814–1861) народився в с. Моринцях, що на Черкащині.

Поет, прозаїк, мислитель, живописець, гравер, етнограф.

Найвідоміші твори: вірші «Садок вишневий коло хати», «Заповіт», «Мені однаково, чи буду...», «Розрита могила»; поеми «Катерина», «Сон», «Кавказ», «Гайдамаки»; послання «І мертвим, і живим, і ненарожденним...».

1. Подорож Тараса Шевченка Україною.

П'ятнадцятирічний юнак Тарас Шевченко потрапив до Петербурга не зі своєї волі, а з примусу. Його сюди як свого козачка й кріпака привіз поміщик Енгельгардт. Лише через чотирнадцять років Тарас уже як знаний поет і вільна людина виру-

шив у подорож Україною. На Батьківщині бував на прийомах у поміщиків-українофілів, де спілкувався з інтелігенцією. Однак він бачив не лише блиск і пишноту панських палаців, а й тяжку неволю та бідність українців, пригноблених Москвою, проймався співчуттям до бід свого народу.

Якось їдучи з Яготина, де гостював у родині Рєпніних, у Березань до фольклориста Платона Лукашевича, поет побачив, як неподалік шляху люди, прислані владою, розкопували давню могилу. Хто були ці люди — археологи чи шукачі скарбів — невідомо. Численні кургани, насипані нашими пращурами на місцях поховання своїх ватажків, ще й нині трапляються на Київщині. 170 років тому могил було значно більше. Т. Шевченко ніколи не виступав проти розкопок давніх поховань із науковою метою (це ж йому належить вислів: «Археологія — таємнича мати історії»!), проте він добре розумів, що Україна, потрапивши під владу російського царизму, сама стала подібною до величезної могили, у якій поховані народні сподівання на кращу долю.

Під сумними враженнями від розкопок могил поет написав вірш «Розрита могила».

- Увідповідніть слово з його лексичним значенням, зважаючи на зміст прочитаного тексту.

Слово	Лексичне значення
1 кріпак	А дослідник усної народної творчості
2 козачок	Б у дворянському побуті — хлопчик-слуга
3 українофіл	В землевласник, основним джерелом доходу якого є приватна власність на землю
4 фольклорист	Г залежний від поміщика й прикріплений до земельного наділу селянин
	Д прихильник українців і всього українського — звичаїв, традицій, історії, культури

2. Історична пам'ять у творчості Тараса Шевченка.

У вірші «Розрита могила» звучить протест проти соціального й національного гноблення нашого народу царизмом, а також проти українського чиновництва, що здійснювало політику російського самодержавства¹ в Україні.

Твір побудований на діалозі ліричного героя з Україною-матір'ю. На запитання: «За що тебе сплюндровано?» — він дістає відповідь, що причиною нещастя стала втрата Україною державності й перехід її з вини Б. Хмельницького в підлеглисть Московії. Т. Шевченко устами України-матері дає Б. Хмельницькому нищівну характеристику через сумні наслідки об'єднання з Росією на Переяславській раді 1654 р. Саме через це «єднання» народів на своїй землі господарює не українець, а москаль-окупант.

Сучасний вигляд кургану

¹ *Самодержавство* — необмежена верховна влада в руках однієї особи — самодержця.

Довідка

М. Дерзгус. Переяславська рада. 1954 р.

Переяславська рада — загальна військова рада, яку гетьман Б. Хмельницький скликав у Переяславі 1654 р. з метою оформлення українсько-російського військово-політичного союзу Гетьманщини (Української козацької держави) і Московського царства. Домовленості не передбачали підкорення України Московським царством — у них ішлося про військовий союз, співпрацю в боротьбі зі спільним ворогом. Унаслідок укладання цього союзу розпочалося відверте обмеження автономії Гетьманщини, а із часом — остаточна її ліквідація Катериною II 1775 р. й запровадження кріпосного права на українських землях.

У вірші йдеться не тільки про наругу над історичною пам'яттю українців чи про розчарування в окремих представниках українського панства, а й про степи, «запродані жидові й німоті», — єврейські та німецькі колонії на давніх запорозьких землях. 1843 р. поет побував на острові Хортиця. Побачивши панування іноземців на колишніх козацьких територіях, він не зміг стримати свого гніву, бо сприймав це як образу пам'яті героїчного козацтва, яке проливало кров за Батьківщину. Завершує свою розлогу відповідь Україна-мати докорами, адресованими перевертням-українцям, що з корисливою метою нехтували національними та соціальними інтересами рідного народу. Це ті представники козацької старшини, які після зруйнування російськими військами Запорозької Січі дістали привілеї, продавшись катові України.

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.

Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широкому світі,
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою недолю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.

Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колисці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові¹, німоті²,
Сини мої на чужині,

На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,

О. Шупляк. Кобзар.
1991 р.

А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати».

Начетверо розкопана,
Розрита могила.
Чого вони там шукали?
Що там схоронили
Старі батьки? Ех, якби-то,
Якби-то найшли те, що там схоронили,
Не плакали б діти, мати не журилась.

- Правильним є твердження про вірш «Розрита могила»
А твір написано під час подорожі островом Хортиця
Б ліричний герой спілкується з Богданом Хмельницьким
В поштовхом до написання стали розриті поховання
Г вірш написано у формі монологу ліричного героя

3. Музична версія вірша «Розрита могила».

- За QR-кодом або посиланням <https://www.gramota.kiev.ua/qr/ukrlit7av/108.html> послухайте сучасну музичну версію вірша Т. Шевченка «Розрита могила».
- Поділіть вірш на частини, зважаючи на зміну музичного настрою. Доберіть до всіх частин заголовки й запишіть їх у формі плану.

¹ *Жид* (заст.) — єврей. У час написання твору це слово не мало образливого відтінку.

² *Німота* — зневажливо *німці*.

4. Завдання.

1. Твір «Розрита могила»

- А епічний
- Б ліричний
- В драматичний
- Г ліро-епічний

2. У вірші «Розрита могила» НЕМАЄ образу

- А степів
- Б могил
- В Дніпра
- Г калини

3. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що ліричний герой вірша «Розрита могила»

- А захоплюється представниками української інтелігенції
- Б засуджує політику російського самодержавства
- В гнівається через колонізацію козацьких земель
- Г не байдужий до долі своєї Батьківщини

4. Що стало поштовхом до написання вірша «Розрита могила»?

5. Як ви розумієте назву вірша «Розрита могила»?

6. Знайдіть епітети у творі «Розрита могила» й випишіть їх.

7. Прочитайте абзац, у якому йдеться про ставлення Т. Шевченка до Б. Хмельницького. Чому, на вашу думку, слово *єднання* взято в лапки?

8. Чи актуальний нині вірш Т. Шевченка «Розрита могила»? Обґрунтуйте свою думку.

9. Поміркуйте, яке враження справила б на Т. Шевченка сучасна Україна, якби він зміг її побачити.

10. Домашнє завдання.

1. З прочитаного матеріалу (§ 9–10) випишіть усі географічні назви, пов'язані з написанням вірша «Розрита могила». Створіть на контурній карті орієнтовний маршрут подорожі Т. Шевченка Україною після чотирнадцятирічної розлуки з рідною землею.

2. Знайдіть в інтернеті дві-три репродукції картин, які можуть стати ілюстраціями до вірша Т. Шевченка «Розрита могила».

Подумайте й розкажіть

- Як Т. Шевченко опинився в Петербурзі?
- Яке враження справила на поета Україна під час його подорожі?
- Про що ви хотіли б більше дізнатися із життя Т. Шевченка?

§ 11–14. ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ ІВАНА ФРАНКА «ЗАХАР БЕРКУТ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке епос та історична повість?
- Якими творами прославився Іван Франко?
- Як громадам із Карпат вдалося перемогти монгольських нападників?

Іван Франко (1856–1916) народився в с. Нагуєвичах, що на Дрогобиччині.

Поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, філософ, науковець.

Найвідоміші твори: казка «Фарбований Лис»; вірші «Каменярі», «Чого являєшся мені у сні...»; поема «Мойсей»; повість «Захар Беркут»; драма «Украдене щастя».

1. Прозова творчість Івана Франка.

Проза Івана Франка охоплює понад сто оповідань, новел і десять повістей та романів. У спадщині митця багато казок для дітей, з-поміж яких «*Фарбований Лис*», яку ви прочитали в 5-му класі. Автобіографічні оповідання «*Малый Мирон*», «*Грицева шкільна наука*», «*Олівець*» розповідають про зубожіння галицького села. У повісті «*Борислав сміється*» І. Франко глибоко розкриває морально-етичні й класові протистояння праці та капіталу.

Моральному розкладові «верхів» тогочасного суспільства в Галичині письменник присвятив повість «*Перехресні стежки*». У європейській літературі твори І. Франка стали одними з перших, у яких ішлося про робітниче життя. В оповіданнях «*Ріпник*» і «*На роботі*» автор розкрив картини повсякденного життя, праці й побуту підприємців, будівельників, наймитів, поденниць, лісорубів, вівчарів.

З-поміж драматичних творів І. Франка вирізняється п'єса «*Украдене щастя*». Це твір про соціальну нерівність, підступність, кохання, зраду, глум над людською гідністю, словом, про колізії людського життя.

На основі давніх українських літописів митець написав історичну повість «*Захар Беркут*», у якій відобразив героїчну боротьбу українських верховинців проти монголів 1241 р. Саме цей твір ви розпочнете вивчати.

- Для постановки на сцені І. Франко написав твір

- А «Грицева шкільна наука»
- Б «Украдене щастя»
- В «Захар Беркут»
- Г «На роботі»

2. Історична основа повісті «Захар Беркут».

1241 р. внук Чингісхана хан Батий вогнем і мечем нищив землі Русі. Орда була безжалісною, вона несла спустошення та рабство, їй навіть вдалося зайняти й зруйнувати Київ. У повісті «Захар Беркут» персонажі не історичні — вони є плодом творчої фантазії І. Франка. Але у творі є те, що підтверджується історичними документами: сюжет побудовано на історичному факті — нападі монголів. Письменник називає імена їхніх ватажків, креслить маршрути походів, згадує князя Данила та битву на річці Калці. І хоча факт потоплення монголів у карпатському селі не зберігся в документах, проте народ у фольклорних творах оспівав подвиги своїх славних прадідів.

Цікаво, що в Карпатах і нині існує село Тухля. В одному з народних переказів розповідається про загибель багатьох ординців, від яких по всій околиці йшов неприємний (тухлий) запах. Звідси й назва села — Тухля. Коли монголи знищили Тухлю, люди поселилися вище, проте зберегли стару назву села.

с. Тухля. Львівська область

- І. Франко написав повість на основі
 - А** різних відомостей з усної народної творчості
 - Б** історичних документів — літописів, наукових праць
 - В** розповідей очевидців, спогадів мешканців села Тухлі
 - Г** власної фантазії, народних переказів та історичних фактів

3. Давно те діялось у Карпатах...

- Повість І. Франка «Захар Беркут» складається з дев'яти розділів. Прочитайте VI розділ, а також короткий виклад попередніх розділів і виконайте завдання.

ЗАХАР БЕРКУТ

Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці

Історична повість

(Скорочено)

Твір розпочинається з розповіді, яку веде бабуся для своїх онуків. Події відбуваються в старовинному руському¹ селі Тухлі, яке розташоване в долині Карпатських гір. Тухольці об'єдналися в трудову громаду, на чолі якої стояв Захар Беркут — найстаріший і наймудріший чоловік. Мешканці села мали рівні права, почувалися в цьому краю вільними й незалежними. Проте спокій був порушений, коли в Тухольщину прийшов боярин Тугар Вовк, який прагнув заволодіти цим краєм. Громада одногосно ухвалює рішення вигнати його з Тухольщини. Саме в цей час, грабуючи Руську землю, монголи підступали до Карпат. Розлючений та сповнений жаги помсти, Тугар Вовк пристає до монголів з обіцянкою провести їх через гори. Разом із Тугаром до монгольського табору потрапляє його дочка Мирослава, яка глибоко поважає тухольців і щиро закохана в наймолодшого Захарового сина Максима.

У першому бою з монголами недалеко від села полягло немало тухольців, а Максима взято в полон...

VI

Дивний сон снився Захарові Беркутові. Здавалось йому, немов нині їхнє щорічне свято «Сторожа»² і вся громада зібрана довкола каменя при вході до тухольської тіснини³: дівчата з вінками, молодці з музикою, усі в празничних чистих строях⁴. Оце він, найстарший за віком у громаді, перший наближається до святого каменя і починає молитися до нього. Якись таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час молитви; щось щемить у нього в глибині душі — і сам він не знає, що такого. Він молиться гаряче, по двох-трьох словах звичайної молитви він відступає від стародавніх, звичаєм усталених зворотів; якась нова, гарячіша, пориваюча молитва плине з його уст; уся громада, потрясена нею, паде ниць на землю, і сам він робить те саме. Але слова не перестають пливти, темно робиться кругом, чорні хмари покривають небо, громи починають бити, блискавиці палахкотять та облітають увесь небозвід осліплюючим огнем, земля здригається — і разом, звільна перехиляючись, святий камінь рушається з місця та зі страшенним лускотом валиться на нього.

«Що се може значити? — питав сам себе Захар, роздумуючи над своїм сном. — Щастя чи нещастя? Радість чи горе?» Але він сам не міг знайти

¹ Руський — те саме, що український (від Русі). Не плутати зі словом російський (від Росії).

² Стóрож — величезний камінь, якого з давніх-давен тухольці вважали своїм царем-захисником і поклонялися йому.

³ Тісні́на — вузький прохід між горами, скелями та стрімчачаками.

⁴ Стрї́й (розм.) — те, у що наряджаються, одягаються; наряд.

відповіді на те питання, тільки сон сей лишив по собі якесь важке прочуття, якусь хмару суму на Захаровім чолі.

Швидко справдилося це прочуття! Саме пополудні настигли страшні, несподівані вісті до Тухлі. Пастухи із сусідньої полонини прибігли без духу до села, голосячи, що бачили якусь бійку коло боярського дому, якусь громаду незвісних чорних людей і чули незрозумілі роздираючі крики. Майже вся тухольська молодіж, озброївшись у що хто міг, побігла на місце бою, але зупинилась оподалік, побачивши кроваве й трупами вкрите побоєвище, а боярський дім оточений хмарою монголів. Не було сумніву, усі молодці, вислані для збурення боярського дому, погинули в нерівній боротьбі з тими наїзниками. Не знаючи, що діяти, тухольська молодіж вернула до села, розносячи всюди страшну вість. Почувши її, затремтів старий Захар, і гірка сльоза покотилася по його старім лиці.

— От і сповнився мій сон! — прошептав він. — В обороні свого села поліг мій Максим. Так воно й треба. Раз умирати кожному, але славно вмирати — се не кожному лучається. Не сумувати мені за ним, а радуватися його долею.

Так потішав себе старий Захар, але серце його скимліло глибоко: надто сильно, усією силою своєї душі він любив свого наймолодшого сина. Але швидко він скріпився духом. Громада кликала його, потребувала його ради. Купами тислися люди, старі і молоді, за село, до тухольської тіснини, за котрою так близько стояв страшний їхній ворог. Перший раз, відколи засіла Тухля, рада громадська зібралася нині без звичайних обрядів, без знамена, серед брязку топорів і кіс, серед напівтривожного, напіввойовничого гамору. Без порядку мішалися старці з молодцями, оружні з безоружними, ба навіть жінки снували сюди й туди поміж громадою, допитуючись вістей про ворога або голосно оплакуючи своїх погіблених синів.

— Що діяти? Що починати? Як боронитися? — гуло в народі. Одна думка переважала всі інші: вийти громадою перед тіснину й боронитися від монголів до остатньої краплі крові. Особливо молодіж наставала на те.

— Ми хочемо згинуть, як наші брати погинули в обороні свого краю! — кричали вони. — Тільки по наших трупах увійдуть вороги в тухольську долину!

— У тіснині поробити засіки¹ й із них разити монголів! — радили старші. Далі, коли гамір трохи втишився, заговорив Захар Беркут:

— Хоч то воєнне діло — не моє діло й не мені, старому, радити про те, до чого не можу приложити своїх рук, — але все-таки я думав би, що невелика наша заслуга буде, коли відіб'ємо монголів, особливо зваживши, що се нам не так-то й трудно зробити. Сини наші погинули з їхніх рук, кров їхня обагрила нашу землю і кличе нас до пімсти. Чи пімстимося ми на ворогах наших,

¹ *Засіка* — штучна перешкода зі зрубаних дерев для захисту від нападу ворога.

Кадр із кінофільму «Захар Беркут» (реж. А. Сеїтаблаєв, Дж. Вінн, 2019 р.)

на нищителях нашого краю, коли відіб'ємо їх від свого села? Ні, а тільки, відбиті від нашого села, вони з подвійною лютістю кинуться на інші села. Не відбити, але розбити їх — се повинна бути наша мета!

Громада з увагою слухала слів свого бесідника, і молодіж, податлива на все нове та несподіване, готова вже була пристати на ту раду, хоч і не знала, як можна її виконати. Але многі голоси старців обізвалися против неї.

— Не в гнів тобі будь сказано, батьку Захаре, — заговорив один громадянин, — але твоя рада хоч мудра й велику обіцяє славу, та неможлива для нас. Слабі наші сили, а монгольська сила велика. Ще не наспіла поміч від інших верховинських і загірних громад, а хоч і наспіє, то таки нашої сили не вистачить навіть на те, щоб оточити монголів, не то вже, щоб побороти їх в одвертій битві. А без того як ми розіб'ємо їх? Ні, ні! Замала наша сила! Щастя наше, коли здужаємо відбити їх від свого села й відвернути від шляху; розбити їх ми не маємо й надії!

Бачачи всю основність тих закидів, Захар Беркут, хоч із болем серця, готов був покинути свою молодечо-гарячу думку, коли, утім, дві несподівані події значно піднесли настрої тухольської громади й змінили цілу її постанову.

Долі селом вулицею надійшли одна за другою при звуках труб і дерев'яних трембіт аж три громади озброєної молодіжі. Кожда громада несла наперед себе боєву хоругву¹; охочі, смілі їхні пісні лунали далеко по горах. Се йшла приобіцяна тухольцям поміч верховинських і загірних громад. (...)

Ще не стихла радість із приходу тих пожаданих помічників, ще громада не мала часу приступити до дальшої наради, коли, утім, з противного боку, з лісової прогалини, що була над тухольською тісніною, показався новий і зовсім уже несподіваний гість. На спіненім коні, пообдиранім гіллям і колючками, припавши до його шиї, щоб швидше й безпечніше їхати по лісі, не зачіпаючись о галуззя, їхала, що кінь доскочить, якась людина.

¹ *Хоругва, корогва* (заст.) — прапор.

Хто се такий був — здалека годі було вгадати. На ній був овечий монгольський кожух, обернений пелехами¹ наверх, а на голові — гарний бобровий ковпак. Молодці прийняли приїжджу людину за монгольського висланця і виступили проти неї з луками. Але, виїхавши з лісу та наблизившись над стрімкий обрив, по котрім треба було злазити в тухольську долину, мнималь монгол зліз із коня, скинув із себе кожух, і, усім на диво, показалася жінчина в білім полотнянім, шовком перетиканім плащі, з луком за плечима й із блискучим топірцем за поясом.

— Мирослава, дочка нашого боярина! — закричали тухольські молодці, не можучи відвести очей від прегарної, смілої дівчини. (...) Певним кроком, мов відроду до того привикла, зійшла стежкою в долину й наблизилася до громади.

— Здорові були, чесна громадо! — сказала вона, злегка паленіючи. — Я спішила звістити вас, що монголи надходять, перед вечором будуть тут, то щоб ви приготувалися, як їх прийняти.

— Ми знали се, — загули голоси з громади, — се нам не новина.

Голоси були різкі, неприязні дочці поганого боярина, через котрого стільки молодців погибло. Але вона не образилася тою різкістю, хоч, очевидно, почула її.

— Тим ліпше для мене, що ви вже приготовані, — сказала вона. — А тепер прошу вказати мені, де тут Захар Беркут.

— Ось я, дівчино, — сказав старий Захар, наближаючись.

Мирослава довго, з увагою і пошаною гляділа на нього.

— Позволь, чесний батьку, — заговорила вона тремтячим із внутрішнього зворушення голосом, — сказати поперед усього, що син твій живий і здоров.

— Мій син! — скрикнув Захар. — Здоров і живий! О Боже! Де ж він? Що з ним діється?

Кадр із кінофільму «Захар Беркут» (реж. А. Сеїтаблаєв, Дж. Вінн, 2019 р.)

¹ Пелех (розм.) — внутрішня вовняна частина кожуха; жмут, пасмо волосся, вовни, трави.

— Не лякайся, батьку, тої вісти, котру скажу тобі. Твій син у монгольській неволі.

— У неволі? — скрикнув, мов громом прошиблений, Захар. — Ні, то не може бути! Мій син радше дасть на кусні порубати себе, аніж узяти себе в неволю. Се не може бути! Ти хочеш налякати мене, недобра дівчино!

— Ні, батьку, я не лякаю тебе, воно справді так. Я ж тепер просто з монгольського табору, бачила його, говорила з ним. Силою і підступом узяти його, закували в залізні пута. Хоч без рани, а весь облитий був кров'ю ворогів. Ні, батьку, твій син не подав ім'я твоє в неславу.

— І що ж він говорив тобі?

— Казав мені йти до тебе, батьку, потішити тебе у твоїй самоті й тузі, стати тобі за дочку, за дитину, бо я, батьку (тут голос її ще дужче затремтів), я... сирота, я не маю вітця!

— Не маєш вітця? Невже ж Тугар Вовк погіб?

— Ні, Тугар Вовк живий, але Тугар Вовк перестав бути моїм батьком, відколи... зрадив... свій край і пристав... у службу монголів.

— Сього можна було й надіятися, — відповів понуро Захар.

— Тепер я не можу вважати його батьком, бо не хочу зраджувати свого краю. Батьку, будь ти моїм вітцем! Прийми мене за дитину! Нещасний син твій просить у тебе сього моїми устами.

— Мій син! Мій нещасний син! — стогнав Захар Беркут, не підводячи очей на Мирославу. — Хто мене потішить по його страті?

— Не бійся, батьку, може, він іще не страчений, може, нам удасться видобути його на волю. Слухай лише, що наказував мені Максим!

— Говори, говори! — сказав Захар, поглядаючи знов на неї.

— Він радив тухольській громаді не спиняти монголів перед тісною, а впустити їх у кітловину. Тут можна їх обступити та вирубати до остатнього, а коли ні, то виморити голодом. Треба тільки поробити засіки у вивозі¹ при водопаді й повиносити із села усе добро громадське, усе збіжжя, увесь хліб, усю худобу, а потім замкнути їх тут зо всіх боків. «Тут, — казав Максим, — побідите їх або ніде інде!» Так радив Максим.

Уся громада з напруженою увагою слухала Мирославиної бесіди. Глибока мовчанка залягла над усіма, коли стихли її слова. Тільки Захар гордо й радісно випростувався, а далі з простертими раменами наблизився до Мирослави.

— Доню моя! — сказав він. — Тепер я бачу, що ти варта бути дочкою Захара Беркута! Се правдиві слова мого сина — з них віє його смілий дух! Тими словами ти здобула моє батьківське серце! Тепер я легше віджалую сина, коли небо післало мені замість нього таку доньку!

Голосно ридаючи, кинулася Мирослава в його обійми.

¹ *Biviz* — видовбане в скелі місце виходу.

— Ні, батьку, не говори так, — сказала вона. — Син твій не буде страчений, він повернеться тобі назад. Він іще нині вечір буде тут разом з ордою, і коли Бог pomoже нам розбити її, то, чей¹, ми і його освободимо.

У тій хвилі в тіснині дався чути крик тухольських вартових: «Монголи! Монголи!» — і вслід за тим прибігли вартові, голосячи, що монголи в незліченній силі показалися в долині над Опором. Тут приходилося рішатися живо, що діяти, як боронитися. Захар Беркут ще раз обстав за тим, аби впустити монголів у тухольську кітловину й тут, обскочивши їх, вирізати або виморити всіх до ноги.

Тепер уже не піднімалися голоси, противні тій раді, — і швидко громада рішилася. Усі кинулися до своїх хат, аби хоронити своє добро в ліси. Сторонські молодці щодуху рушили на горішній бік долини, до водоспаду, щоб поробити засіки у вивозі й не дати туди монголам пройти. Страшний розрух зробився в селі. Крик, розкази й запитання, рик волів і скрип дерев'яних двоколісних теліг лунали з усіх усюдів, глушили слух і котилися по горах. Сумно прощали тухольці свої хати, і подвір'я, й огороди, та засіяні ниви, котрі нині ще мала зруйнувати та столочити страшна монгольська повінь. Матері несли своїх заплаканих дітей, батьки гнали худобу, везли на возах домашній спряток, мішки з хлібом та одежею. (...)

Але живо вид змінився. Мов через прірву в тамі² валиться осіння повінь, так почали в кітловину валитися чорні почвари зі страшним криком. Ряди тислися за рядами, без кінця і впину; мов вода під водоспадом, так вони зупинялися, вийшовши з тісного гирла, формувалися в довжезні ряди, посувалися звільна, без опору, заливаючи пусту рівнину. Передом, дорогою, їхав на білім коні страшний велетень, Бурунда-бегадир, а обік нього другий, менший їздець — Тугар Вовк.

Звільна їхали вони наперед, немов щохвилі ждали нападу із села. Але нападу не було, село лежало мов після чуми. Зі страшним криком кинулися перші ряди монголів на хати, щоб, по своєму звичаю, різати, грабувати, — але різати не було кого, хати були пусті. З лютим криком кидалися монголи від хати до хати, вивалюючи двері, руйнуючи плоти й ворота, розбиваючи діжки та плетінки, розвалюючи печі. Але вся їхня лютість була даремна — у селі ніхто не показувався.

— Прокляті пси! — говорив Бурунда до Тугара Вовка. — Зачули нас, поховалися!

— Чи заночуємо тут, бегадире? — спитав Тугар Вовк, не відповідаючи на замітку бегадира.

— Поки не зустрінемося з тими псами, доти не можемо ночувати, — відмовив Бурунда. — Веди нас до виходу із сеї ями! Треба забезпечити собі вихід!

¹ Чей (діал.) — може, може-таки.

² Тамі — гребля, загата.

— Вихід безпечний, — успокоював Тугар Вовк, хоч і самому якось ніяково було бачити, що всі тухольці так чисто винеслися із села. (...)

Ось уже чільний відряд вийшов із села й спішив до вивозу, викуваного в скалі. З долини нічого не видно було у вивозі, і безпечно підійшли монголи аж під стрімку кам'яну стіну, у котрій прокований був вивіз. Коли, утім, разом із верха стіни посипалося величезне каміння на монголів, калічачи та розбиваючи їх. Зойк напасників, ранених і повалених на землю, ударив під небо. Закрякала хижа птиця над своїми жертвами. Уже напасники почали подаватися взад і вбоки, коли, утім, Бурунда та Тугар Вовк із голими мечами кинулись їм навперейми.

— Куди ви, безумні? — ричав ярим туром Бурунда. — Ось перед вами вхід до вивозу, туди за мною! (...)

— Далі, заячі серця, далі за мною! — І нові купи, неважаючи на новий град каміння, поперлися у вивіз. — Далі горі вивозом! — кричав Бурунда, щитом заслонюючись від спадаючого згори каміння. (...)

Недалеко від побоєвища, захищений кам'яною брилою від стріл, сидів на соломі Захар Беркут, зайнятий при ранених. Він повиймав їм із ран стріли, повимивав рани при допомозі Мирослави й заходився перев'язувати їх, поприкладавши якоїсь скусно приладженої живиці, коли, утім, деякі залякані вояки прибігли до нього, сповіщаючи про небезпеку.

— Що ж я вам, діточки, пораджу? — сказав старий, але Мирослава схопилася з місця й побігла оглянути небезпеку.

— Не бійтеся, — сказала вона тухольцям, — живо ми поворожимо їм! Нехай собі стріляють, а ви ратища¹ в руки й плазом додолу! Аж коли передні покажуться до половини на горі, тоді разом на них! Самі вони заслонять вас від стріл, а, обваливши передніх, ви обвалите й задніх. Сумерки сприяють нам, і, відбивши їх сим разом, будемо мати спокій на всю ніч.

Без слова опору попадали тухольці ниць додолу, похапавши ратища в руки. Стріли ще сипались якийсь час, а відтак перестали — знак, що

Кадр із кінофільму «Захар Беркут» (реж. А. Сеїтаблаєв, Дж. Вінн, 2019 р.)

¹ Ратище (заст.) — дrevко, спис.

передній ряд почав спинатися горі драбиною. Дух у собі запираючи, лежали тухольці й дожидали ворогів. Ось чути вже скрип щаблів, сапання мужів, брязкіт їхнього оружжя — і звільна, несміло виринають перед очима лежачих мохнаті кучми¹, а під ними чорні, страшні голови з маленькими блискучими очима. Очі ті тривожно, несхибно, мов закляті, глядять на лежачих тухольців, але голови піднімаються вище, чимраз вище; уже під ними видніються рамена, плечі, укриті мохнатими кожухами, широкі груди, — у тій хвилі зі страшним криком зриваються тухольці, і ратища їхні разом глибоко тонуть у грудях напасників. Крик, ревіт, замішання, тут і там судорожні рухи, тут і там коротка боротьба, прокляття, стогнання — і, мов тяжка лавина, валиться ворог долі драбиною додолу, обвалюючи за собою слідуючі ряди, — а на ту купу живих і мертвих, без ладу змішаних, кровавих, трепечучих і ревучих тіл людських валяться згори величезні брили каміння — і понад усім тим пеклом, напівзакритим заслоною ночі, виривається вгору радісний оклик тухольців, жалібне виття монголів і страшні прокляття Бурунди-бегадира. Той скакав по майдані, мов скажений, рвучи собі волосся з голови, а в кінці, не тямлячись із лютості, з голою шаблею прискочив до Тугара Вовка.

— Псе блідолиций! — кричав він, скрегочучи зубами. — Подвійний зраднику — се твоя вина! Ти запровадив нас у сю западню, відки ми вийти не можемо!

Тугар Вовк полум'ям спалахнув на таку мову, якої він ще не чув відроду. Рука його мимоволі вхопила меч, але в тій хвилі щось так глибоко, так важко заболіло в його серці, що рука ослабла, упала, мов глиняна, і він, похиливши лице й затиснувши зуби, сказав придушеним голосом:

— Великий бегадире, несправедливий твій гнів на вірного слугу Чингісхана. Я не винен у тому, що ті смерди опираються нам. Вели розложитися війську на ніч і відпочити, а завтра рано сам побачиш, що вони пирснуть перед нашими стрілами, як сухе осіннє листя перед подувом вітру. (...)

— Добре, боярине, я зроблю по-твойому, але завтра все-таки мусиш отворити нам дорогу із сеї западні, а ні, то горе тобі! Се моє останнє слово. Жду діл, а не слів від тебе. (...)

Уже погасла пожежа, повіяло гарячим гірким димом по долині, уже за тих бойовий крик монголів, що під проводом Бурунди та Тугара Вовка різалися з тухольцями при вивозі, уже прояснилось і визвіздилося нічне небо над Тухольщиною та спокійно зробилося в монгольськiм таборі, а Максим усе ще лежав, мов мертвий, посеред дороги, проти згарищ своєї рідної хати. Зорі жалібно гляділи на його бліде, кровавими пасмугами вкрите лице; груди його ледве-ледве піднімалися — єдиний знак, що се лежав живий чоловік, а не труп. У такiм положенні знайшли його монголи й зразу дуже

¹ *Кучма* — скуйовджене волосся; висока бараняча шапка; копиця.

злякалися, думаючи, що вже неживий, що задушився в пожежі. Аж коли бризнули на нього водою, обмили його лице та дали йому напитися, він глипнув очима й позирнув довкола себе.

— Живий! Живий! — завили радісно монголи й нетямного, ослабленого підхопили попід руки та помчали до шатра боярина.

Аж злякався Тугар Вовк, побачивши ненависного собі парубка в такому страшнім та оплаканім стані. Свіжопромите лице було бліде-бліде, аж зелене, губи потріскались із жару та спраги, очі були червоні від диму й тусклі, мов скляні, від втоми й душевної муки, ноги дрожали під ним, мов під столітнім дідом, а, постоявши на них хвилину, він не міг довше вдержатися і сів на землю. Монголи віддалилися; боярин довго, німо, у задумі глядів на Максима. За що він ненавидів того чоловіка? За що накликав на його молоду голову таке страшне горе? Чому не велів одразу вбити його, а видав його на повільну, а все ж таки неохибну смерть (...). І за що він так зненавидів сього бідного хлопця? Чи за те, що він урятував життя його доньці? Чи, може, за те, що вона полюбила його? Чи за його правдиво рицарську смілість та одвертість? Чи, може, за те, що він хотів зрівнятися з ним? Отже ж, тепер зрівнялися: оба вони невольники — й оба нещасливі. Тугар Вовк чув, що гнів його до Максима якось пригасає, мов пожежа, якій не стало вже дров. Він і вперед уже, зараз по взятті Максима до неволі, старався піддобритися до нього, не зі співчуття, а з хитрості, але Максим не хотів ані слова говорити до нього. Правда, боярин давав йому такі ради, котрих Максим не міг послухати. Він радив йому перейти на службу до монголів, вести їх через гори й обіцявав за те велику нагороду, а в противнім разі грозив, що монголи заб'ють його. «Нехай б'ють!» — се було єдине слово, яке чув боярин із Максимових уст. Тільки ж диво, що й тоді вже те горде слово, що свідчило про твердість Максимової вдачі та його велику любов до свободи, не тільки не розгнівало боярина, а дуже сподобалось йому. Тепер же він чув виразно, що щось, мов крига, тає в його серці; тепер, на згарищах вільної Тухлі, він зачинав розуміти, що тухольці поступали зовсім розумно й право, а серце його, хоч засліплене жадобою власті, усе-таки не було ще настільки глухе на голос сумління, щоб не признати сього. Усе те передумав боярин сьогодні й уже зовсім іншими очима та з іншим серцем глядів на сидячого в наметі напівмертвого, нужденного Максима. Він приступив до нього, узяв його за руку й хотів підвести та посадити його на стільці. (...)

— Дурний хлопче, — говорив він, — таким, як ти, треба жити, а не про смерть думати. Життя — дорога річ, і ні за які скарби його не купиш.

— Життя в неволі нічого не варте, — відказав Максим, — краще смерть!

— Ну... так... розуміється, — мовив боярин, — але ж я кажу тобі, що можеш бути вільний.

— Зраджуючи свій нарід, ведучи монголів через гори... Ні, краще вмерти, ніж так заробляти на вільність!

— Не про те тепер річ, — сказав з усміхом боярин, — а про те, що й без тої, як ти кажеш, зради ти можеш бути вільний — ще сьогодні.

— Як? — спитав Максим.

— Я знав, що ти зацікавишся, — знову всміхнувся боярин. — Отже ж, небоже, діло таке. Твої тухольці обскочили нас у тій долині, завалили вихід. Розуміється, їхній опір тільки сміху варт, бо прецінь же вони не спинять нас. Але нам шкода часу. О те тільки ходить.

Очі Максимові розгорілися радістю на сю вість.

— Обскочили вас тухольці, кажеш? — кликнув він радісно. — І вийти відси не можете? Ну, то Богу дякувати! Надіюся, що й не вийдете вже. Тухольці — ціпкий народ: кого раз у руки зловлять, то вже не люблять пустити.

— Те-те-те! — перервав його боярин. — Не радуйся завчасно, хлопче. Не така наша сила, щоб могла горстка твоїх тухольців зловити її в руки! Кажу тобі, не о те ходить, щоб тут не зловили нас, а о час, о кожду хвилю часу! Нам квапно діється.

— І що ж я можу вам у тім порадити?

— А от що. Я думаю нині ще йти до твоїх тухольців для переговорів: хочу обіцяти їм тебе взамін за вільний прохід. Так, отже, надіюся, що ти скажеш мені те слово, як трафити до серця твоїх громадян і твого батька, щоб пристали на наше предложення.

— Дарма твоя робота, боярине! Тухольці не пристануть на таку заміну.

— Не пристануть? — скрикнув боярин. — Чому ж не пристануть?

— Тухольці будуть битися до остатнього, щоб не пустити вас через гори. Чи, може, мали б за таку нужденну заміну, як я, допуститися зради на своїх верховинських і загірних братах, котрих села мусили б тоді бути зруйновані отак, як наша Тухля?

— І вони будуть зруйновані, дурний хлопче! — сказав боярин. — Адже ж замала сила твоїх тухольців, щоб спинити нас.

— Не хвали, боярине, дня перед вечором! Нащо тут великої сили, де сама природа своїми стінами та скалами спиняє вас?

— А все-таки ти скажи мені, як говорити до твого батька й до тухольців, щоб трафити до їхнього серця.

— Говори щиро, по правді — се єдине чародійське слово.

— Ой, не так воно, хлопче, не так! — сказав невдоволений боярин. — Неспроста то йде у вас. Твій батько — старий чарівник, він знає таке слово, що кождому до серця трафляє, він тебе мусив його навчити. Адже ж без такого слова ти не міг наклонити на свій бік моїх лучників, котрі так скажено за ніщо билися з монголами, як би, певно, не билися за найліпшу плату.

Максим усміхнувся.

— Дивний ти чоловік, боярине! — сказав він. — Я ніякого такого слова не знаю, але скажу тобі виразно, що хоч би й знав, то не сказав би тобі, щоб ти не міг намовити тухольців на таку заміну.

Гнівом спалахнув гордий боярин.

— Хлопче! Уважай, хто ти й де ти! — скрикнув він. — Уважай, що ти невольник, що життя твоє залежить від волі якого-небудь монгола.

— Що моє життя!.. — сказав спокійно Максим. — Я не стою о життя! Хто хоч хвилию зазнав неволі, той зазнав гіршого, ніж смерть. (...)

До речі...

Повість «Захар Беркут» І. Франко написав у двадцятишестирічному віці. Композитор Б. Лятошинський за мотивами повісті І. Франка «Захар Беркут» створив оперу «Золотий обруч».

4. Завдання.

1. Ідея не спиняти монголів перед тіщиною, а впустити їх у кітловину належить
- А** Захарові Беркуту
 - Б** Максимові Беркуту
 - В** Мирославі
 - Г** старцям
2. Установіть відповідність.

Опис зовнішності	Герой / героїня
1 «...мнимий монгол... в білім полотнянім, шовком перетиканім плащі, з луком за плечима й із блискучим топірцем за поясом».	А Захар Беркут Б Максим Беркут В Мирослава
2 «Свіжопромите лице було біде-біде, аж зелене, губи потріскались із жару й спраги, очі були червоні від диму й тусклі...»	Г Бурунда-бегадир Д Тугар Вовк
3 «Тепер же він чув виразно, що щось, мов крига, тає в його серці... а серце його, хоч засліплене жадобою власті, усе-таки не було ще настільки глухе на голос сумління...»	
4 «Той скавав по майдані, мов скажений, рвучи собі волосся з голови...»	

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой / героїня
1 «— Поки не зустрінемося з тими псами, доти не можемо ночувати».	А Мирослава Б Максим Беркут
2 «— Нащо тут великої сили, де сама природа своїми стінами та скалами спиняє вас?»	В Захар Беркут Г Бурунда-бегадир
3 «— Нехай собі стріляють, а ви ратища в руки та плазом додолу!»	Д Тугар Вовк
4 «— Вели розложитися війську на ніч і відпочити, а завтра рано сам побачиш, що вони пирснуть перед нашими стрілами, як сухе осіннє листя перед подувом вітру».	

4. Знайдіть і прочитайте епізод, у якому Мирослава переконала Захара Беркута у своїх чистих намірах, розтопивши його батьківське серце. Що саме змусило Захара Беркута їй повірити?
5. Пригадайте й перекажіть епізод, де виявилася Мирославина мудрість у веденні бойових дій. Які ще фрагменти свідчать про меткий розум дівчини?
6. Чому Бурунда-бегадир назвав Тугара Вовка *подвійним зрадником*?
7. Беркут і Вовк — випадкові наймення чи спеціально дібрані для літературних героїв? Обґрунтуйте свою думку.
8. До якої групи лексики належать слова *ратище, хоругва, боярин*? З якою метою автор використав їх у творі?

9. **Робота в групах.** Об'єднавшись у групи, підготуйтеся до виразного читання за ролями найцікавішого для вас уривка VI розділу повісті.
10. **Домашнє завдання.** Прочитайте VIII розділ повісті І. Франка «Захар Беркут».

5. Пастка для монголів.

У VII розділі повісті йдеться про те, як Тугар Вовк у супроводі Мирослави проникає до табору тухольців і пропонує їм таке: *«Розваліть свої засіки й пустіть монгольську силу з вашої долини, а в заміну за те він готов віддати вам вашого полоняника живого та здорового»*. Захар Беркут не пристає на пропозицію боярина, хоч як не вмовляли його тухольці погодитися.

Тугар Вовк повертається до монгольського табору, незважаючи на благання дочки залишитися з тухольцями.

Після цього Захар Беркут наказує обвити шнурами Сторожа й зрушити його з місця так, щоб він упав поперек потоку. Заклекотіла вода...

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте VIII розділ повісті І. Франка «Захар Беркут». Виконайте завдання.

Гра «Так — ні»

1. Монгольське військо, що спалило Тухлю, очолював Чингісхан.
2. Віщий сон наснився Максимові Беркуту перед монгольською навалою.
3. Вихід із долини був під каменем Сторож, що в городі Захара Беркута.
4. Максим Беркут був упевнений, що вирветься з монгольського полону.
5. Бурунда-бегадир називав Максима Беркута рабом.
6. Бурунда-бегадир обіцяв Максимові волю, якщо він виведе його військо з долини.
7. Тугар Вовк зневажав Мирославу, бо вона перейшла на бік тухольців.
8. Щоб урятуватися від води, монголи викладали на купи каміння.
9. Монголи підтримували один одного, рятуючись на купах каміння.

6. Завдання.

- Вихід із кітловини знаходився
 - А** під лісом
 - Б** біля тіснини
 - В** у городі Захара Беркута
 - Г** у долині
- Найбільшою метавкою керував / керувала / керували
 - А** Захар Беркут
 - Б** Мирослава
 - В** верховинці
 - Г** молоді тухольці
- Установіть відповідність.

Репліка	Герої
1 «— Що ви, мужі чи коти, що так боїтеся тих кількох крапель води?»	А тухольці
2 «— Сюди, сюди! У нас каміння досить, усіх вас обділимо!»	Б Максим Беркут
3 «— Усе-таки боротьба тухольців із монголами нерівна. Сила соломую зломить, що кажи, те й кажи!»	В Захар Беркут
4 «— ...видно, велика туча впала в горах... Але невже ж вам боятися води, що сягає по кістки? Розбивайте плиту!»	Г Бурунда-бегадир
	Д Тугар Вовк

- Як характеризує Тугара Вовка реакція на Максимову пропозицію виказати монголам вихід із кітловини?
«Хоч і як донедавна він ворогував на Максима, то все-таки йому подобалася його лицарська твердість і незламність; тож тепер, коли почув такі Максимові слова, йому здавалося, що в його серці рветься щось глибоке і святе, рветься остатнє пасмо віри в чесність і постійність людей».
- Знайдіть у VIII і в попередніх розділах повісті фрагменти, де в поведінці чи думках Тугара Вовка проявляються позитивні людські якості. Про що це свідчить?
- Прокоментуйте подані нижче рядки. Як вони характеризують Максима Беркута?
«...На смерть він готов віддавна, але вмирати, не додержавши слова чоловікові, який на те слово поклався, якого будучність, може, і життя лежать на тім слові, умирати зрадником хоч би тільки в очах зрадника, — се страшно, се мука, се гірше самої смерті».
- Порівняйте поведінку Бурунди-бегадира та його війська під час потопу, використавши цитати з тексту.
- Доберіть характеристики (прикметники та словосполучення) головним персонажам повісті (Мирослава, Захар Беркут, Максим Беркут, Тугар Вовк, Бурунда) і запишіть їх у зошит. Складіть план до VIII розділу повісті.

9. Уявіть, що учням та ученицям вашого класу довелося взяти участь у створенні кінофільму за повістю І. Франка «Захар Беркут». Поміркуйте (*усно*), хто з ваших однокласників / однокласниць яку роль зміг би / змогла б зіграти в ньому найкраще. Обґрунтуйте свій вибір.

До речі...

Режисери А. Сеїтаблаєв і Дж. Вінн у 2019 р. створили кінофільм «Захар Беркут» за повістю І. Франка.

10. Домашнє завдання.

Прочитайте повість І. Франка «Захар Беркут» до кінця.

7. Добро чи зло візьме верх?

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте IX розділ повісті І. Франка «Захар Беркут». Виконайте завдання.

8. Завдання.

1. Прочитайте речення.

«Немов огонь, пущений по скошеній сіножаті, повзе покiс за покосом і злизує копицю сухого сіна за копицею — так тухольці спихали монголів з одного становища за другим у воду, у холодні обійми смерті».

В уривку НЕМАЄ

- А** персоніфікації
 - Б** порівняння
 - В** метафори
 - Г** гіперболи
2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження щодо повісті «Захар Беркут»
- А** події відбуваються у XII столітті
 - Б** Тугар Вовк — батько Мирослави
 - В** твір складається з дев'яти розділів
 - Г** Тугар Вовк урятував Максима Беркута
3. Увідповідніть героя / героїню повісті з його / її найяскравішою характеристикою.

Герой / героїня	Характеристика
1 Бурунда-бегадир	А хитрість
2 Захар Беркут	Б мудрість
3 Тугар Вовк	В жорстокість
4 Мирослава	Г помисливість
	Д винахідливість

4. Як Бурунду характеризує його репліка: «*І що найдужче мене лютить, так се те, що погинемо без бою, без слави, мов коти, кинені в ставок!*»?
5. Чому, на вашу думку, зрадник Тугар Вовк останньої миті вирішив урятувати Максима?
6. Знайдіть і прочитайте слова Захара Беркута, які є провідною думкою (ідеєю) повісті.
7. Який момент повісті *кульмінаційний*? Прочитайте цей уривок.
8. **Вільний мікрофон.** Найцікавішим / найцікавішою героєм / героїнею повісті вважаю ..., бо

9. **Робота в групах. Фанфік.** Створіть продовження історії села Тухлі (7–10 речень).

10. Домашнє завдання.

Напишіть розгорнуту відповідь (5–7 речень) на запитання: «Чи збулося віщування Захара Беркута, яке він висловив перед смертю?» Наведіть конкретні історичні факти на підтвердження своїх думок (за потреби скористайтеся матеріалами інтернету).

9. Епос як літературний рід. Героїко-романтична історична повість.

- Згадайте основні ознаки *лірики, епосу й драми* як літературних родів. Доведіть, що твір «Захар Беркут» епічний, склавши відповідні пазли.

Жанр твору «Захар Беркут» — *героїко-романтична історична повість*.

Повість — великий розповідний прозовий твір, у якому широко змальовано життя одного або кількох героїв протягом тривалого чи важливого за подіями часу.

Історична повість будується на історичному сюжеті, у якому широко відтворено певну епоху та її діячів. Їй притаманний історичний колорит — наявність прикмет далекого минулого: імена людей (Тугар Вовк, Бурунда-бегадир); історичних осіб (Чингісхан, князь Данило); описи старовинних звичаїв і вірувань (поклоніння сонцю, язичницьким божествам); згадки про історичні події (битва на річці Калці) тощо.

В історичних творах багато слів, які давно вийшли з ужитку. Вони належать до **застарілої лексики**, тому їхнє тлумачення подано у виносках із маркуванням *заст.* До цієї групи лексики належать і історизми.

Архаїзми вийшли з активного вжитку, бо їх витіснили нові слова: *ратище — спис, хоругва — прапор, смерд — селянин, уста — губи / рот.*

Історизми позначають назви зниклих предметів, явищ, понять; вони, на відміну від архаїзмів, не мають сучасних відповідників: *князь, боярин, десятина.*

У художній літературі застарілі слова використовують для відтворення історичного колориту минулих епох. Справді, без архаїзмів та історизмів втрачалося б відчуття давності подій, а отже, і тодішньої реальності.

Історична повість «Захар Беркут» — *героїко-романтична*, бо в ній зображено героїчні вчинки романтичних героїв у надзвичайних обставинах.

Романтичний герой — сильна, яскрава особистість, яка діє в надзвичайних умовах: *Мирослава* покидає рідного батька та переходить на бік світла й добра — до тухольської громади; *Максим*, перебуваючи в полоні, дбає не про себе, а про односельців; *Захар Беркут* готовий пожертвувати сином заради високої мети — захисту рідної землі.

Усі ці персонажі — сильні особистості, кмітливі, сміливі, відчайдушні, вони займають активну позицію у складних життєвих ситуаціях, не зупиняються перед труднощами, а навпаки, своїм прикладом надихають громаду боротися за справедливість, за свободу, за рідний край.

О. Шупляк.
Захар та беркут. 2012 р.

10. Завдання.

1. Обидва слова є історизмами у варіанті

А вітець, уста

В огнище, смерд

Б боярин, князь

Г ратище, хоругва

2. Епізод, у якому Тугар Вовк відсікає Бурунді руку, у сюжеті повісті є її

А зав'язкою

В кульмінацією

Б розвитком дії

Г розв'язкою

3. Повісті І. Франка «Захар Беркут» властиві всі перелічені жанрові ознаки, ОКРІМ

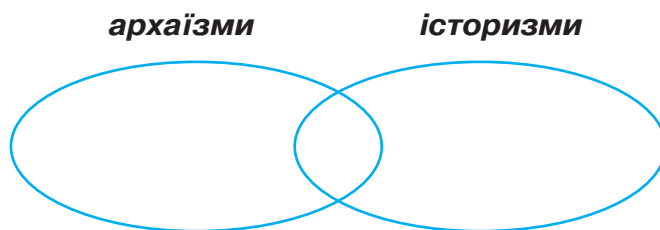
А героїчної

В романтичної

Б історичної

Г фантастичної

4. Намалюйте діаграму Венна й заповніть її.

5. Доведіть, що повість «Захар Беркут» — історична. Проілюструйте свої думки конкретними прикладами з твору.

6. Чи можна Бурунду-бегадира вважати романтичним героєм? Обґрунтуйте свою позицію.

7. Розгляньте репродукцію картини О. Шупляка «Захар та беркут» (с. 51). Що ви бачите на ній? Як розумієте образи, подані художником? Обґрунтуйте свою думку.

8. **Вільний мікрофон.** Тугар Вовк як особистість має таку позитивну рису: ...

9. **Постер.** Створіть постер (рекламний плакат) для соціальної мережі за повістю І. Франка «Захар Беркут».

10. **Домашнє завдання.**

Підготуйтеся до виразного читання за ролями визначеного вчителем / учителькою уривка з повісті І. Франка «Захар Беркут».

Подумайте й розкажіть

- Що на війні сильніше за зброю?
- Чи маєте ви бажання відвідати сучасне село Тухлю, що на Львівщині?
- Яку роль у кінофільмі за мотивами повісті І. Франка «Захар Беркут» ви зіграли б?

§ 15–18. ГЕРОЇКО-РОМАНТИЧНА ПОВІСТЬ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО «ЗА СЕСТРОЮ»

Про що ви дізнаєтеся?

- За допомогою яких прийомів змальовують художній образ в епічному творі?
- Чи вдасться п'ятнадцятирічному хлопцеві зволити з полону свою молодшу сестру?
- Чи зможе підліток без навігатора й інших функцій смартфона самотужки дістатися від річки Самари до Криму?

Андрій Чайковський (1857–1935) народився в м. Самборі, що на Львівщині. Письменник, доктор права, адвокат, громадський діяч.
Найвідоміші твори: повість «За сестрою»; роман «Сагайдачний».

1. Життєпис Андрія Чайковського.

- Прочитавши життєві відомості й розмістивши їх у логічній (часовій) послідовності, ознайомтеся з біографією письменника.

- О** Андрій Чайковський народився в Галичині, яка тоді входила до складу Австрійської імперії.
- Б** Вступив на філософський факультет Львівського університету, але згодом перейшов на юридичний.
- Н** Під час навчання в Самбірській гімназії Андрій входив до підпільного товариства «Студентська громада».
- А** Велику популярність здобули його прозові твори на історичну (козацьку) тематику в романтичному стилі (повісті «За сестрою», «Козацька помста», роман «Сагайдачний» та ін.).
- Ю** Читати навчався польською, бо українського букваря тоді не було.
- К** Життя А. Чайковського не обмежувалося правничою діяльністю: він брав участь у громадсько-політичному житті країни, а ще любив літературну творчість.
- Л** У ранньому віці він утратив батьків, тому хлопчика опікувала бабуся.

Ключ. Розмістивши в логічній послідовності життєві відомості, складіть із букв, які їх позначають, назву твору А. Чайковського.

2. Тема козацтва в прозі Андрія Чайковського.

А. Чайковський жив і творив у той час, коли Україна не мала своєї державності: її частини входили до складу різних імперій.

Як справжній син свого народу, він мріяв про об'єднану й вільну Україну. А. Чайковський вибрав історичну тематику для своєї творчості не випадково. Митець сконцентрував увагу на найгероїчніших сторінках історії українського народу — на козацькій добі, адже звитяга січовиків пробуджує національну свідомість, виховує в молодого покоління патріотизм — любов до рідного краю.

Сьогодні ви розпочнете читати героїко-романтичну повість «*За сестрою*». У ній зображено часи татарських набігів на українські землі. Юний Павлусь — відважний і сміливий хлопець. Після того як татари забрали в полон його сестру Ганнусю, він вирушає на її пошуки до Криму, проходить крізь численні випробування, у яких проявляє і силу, і наполегливість, і кмітливість. Зрештою, він знаходить сестру...

3. Козацька родина Судаків у повісті Андрія Чайковського «За сестрою».

- Прочитайте IV і V частини повісті А. Чайковського «За сестрою» та виконайте завдання.

ЗА СЕСТРОЮ

Повість
(Скорочено)

Події відбуваються в українському селі Спасівці. Спасівчани жили тут, наче у фортеці. Вони були козацького роду, тому й розуміли, яка небезпека їм загрожує. Жителі села кожної ночі ставили вартових біля обох воріт села, щоб ворог не застав їх зненацька. Такий лад завів тут старий досвідчений козак, який прийшов сюди з першими поселенцями. Хоча старий Охрім уже давно помер, спасівчани й далі дотримувалися тих звичаїв. Їм велося безпечно.

У Спасівці жив козацький рід Судаків. Вони славилися тим, що не було між ними жодного, хто б не побував на Січі між низовим товариством.

Рідня Судаків складалася зі старого діда Андрія, його сина Степана та дружини Палажки, двох їхніх синів Петра й Павла та дочки Ганни.

Звичайно, Петра вже тоді не було вдома — пішов на Запорожжя.

Другому синові, Павлові, було п'ятнадцять років, а дочці Ганні — тринадцять...

Далі розповідається про те, як зненацька в Спасівку вдерлися татари. На очах Павлуся вони вбили матір і діда, а батька й сестру взяли в ясир. Павлусеві вдалося втекти на викраденому татарському коні...

Поранений і знесилений, Павлусь упав із коня і зомлів. Свідком цієї картини став козак Семен Непорадний. Він промив хлопцеві рану. Опритомнівши, Павлусь розповів про криваві події в Спасівці.

Згодом прибула ватага козаків на чолі з Остапом Тріскою, серед них був і Петро Судак, брат Павлуся. Брати зраділи несподіваній зустрічі.

Коли всі лягли спочити, Семен Непорадний, який zostався на сторожі, помітив татарина й узяв його в полон. Виявилося, татарин шукав у степу Павлуся, який, утікаючи зі Спасівки, прихопив не лише коня, а й червінці, що були сховані в сідлі. Пізніше до козаків приєдналася ще одна ватага побратимів на чолі із сотником

Андрієм Недолею. Козаки, об'єднавшись, вирішують наздогнати татар і визволити з ясиру спасівчан.

IV

У Павлуся забилося серце, коли почув сотників наказ. Він сьогодні побачить те, про що від дідуся стільки наслухався. Побачить, як козацтво зустрінеться з татарами, тими страшними чортами, що цієї ночі так лютували в Спасівці. Його огорнув страх. Чи козаки дадуть раду тим чортам?

Павлусь дрижав усім тілом, хоча надворі була спека, і дивувався, що козакам було те все байдуже, наче на празник ішли. До нього наблизився брат Петро.

— Ти, братику, уважай, аби де в купу не попав. Держися сотника або діда Панаса. Держи добре коня. Пожди, я тобі стремена до ніг приладжу. Поки що подержи мого коня. (...)

Петро був відважний козак і не жалів себе. Тепер йому стало ніяково, коли подумав, що його можуть убити й тоді Павлусь залишиться круглим сиротою, на опіці чужих людей. Хлопцеві саме тепер треба опіки, а йому честь козацька не дозволяє остатися позаду та пильнувати брата.

Петро ще раз погладив хлопця і хотів сідлати свого коня.

Павлусь вийняв щось із кишені.

— Петре, братику, на тобі.

— Що це?

— Ще вчора мама бублики з медом пекла. Я заховав у кишені та із цим і втік; на тобі, Петре, це мама пекла! — Його лице скривилося, і він став хлипати.

У Петра теж сльози з очей капнули. Він узяв бублика з руки брата й розділив надвоє:

— На, брате, разом з'їмо. (...)

Побачив це сотник Недоля та під'їхав ближче. Він одразу зрозумів, у чому справа.

— Ти, Петре, останешся при мені між посильними козаками, хлопець — теж.

Тепер Петро аж зрадів: сталося, як хотів. Тепер ніхто йому докоряти не буде. Це наказ старшини. (...)

Був полудень. Сонце страшенно пекло. І коні, і люди попріли від спеки. Земля гуділа глухо від кінського ступання. Коні обганялися довгими хвостами та головами від мух, що роєм літали над ними.

Передні козаки натрапили на високу могилу. Ось уже й Самара недалеко. Один із них зліз із коня і дав його держати товаришеві. (...)

Це був татарський дозорець, який лежав на розстеленому кожусі спиною вгору, обперши голову на схрещені руки. Він, очевидно, заснув на спеці, не спавши цілу ніч.

Козак підліз ще вище, запираючи в собі дух. Татарин хропів. Козак уперся ногою в землю та витягнув ножа. (...) Татарин і не застогнав.

Козак підняв шапку татарина, надів на свою голову та став обережно підніматися і розглядатися навкруги. Перед ним був татарський кіш. Коні лежали в траві. За ним стояли рядом козацькі вози. (...) До возів із другого боку були прив'язані воли, що лежали в траві. А далі стояли татарські гарби поміж татарами.

За шатрами пливла річка Самара.

Козак рахував оком шатра. Після цього міг обміркувати, скільки могло бути татар, бо їх не було видно. Усе поховалося в холодку під шатрами. Навкруги панувала тиша.

Козак знав, що коли б тепер скочити в татарський кіш, ні один не втік би живцем. Та поки зсунувся з могили, щоб під'їхати до своїх, він побачив, як із шатра вийшло двоє татар і, розмовляючи щось, показували на могилу, де сидів козак. Вони стали туди прямувати.

Козак зміркував, що треба вбитого татарина сховати. (...)

Козаки завернули коней і погнали вихором до своїх. Козак, який зарізав татарина, розповів Трісці все, що трапилося.

— Біжи ж, Ониську, до сотника й розкажи, що знаєш.

— Розвивайся! — командував Тріска. — Списи готов!

Козаки стали лавою, познімали списи з ремінців і настобурчили поперед себе...

— З богом! Уперед!

Козаки рушили спочатку кроком, а потім підбігцем.

Татарин, що прибіг у кіш, засвистав на тривогу. У коші заворушилося, мов у мурашнику. Молодий Мустафа-ага вже сидів на своєму коні й командував.

Татари кинулися до коней, миттю осідлали їх і виступили перед кошом, розмістившись, за татарським звичаєм, півмісяцем. Вони постановили: лише оборонятися. Нападати вони не хотіли й не могли. Не знаючи, яка в козаків сила, Мустафа наказав запрягати коней, звивати шатра та готуватись у похід.

Коли Тріска наблизився, застав татар, готових до бою. Як їхня середина стояла не рухаючись, обидва крила почали завертати кругом, щоб так перетяти козакам дорогу назад.

Це зміркував Тріска відразу. Він підвів шаблю вгору й скомандував:

— Завертай! (...)

Тепер з усіх боків засвистали на татарській стороні бойові свистілки, і татари з пекельним криком: «Аллах! Аллах!» — кинулися навздогін за козаками. Татарські коні, витягнувши шию, мов гуси в польоті, з роздутими широко ніздрями гналися так, що животами мало не доставали землі. На них сиділи поганці в сторчатих шапках і вивернених кожухах,

похилившись уперед. У кожного блищала в руках шабля. Вони почали доганяти козаків. Віддаль між ними щоразу меншала, а тут Недолі й не видно.

Позаду ватаги їхав Тріска. Нараз він завернув півколом коня і став проти татар. Під час погоні вони замішалися трохи. Деякі їхні коні висунулися наперед.

Тріска першому стрічному татарині відрубав голову. (...)

Біля Тріски збиралася купа татар щоразу більша. Він рубав на обидва боки, устеляючи землю навкруги себе трупами. Частина татар зупинилася.

Утікаючі козаки зміркували, що щось сталося. Один оглянувся та крикнув:

— Пробі, хлопці! Ватажок між татарвою! Хто в Бога вірує, не даймо!

Понад десяток товаришів завернули коней і пустилися виручати Тріску. Вони бачили, як Тріска вправлявся, рубаючи поганців. Татари роз'їлися, мов оси, і стали рубати козаків. Небагато їх устигло втекти.

Тепер татари пустилися в погоню за іншими. У них були кращі коні. Мустафа заповзвся не випустити ні одного.

Козакам стало зле. Татар було чи не триста, козаків осталося всього сорок. Вони чекали вже на свою смерть, і кожний молився Богу в передсмертній годині. Татари згуртувались у продовгасту валку й уже досягали втікачів.

Під одним козаком кінь спіткнувся і впав, а бідолашного козака розтоптали татарські коні.

Тим часом Недоля заходився «привітати» татар. Він розділив свою сотню на дві частини й поставив їх лицем до дороги, куди мали втікати Тріска зі своєю ватагою. Для більшого розгону залишили між собою віддаль шістсот ступнів.

Татари такі були певні в перемозі, що й не оглядалися. Вони гнались уперед, мов хорти за серною.

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті А. Чайковського «За сестрою»

Коли наблизилися до того місця, Недоля дав умовний знак. Козацтво рушило з місця і в найбільшому розгоні вдарило на татар з обох боків. Залунало козацьке: «Слава богу!»

Татари не були в змозі зупинити коней і гналися одною збитою валкою. Розгорнутися по боках проти напіраючого ворога вони й не думали. Козаки настовбурчили свої довгі списи й кололи ними завзято збитих у купу татар. (...)

«Ось і на моїй вулиці свято!» — подумав Непорадний і відв'язав від сідла свій шовковий інструмент. Аркан фуркнув у повітрі та схопив татарина за шию і звалив із коня. (...)

— А в мене піде воно швидше, — говорив біля нього дід Панас, прицілившись і вистріливши в найдалшого татарина.

— Якби так хто заряджав вам рушницю! — каже Непорадний. — А то я швидше свій шнурок розмотаю.

Вороний погнався вихором, а Непорадний складав аркан, поки знову не накинув його на голову татаринів. Повторив так кілька разів. Багато козаків розпустили теж свої аркани, а деякі стріляли з рушниць.

Погром на татар по всій лінії.

Непорадний піймав ще одного татарина. Кінь шарпнув — і татарин упав на землю. Він устиг розтягнути петлю, щоб його не задушила. Над ним уже стояв Непорадний із піднятою вгору шаблею.

— Не забивала мене, козак. Татарин да гроші, много золота, син Девлет-Гірей, — лепетав татарин, закриваючись руками.

Непорадний стримався. Це був татарський ватажок. На те вказувала його багата одежа.

— Уставай! — гукнув Непорадний.

Татарин підвівся, а козак зав'язав йому руки й повів між своїх.

Битва закінчилася. На побоїщі лежали трупи людей і коней. Козаки погналися з арканами по степу ловити наляканих коней без вершників.

Поміж козаками їздив на своєму коні Недоля, узявшись рукою за бік.

— Де Тріска? — спитав.

— Він поліг перший, — відповіли козаки. — Він стримав на собі цілу татарську навалу.

— Треба його відшукати.

Та його вже знайшли. Лежав на дорозі, куди гналися татари, і ледве дихав. Дід Панас уже порався біля нього. У Тріски була порубана голова та поламани ребра й ноги.

Сюди приїхав Недоля і зліз із коня. Тріска ще дихав. Він відкрив очі.

— Прости мені, брате! Я тебе обидив, — сказав до нього Недоля.

— Аби мені... Бог... так... простив... мої гріхи, — простогнав Тріска. — Моліться... братики...

Він сконав.

Сонце вже заходило й освітло своїми червоними променями закривавлений степ.

Козаки та їхні коні були такі знеможені, що тепер уже не могли гнатися за татарами, що над Самарою кошем стояли. Недоля велів відшукати пораниених і зібрати побитих, щоб їх поховати за козацьким звичаєм. (...)

У козацькому обозі ще гомоніли. Козаки, розставивши вартових з усіх боків, закінчували свою роботу. До Недолі наблизився Непорадний.

— Пане сотнику, у мене татарський бранець.

— Чи цей із розбитим носом? Чорт його візьми; невеликий тепер із нього хосен¹.

— Ба ні! Я йому обіцяв пощаду, коли правду скаже, — обізвався дід Панас.

— То візьми собі його.

— Та в мене є ще один бранець, — каже Непорадний.

— Якого біса тобі з бранцями воловодитися?

— То якийсь знатний, обіцяв викуп.

— Давай його сюди!

За хвилю привели татарина перед сотника.

Це був молодий і гарний татарин. Одежа на ньому була багата.

— Як тебе звуть? — питає Недоля по-татарськи.

— Я Мустафа-ага, син Ібрагіма, ханського Девлет-Гірея, — сказав гордо татарин.

— А я тобі кажу, — обзивається один козак, — що ти чортів син, а твій Магомет і твій хан чортові братами доводяться.

— Не смій, гяуре, зневажати його світлість хана ханів, бо він вас усіх переріже або в полон візьме, — крикнув люто татарин і затупотів ногами.

— А поки ти йому це скажеш, то підеш до твого дядечка в пекло, — відрубав козак і взявся вже за шаблю.

— Тихо! — гримнув Недоля. — Не твоє діло, не твій бранець, Тихоне!

До сотника приступив молодий гарний козак.

— Як засвітає, візьмеш десяток козаків і поведеш цього бранця в Лубни та віддаси його панові полковнику. Розкажеш усе, як було, та не забудь поклонитися гарненько. Гляди, щоб не втік і щоб його приставили живого та цілого. (...)

— Цей татарин для нас вартніший, ніж сьогоднішня перемога, — говорив Недоля півголосом до діда Панаса. — Полковник наказав мені неодмінно дістати якого знатного татарина. Від нього полковник хоче дізнатися дещо про намір орди.

На те все дивився Павлусь. Він перший раз побачив битву з татарами, побачив те, що йому розказував дідусь, і це було правдою. Тепер татари не

¹ *Хосен, хісна* — користь, вигода.

здавалися йому такими страшними, як учора. Козаки сильніші. Коли б так було вчора, не вбили б вони дідуся й маму, не взяли б сестру в полон.

І в нього вселилася надія, що козаки відіб'ють ще й тата, і сестру. Та коли це буде? Павлусеві бажалося, щоб зараз погналися козаки й розбили татар до решти та звільнили полонених.

Про це він заговорив із Петром.

— Так не можна, братику, — говорив Петро. — Пан сотник знає, що йому робити, і так буде, як він хоче. Потерпімо до завтра. Онисько казав, що татарський кіш невеликий. Вони з навантаженими возами далеко не зайдуть до завтра. Наздоженемо.

Павлусь заспокоївся. Він приліг біля Петра при ватрі й міцно заснув. (...)

* * *

Козаки посхоплювалися, як тільки почало світати. Вони помолились і взялися ховати вбитих товаришів. (...)

Кожний прощався з товаришем. Один козак прочитав над трупами молитву, і тепер складали їх на дно ями так обережно, як мати кладе скупану дитину в колиску. Голови понакривали червоними китайками. Біля кожного поклали його зброю, перехрестили й почали мовчки жменями насипати землю. Кожний козак укинув бодай грудку землі.

Тепер уже яму засипали землею, обкопуючи її довкола, поки не вироста чимала могила.

Татар ніхто не ховав. Їхні трупи залишили вовкам і воронам. (...)

V

Татарські бранці, які були в коші, зміркували зараз, що воно щось робиться, як тільки почули свистілку, а татарва кинулася до коней та зброї і вийшла з коша. Бранці здогадувалися, що десь недалеко, мабуть, козаки, і в них блиснула надія, що, може, їх визволять. Вони почули татарський бойовий клич і зараз побачили, як татари почали звивати свої шатра, запрягати вози й татарські гарби. Татари розмістили бранців за їхньою вартістю. Дівчат і малих дітей окремо, жінок і козаків теж окремо. Усіх стерегли пильно й не розв'язували їм рук. Гіршу частину здобичі вели на мотузках рядом із кіньми.

Бідні бранці були дуже змучені й мали велику спрагу. Коли татари розмістилися кошом, кожний бранець приліг на траві, де стояв. Між тими, що йшли пішки, був і Степан Судак, Павлусів тато. Без шапки й босий, в одній свитині, зі зв'язаними руками, він приліг на траві.

Татари кинули їм, як собакам, якоїсь паляниці, і кожний пішов до шатра. Степан не знав, що сталося з Ганною та Палажкою, не знав, чи вони живі, чи в неволі. Він волів би, щоб їх убили. При згадці про неволю

в нього завмирало серце з болю. Така неволя гірша від смерті. А він лежав тут безпорадний.

Лежачи так, він сіпав з усієї сили мотуз, але ще більше затягував вузол. Даремна праця. Степан повернувся боком, потім догори спиною і, буцімто жуючи паляницю, став зубами розв'язувати мотуз. На його радість вузол попускав щоразу більше. Степан оглядався на вартового й розмотував зубами вузол. Він відчув, що руки вільні.

Не встаючи із землі, він вийняв обережно з кишені ножа й найближчому товаришеві розрізав мотуз. Ніж пішов по руках, а вартовий татарин і не здогадувався нічого. Поглянувши на бранців, які лежали не рухаючись, він пішов далі. Бранці, однак, не рухалися, дожидаючи слушного часу. Та в тій хвилі пригнались у кіш кілька татар і почали щось балакати. Від того в коші наче загорілося. Татари сідали на вози й вирушали з місця.

Бранці посхоплювалися та гуртом скочили над берег річки, у комиш. За ними побігло багато й таких, що не встигли розв'язати рук. Татари бачили це, та не було часу їх ловити. Вони втікали з тими, хто залишився.

Хто не встиг утекти, мусив тепер бігти, мов собака, поряд із татарськими кіньми, а хто нездужав, тому зразу відрубували голову, якщо нагайкою не могли його підігнати.

За хвилию зосталося лише потоптане місце, де стояв татарський кіш.

Утікачі сиділи тихо в комиші, боячись промовити слово. Вони не знали напевне, що сталося. Може, ще поганці вернуться? Здогадувалися, що була зустріч із козаками, — та хто переміг?

Настала темна ніч. Довкола було тихо. Аж тепер заворушилися втікачі. (...)

Кожний, сперши голову на коліна, задрімав. Уже розвиднілося, як утікачі почули якийсь гамір. Усі прокинулися. Один підвів голову з комишу й крикнув:

— Наші!

Посхоплювалися. На те місце, де стояв татарський кіш, приїхали козаки Недолі.

— Гей, козаки-братики, не дайте пропасти!

Утікачі бігли прожогом до козаків, хапали їх за стремена й плакали з радощів.

— Хлопці! — гукав Недоля. — Нагодувати голодних!

Козак добував із торбини, що мав, і подавав.

— Коли б вас так передучора Бог приніс був, не було б тієї халепи й хрещений народ не пішов би в неволю!

— Не журіться, догонимо.

У цій хвилі скочив із коня Павлусь і прибіг до батька.

— Таточку, тату, де наша Ганна? — Він обняв батька за шию і почав плакати.

— Пропала, синочку, пропала! — говорив Степан, хлипаючи. — Татарва піймала і Ганну, і маму.

— Маму — ні, її татарин убив, я бачив.

— А мене ж, тату, не пізнаєш? — обзивається Петро.

Степан не впізнав спочатку, а відтак обняв старшого сина.

— Сини мої, соколи, ось де ми стрінулися!

— Гей, люди добрі! — гукнув сотник. — Хто хоче, беріть коней та зброю і приставайте до нас. Нам ніколи часу тратити.

Небагато спасівчан повернулося додому. Хто сподівався кого зі своїх знайти, той і повертався. Інші взяли зброю татарську й пристали до козаків.

До них пристав і Степан, йому не було до кого повертатися.

Тепер Недоля залишив одних козаків при таборі, а з іншими, вибраними, погнався слідом за татарами. Слід був значний, бо татари їхали возами. З тими козаками пішов і Степан. Він надіявся знайти дитину.

Козаки пустилися галопом. Слід вів до берега річки. (...)

Недоля послав більшу частину своєї сотні далеко вбік. Вона мала об'їхати колом і забігти татарам збоку. Так і сталося. Козаки наближались із двох боків. Вони бачили табір, мов на долоні. Він тягнувся довгим ланцюгом понад берегом, наче повзла велика гусениця. Вози тягли воли, а татари на конях їхали збоку.

Тепер козаки помчали з усієї сили. Татари побачили їх і зараз вирішили отаборитися возами так, як це робили козаки. Стали підганяти воли батогами та заїжджати на боки, але було запізно.

Козаки злетіли на них, мов яструби. Татари не вміли гаразд оборонятися. Деякі з них по одному тікали, та тих половили на аркан. Цілий табір з усім награбованим добром потрапив у руки козаків. Степан із Петром розглядали поміж возами, де були бранці. На гарбах знайшли кілька спасівських молодниць і парубків...

— А де Ганна? — кричав Павлусь, ідучи вслід за батьком.

— Немає її, синочку! — обізвалась одна молодиця. — Ще вчора забрали татари всіх дівчат і малих хлопців на коні й погнали, мов чорти. (...)

— Таточку, Петре, просіть пана сотника, хай накаже доганяти. Ми їх піймаємо, певно... Боже мій, Боже, що з Ганею сталося! — Він ще дужче заплакав.

— Цить, Павлусю! Так не можна, — заспокоював Петро. — У пана сотника інше діло. Проте хоч би й хотів, не піймаєш: вони дуже далеко. (...)

— Хіба ж, тату, так її, нещасну, залишимо без помочі?

— Так мусить бути, коли не годедн інакше, — каже батько. — От ліпше не рви мого серця. Не вона одна...

— Чому не можна? Ось ми втрюх їдьмо в Крим, то її і визволимо.

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті А. Чайковського «За сестрою»

— А знаєш ти, братику, де Крим? — обзивається Петро. — Там усі ми пропадемо, нас розлучать і її не відшукаємо.

Павлусь зціпив зуби й не говорив більше нічого.

Уже надвечір надійшла решта козаків із табором. Настала ніч. Козаки полягали спати. Павлусь лежав між батьком і братом. В обозі затихло.

Тоді Павлусь устав потихеньку, надягнув на себе кожушину, узяв сумку із сухарями в брата, його два пістолі, мішечок із кулями та ріжок із порохом, причепив свою шаблю і пішов, несучи сідло на голові, поміж сплячих козаків прямо до того місця, де паслися коні. Знайшов свого коня та обережно виїхав поміж палаючі ватри вартових козаків у степ. Від'їхавши на таку відстань, що його куля не досягне, він притиснув стременами коня та погнав галопом.

Тепер поглянув на зорі й завернув коня на південний захід. «Там і Крим лежить», — думав собі хлопець. Покійний дідусь показував йому частенько зорі на небі, по яких і серед ночі не заблукаєш, і хлопець добре це запам'ятав. Дідусева наука стала йому в пригоді. «Ось це Великий Віз, — повторяв собі Павлусь, — а ця зоря над нами показує північ. Ну, навпроти неї мусить бути південь». І туди він поїхав.

Коли Степан із Петром рано прокинулися, Павлуся не було. (...)

4. Завдання.

1. Татарського ватажка Мустафу спіймав

А Остап Тріска

Б Семен Непорадний

В Андрій Недоля

Г Петро Судак

2. Як орієнтуватися за зорями, Павлусь дізнався від

А матері

Б батька

В діда

Г козаків

3. Події в перших п'яти частинах повісті розгортаються в поданій послідовності

- А** зустріч Павлуся з татом — напад татар на Спасівку — знайомство Павлуся із Семеном Непорадним — бій козаків із татарами біля Самари
- Б** бій козаків із татарами біля Самари — напад татар на Спасівку — зустріч Павлуся з татом — знайомство Павлуся із Семеном Непорадним
- В** напад татар на Спасівку — знайомство Павлуся із Семеном Непорадним — зустріч Павлуся з татом — бій козаків із татарами біля Самари
- Г** напад татар на Спасівку — знайомство Павлуся із Семеном Непорадним — бій козаків із татарами біля Самари — зустріч Павлуся з татом

4. Доведіть на прикладі IV та V частин повісті А. Чайковського «За сестрою», що це *епічний твір*.

5. У чому виявилася теплота родинних стосунків братів Судаків? Кого з рідних хлопці згадали перед боєм?

6. Як ставилися козаки до своїх померлих товаришів, а як — татари?

7. Яке враження на вас справив Остап Тріска в останньому бою? Як називають таких людей?

8. Знайдіть і прочитайте уривки, які спочатку свідчать про слабкість і страх, а потім про невинуватану впевненість полоненого Мустафи. Як зміна настрою його характеризує?

9. Пригадайте, що таке *кульмінація* як сюжетний елемент художнього твору. Визначивши кульмінаційні моменти IV та V частин повісті, стисло перекажіть їх. Намалюйте в зошиті або на дошці родове дерево Судаків.

10. **Домашнє завдання.**

1. Прочитайте VI та VII частини повісті А. Чайковського «За сестрою». Випишіть незрозумілі слова.

2. Заверште речення: «У V частині повісті мене найбільше вразило ...» (*письмово*).

5. Небезпечна подорож Павлуся.

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте VI й VII частини повісті А. Чайковського «За сестрою». Виконайте завдання.

6. Завдання.

1. Словами «*очі світилися, мов у вовкулаки*» описано

- А** Сулеймана
- Б** Мустафу
- В** Ібрагіма
- Г** Карима

2. Події VII частини повісті відбуваються в

- А** Коджамбаку
- Б** Царгороді
- В** Перекопі
- Г** Спасівці

3. Визначте художній засіб у кожному фрагменті.

Художній засіб	Фрагмент
1 епітет	А «Харциз відгадав задум хлопця і був певний, що він від нього не втече, а буде держатися, мов реп'ях». Б «У хлопця текли сльози з очей, аж покусав губи до крові». В «— У тебе, хлопче, загострий язик, гляди, щоб не відрізали». Г «— Поки добіжиш до Перекопу, то п'ять разів зловлять».
2 гіпербола	
3 порівняння	

4. Які емоції та почуття викликав у вас епізод, у якому йдеться про Павлусеву ночівлю в степу біля річки? Чи можна цей уривок назвати *романтичним*? Аргументуйте відповідь.
5. Знайдіть і прочитайте рядки про те, як татари оглядали Павлуса перед тим, як купити його в харциза. Як така поведінка їх характеризує?
6. У чому проявилася Павлусева гідність під час спілкування із Сулеймановим сином Мустафою і потім, коли відбував покарання?
7. Розкрийте значення слів *харциз, потурнак, мулла, падишах*.
8. Прокоментуйте Павлусеві слова: «*Чи тепер звелиш бити, чи аж як повернуся від його милості?*» У них звучить покірність, іронія чи зловтіха?

9. Спрогнозуйте, чим закінчиться Павлусева подорож. Висловіть свої думки письмово (3–5 речень).

10. **Домашнє завдання.**

Прочитайте повість А. Чайковського «За сестрою» до кінця. Випишіть незрозумілі слова.

7. Розв'язка вже близько.

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте повість А. Чайковського «За сестрою» до кінця. Виконайте завдання.

8. Завдання.

1. Прочитайте рядки.

«Він знав, що посланцям нічого боятися, що козаки вшанують звичаї міжнародні й не торкнуть їх. Та він боявся харцизяк або татар-ногайців. Ті, певно, не вшанують нікого, а, пронюхавши в них гроші, поріжуть усіх, пограбують так, що ніхто й не дізнається, де ділися».

Ці думки належать

- А** Ібрагімові
Б Мустафі
В Сулейману-ефенді
Г Девлет-Гірею

2. Установіть послідовність розгортання подій у повісті за географічними назвами

- А** Спасівка — Коджамбак — Самара — Бахчисарай
- Б** Самара — Коджамбак — Бахчисарай — Спасівка
- В** Бахчисарай — Коджамбак — Самара — Спасівка
- Г** Спасівка — Самара — Коджамбак — Бахчисарай

3. Установіть відповідність між подіями та їхньою часовою послідовністю.

Послідовність подій	Подія
1	А «Павлусь мало що очей не видивив, так шукав між юрбою дорогу сестричку. Її не було видно. Вона сиділа на возі в товаристві якоїсь татарської жінки».
2	
3	Б «Харциз був дуже задоволений. Добув без труда коня, сідло із червінцями та й за хлопця гроші взяв».
4	В «Павлусь не пам'ятав, чи йому що так смакувало, як ця риба. Тепер помолився, укритися кожухом і заснув безжурно».
	Г «Девлет-Гірей велів написати грамоту й послав гінця в Коджамбак».

4. Знайдіть і прочитайте епізод, у якому Девлет-Гірей словесно виявляє повагу до лицарської вдачі козаків. Як це його характеризує?

5. Чому Девлет-Гірей був спокійний за своє посольство в козацькому краю?

6. Як характеризує Павлуса те, що йому стало соромно від своїх думок щодо помсти татарам? Прокоментуйте три останні речення твору.

7. Чого навчає повість А. Чайковського «За сестрою»?

8. Випишіть із тексту слова, що позначають реалії татарського життя: одяг, імена, чини, побутові речі тощо. Поясніть, з якою метою автор використав їх у повісті (усно).

9. Пригадайте, як Павлусь обманув Девлет-Гірея, аби той наказав розшукати його сестру. Поміркувавши, чи бувають такі ситуації в житті, коли обман можна виправдати, візьміть участь у диспуті щодо цієї проблеми.

10. **Домашнє завдання.**

Підготуйтеся до виразного читання діалогу, що у фінальній сцені повісті.

9. Прийоми змалювання художнього образу в епічному творі. Композиція художнього твору (поглиблення).

Художній образ — узагальнена та разом із тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена творчою уявою митця. Художні образи мають такі різновиди: словесний, слуховий, зоровий, нюховий, образ-символ, образ-персонаж та ін. Саме з **образом-персо-**

нажем пов'язані розгортання сюжету, розвиток конфлікту, його розкриття, що взято за основу епічного твору.

Прийоми змалювання образів-персонажів:

- опис зовнішності (портрет); • розповідь про вчинки, поведінку героя в певних обставинах; • роздуми героя, які передають його внутрішній світ, мрії, прагнення, почуття; • стосунки з іншими персонажами, їхні відгуки про героя; • пряма авторська характеристика; • самохарактеристика героя; • мова персонажа.
- Прочитайте речення з повісті та з'ясуйте, які образи-персонажі в них змальовано. Увідповідніть кожний уривок із прийомом творення художнього образу-персонажа.
 - ◇ — *У тебе, хлопче, загострий язик, гляди, щоб не відрізали.*
 - ◇ *Татари взяли його з коня й стали оглядати. Мацали за руки й ноги, повертали його голову й заглядали в зуби, достоту так, як роблять купці зі скотом на базарі.*
 - ◇ *Чоловік був одягнений у подерту, брудну одежу й мав на голові татарську шапку. На ногах у нього були постолі, обв'язані мотузками. Лице чорне й пожовкле та розкуйовджена чорна борода.*
 - ◇ — *Не забивала мене, козак. Татарин да гроші, много злата, син Девлет-Гірей, — лепетав татарин, закриваючись руками.*
 - ◇ *Петро був відважний козак і не жалів себе.*
 - ◇ *Павлусь справді заспокоївся. Хоч як харциз йому не подобався, він собі міркував, що за гроші все зробить. Отож зрадіє, як сестру викупить, визволить і привезе додому.*
 - ◇ — *Беріть, куди хочете; я доти буду добрий, поки мені буде добре.*

Теорія літератури

Героїко-романтична повість. Романтичний герой

Повість А. Чайковського «За сестрою» є *героїко-романтичною*. *Героїко* означає героїчна за змістом, а *романтична* — незвичайна, пригодницька за подіями. Проте пригадаймо спочатку особливості повісті як літературного жанру: • прозовий розповідний твір; • за обсягом повість зазвичай більша, ніж оповідання; • у повісті подія (Павлусь визволяє Ганнусю з полону) представлена багатьма епізодами (Павлусь, усупереч застереженням батька й брата, вирушає в небезпечну подорож; хлопець зустрічає харциза Карима, а той продає його татарам; Павлусь потрапляє до Криму), тоді як в оповіданні подія передана одним епізодом із життя героя.

Справді, художній твір «За сестрою» написано в прозовій формі, він значно більший, ніж оповідання, і події в ньому відбуваються протягом трива-

лого часу. Отже, жанрові особливості повісті ми пригадали. А що ж у ній героїчного? Сама назва твору вже свідчить про подвиг заради сестри, ризик, неймовірні вчинки, тобто героїзм. А пригадайте перипетії, які тривають упродовж усієї подорожі Павлуся, від полону сестри Ганни до її визволення: утеча пораненого хлопця від татар, споглядання козацько-татарських баталій, ночівля в степу, зустріч із харцизом Каримом, продаж Павлуся татарам, служба головного героя Сулейманові-ефенді та його синові Мустафі й, урешті, повернення сестри завдяки Павлусевій кмітливості та хитрості. Невже це не романтика? Отже, **героїко-романтичною** називають ту повість, у якій зображено героїчні вчинки виняткового героя в надзвичайних обставинах. Такого героя в надзвичайних обставинах теж називають **романтичним**.

Композиція художнього твору

Читаючи повість А. Чайковського «За сестрою», ви, мабуть, помітили, що вона, окрім сюжету з його елементами (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка), має ще й позасюжетні елементи. Вони не впливають на розвиток подій у творі, а лише допомагають глибше й рельєфніше відтворити реалії зображуваного в ньому (опис приміщення, пейзаж, портрет героя). Усі ці частини називають *компонентами художнього твору*, і саме розташування цих елементів становить його композицію. Отже, **композиція** (з латин. *складання, створення*) — будова художнього твору, розташування та співвідношення всіх його компонентів: *сюжетних* (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) і *позасюжетних* (опис приміщення, портрет героя, пейзаж та ін.).

10. Завдання.

- До позасюжетних елементів твору належить

А зав'язка	В портрет
Б кульмінація	Г розв'язка
- Розв'язкою в повісті «За сестрою» є

А приїзд Павлуся до Криму	В Павлусеве прохання про викуп Остапа Швидкого
Б зустріч Павлуся з Ганною в Бахчисараї	Г зустріч Павлуся з харцизом у степу
- Установіть відповідність.

Уривок із твору	Елемент композиції
1 «Чоловік був одягнений у подерту, брудну одягу й мав на голові татарську шапку. На ногах у нього були постолі, обв'язані мотузками. Лице чорне й пожовкле та розкуйовджена чорна борода».	А експозиція Б інтер'єр

- 2 «Павлусь... вступив до світлиці. Вона була проста й мала кілька великих вікон в одній стіні. Попід стіни йшли підвищення, укриті килимами; цілий поміст теж був застелений килимами».
- 3 «Уже перед вечором доїхав до якоїсь річки. Вода пливла між двома досить стрімкими берегами... Тут нагледів два стирчачі під берегом, на сажень висоти, камені, що стояли рядом, залишаючи між собою невеличку прогалину».

В портрет
Г пейзаж

4. У чому полягає відмінність між композицією і сюжетом художнього твору?
5. Знайдіть у тексті повісті й зачитайте приклади героїчних вчинків діючих осіб, а також надзвичайних пригод Павлуся, які підтверджують, що цей твір — героїко-романтична повість.
6. Що спільного в повісті А. Чайковського «За сестрою» і романі В. Скотта «Айвенго»?
7. Заповніть таблицю в зошиті.

Композиція	
Сюжетні елементи	Позасюжетні елементи

8. Чи всі ілюстрації до повісті відображають сюжетні елементи? Який позасюжетний елемент ви замовили б художникові-ілюстратору?

9. Доберіть заголовки до кожної частини повісті й запишіть їх у зошит.

10. Домашнє завдання.

1. Складіть план до характеристики Павлуся, де міститимуться відомості про вік і зовнішність головного героя, його характер, уподобання, здібності та вчинки.
2. З'ясуйте, який палац зображено на фото. З якими подіями повісті він пов'язаний?

Подумайте й розкажіть

- Що нового ви дізналися про лицарську вдачу козаків?
- Чи був такий вчинок Павлуся, який ви не схвалюєте? Аргументуйте свою думку.
- Чого вас навчила повість А. Чайковського «За сестрою»?

МИ — УКРАЇНЦІ!

§ 19–20. ПАТРІОТИЧНІ ПОЧУТТЯ В ЛІРИЦІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Про що ви дізнаєтеся?

- Які є жанри ліричних творів?
- Що символізують лебеді, верби й тополі в поезії Василя Симоненка?
- Які слова поета стали афоризмом?

Василь Симоненко (1935–1963) народився в с. Біївцях, що на Полтавщині.
Поет, журналіст.
Найвідоміші твори: казки «Цар Плаксій та Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки»; вірші «Лебеді материнства», «Ти знаєш, що ти — людина...», «Задивляюсь у твої зіниці»; новела «Вино з троянд».

1. «Лицар на білому коні».

Дитинство поета припало на часи Другої світової війни й повоєнні роки. Незважаючи на це, хлопець закінчив школу із золотою медаллю, потім вступив на факультет журналістики Київського університету. Закінчивши

виш, працював у газетах, а також писав художні твори. У його доробку є казки, вірші, оповідання, новели.

Прожив митець усього двадцять вісім років... Він залишив для нас пристрасні рядки про призначення людини:

Я хочу бути несамовитим,
Я хочу в полум'ї згоріть,
Щоб не жаліти за прожитим,
Димком на світі не чадіть.

Відомий письменник Олесь Гончар назвав В. Симоненка «лицарем на білому коні» в українській літературі. Лицарем іменують самовідданого та благородного захисника когось або чогось-небудь, виховану й підкреслено чемну людину.

За життя поета вийшла друком тільки одна збірка його віршів «*Тиша і грім*». Вона стала помітним явищем у літературному житті України: «Симоненко вразив читача... не вишуканим мереживом слів, а осяянням

краси власної душі, справжністю почуттів, інтелектуальною високістю і молодечим завзяттям» (О. Мусієнко).

Збірки поезій «Земне тяжіння» та «Берег чекань» було опубліковано посмертно. В. Симоненко писав і малу прозу, вона ввійшла до книжки «Вино з троянд».

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження
 - А** В. Симоненко народився на Полтавщині
 - Б** майбутній поет зростав у неповній сім'ї
 - В** усі книжки поета було видано посмертно
 - Г** фах журналіста В. Симоненко здобував у Києві

2. Патріотичні почуття ліричної героїні в поезії «Лебеді материнства».

Вірш «*Лебеді материнства*» написано у формі колискової. Мати з усім душевним теплом розмірковує над своїм маленьким сином. Вона уявляє його шлях: настане час — і він покине рідний дім, вирушивши в самостійне життя; на нього чекатимуть кохання, різні труднощі й випробування. Але де б він не був, завжди має пам'ятати про те, що не можна вибирати матір і землю, на якій народився.

Лебеді символізують любов неньки, а верби й тополі — рідний край.

Провідний мотив поезії *патріотичний* — любов до Батьківщини. Слова «*Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину*» стали афоризмом¹.

М. Білас. Лебеді материнства. 2007 р.

¹*Афоризм* — короткий влучний вислів, що передає узагальнену думку повчального або пізнавального змісту.

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.

Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пуцу тебе колиску синову гойдати.

Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожили криками півні,
Танцювали лебеді в хаті на стіні.

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,
Лоскотали марево золотим сузір'ям.

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

У хмільні смеркання мавки чорноброві
Ждатимуть твоєї ніжності й любові.

Будуть тебе кликати у сади зелені
Хлопців чорночубих диво-наречені.

Можеш вибрати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибрати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

3. Жанри та види лірики.

Ліричні твори бувають різних *жанрів*: *ліричний вірш, пісня, гімн*. Ці жанри ви вже вивчали. У старших класах ви ознайомитеся і з такими жанрами лірики, як *сонет, романс, ода, елегія, послання*.

- Увідповідніть кожний жанр лірики з його визначенням.

Жанр лірики	Визначення
1 ліричний вірш	А урочиста пісня, яка прославляє кого- або що-небудь; державний символ Б віршований твір алегоричного змісту, що складається з двох частин: оповідної та повчальної В ритмізований художній твір, в основі якого — емоції, думки, переживання ліричного героя / ліричної героїні Г призначений для співу словесно-музичний твір, що складається з куплетів і рефрену (приспіву)
2 пісня	
3 гімн	

За провідним мотивом твору визначають *вид лірики*: *патріотична, пейзажна, філософська, особиста (любовна, інтимна)*. У багатьох ліричних творах може поєднуватися два або три види лірики.

Твір «Лебеді материнства» за жанром — *ліричний вірш*. Вид лірики — *патріотична* (провідний мотив — любов до Батьківщини) з елементами *особистої* (лірична героїня висловлює свої особисті, найпотаємніші думки про майбутнє сина).

4. Художні засоби мови.

Образність у ліричному творі досягається за допомогою художніх засобів мови: *епітета, метафори, порівняння, персоніфікації* (див. *форзац 1*). Доберіть до кожного визначення по одному-два приклади.

Художній засіб	Визначення	Приклад
Епітет	художнє означення	...
Метафора	уживання слів у переносному значенні на основі подібності	...
Порівняння	пояснення через зіставлення одного предмета з іншим на основі подібності	...
Персоніфікація	наділення неживих предметів властивостями людини, «оживлення»	...

Приклади: зорі сургучеві; прийдуть з України верби і тополі; припливайте до колиски, лебеді, як мрії; заглядає в шибку казка; лебеді рожеві; виростуть тривоги.

5. Завдання.

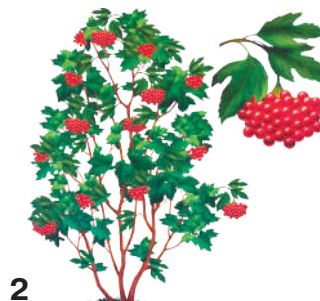
1. Ліричний вірш «Лебеді материнства» написаний у формі

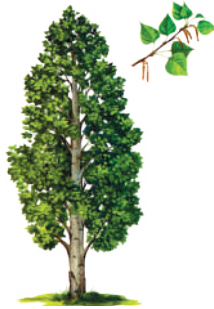
- А** казки
- Б** легенди
- В** переказу
- Г** колискової

2. Афоризмом стали слова

- А** *Припливайте до колиски, лебеді, як мрії,
Опустіться, тихі зорі, синові під вії.*
- Б** *Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.*
- В** *Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати,
Не пуцу тебе колиску синову гойдати.*
- Г** *Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.*

3. У поезії «Лебеді материнства» НЕМАЄ образу

3

4

- 4. Як ви розумієте характеристику В. Симоненка — «лицар на білому коні» в українській літературі?
5. Визначте мотиви ліричного вірша «Лебеді материнства». Доведіть, що він належить до патріотичної лірики.
6. Що символізують *лебеді, верби й тополі*?
7. **Вільний мікрофон.** Назву «Лебеді материнства» я розумію так:
8. На могилі поета в м. Черкасах написано останні два рядки ліричного вірша «Лебеді материнства». Як ви вважаєте, чому саме ці слова?
- 9. **Мальований скрайбінг.** Колективно зобразіть на дошці за допомогою схем і малюнків кожний двовірш (два рядки) поезії В. Симоненка «Лебеді материнства».
- 10. **Домашнє завдання.**
1. Вивчіть напам'ять ліричний вірш В. Симоненка «Лебеді материнства».
 2. Знайдіть в інтернеті та перегляньте відеокліп харківського гурту «VAndurbaND», знятий за музичною версією вірша В. Симоненка «Лебеді материнства».
- Що для вас у кліпі було несподіваним (5–7 речень)?

Подумайте й розкажіть

- Який художній образ ліричного вірша В. Симоненка «Лебеді материнства» вам найбільше запам'ятався? Чому саме цей образ?
- У чому, на вашу думку, секрет популярності ліричного вірша В. Симоненка «Лебеді материнства»?
- Який фрагмент вірша давався вам найважче під час вивчення його напам'ять? Із чим це пов'язано?

З вами я і вистою, й вцілію,
Як у рідну землю міцно впрусь.
Я ніколи не прощу Росію.
...Чом відводиш очі, Білорусь?

До речі...

«Мій давній друг Сашко Ірванець залишився в розбомбленому Ірпені. Учора говорили по телефону... Нині він “поза зоною доступності”. Сьогодні ж [5 березня 2022 року] він написав блискучого вірша, але фейсбук його забанив», — такий допис у перші дні широкомасштабного наступу російських військ в Україну залишив відомий письменник Іван Малкович.

Б. Куркуль. Світанок. 2022 р.

Наталія Мельниченко (1980 р.) народилася в м. Ірпені, що на Київщині.
Учителька, поетеса.
Найвідоміші твори: вірші «Серпневолиций вірш», «Каміння», «Патріотизм», «ZOMBI».

2. «Крилатим – небо в вишині...».

Київська поетеса Наталія Мельниченко протиставила сили добра і зла, використавши художні образи крил

і каміння. Крила підносять нас до небес, до сонця, з ними ми відчуваємо політ, легкість, а камінь тягне на дно, камінь лягає на душу, гнітить нас. У поезії **«Каміння»** звучить тверде переконання, що зло, яке росіяни чинять на українських землях, буде покарано.

КАМІННЯ

Дні плинуть, наче хвилі моря,
Що топлять камені на дні.
Гуркочуть громом гори горя —
Луною гомону війни.

Гарцює гурт гієн галопом,
Майбутнє топчучи в кістках,
Розбившись гулко об Європу,
Прискорюючи власний крах.

Для дна підходить лиш безодня,
Крилатим — небо в вишині.
Ці дні, жорстокі і холодні,
Каміння топлять в глибині.

І прийде час його збирати —
Каміння в мулі до колін
Під дулом власної гармати,
Як пролунає судний дзвін.

До речі...

Музикальності віршу може додавати накопичення однакових приголосних (алітерація) або голосних звуків (асонанс): **Гуркочуть громом гори горя**. (алітерації на **г, р**; асонанс на **о**).

- Знайдіть ще один приклад алітерації у вірші Н. Мельниченко «Каміння».

О. Шупляк. Велика битва України з Мордором¹. 2022 р.

¹ *Мордор* — країна, яка існувала у вигаданому світі Середзем'я Дж. Р. Р. Толкіна й була осередком сили Чорного Володаря Саурона. Тут мається на увазі Росія як країна мороку й зла.

3. Строфа (дистих, катрен), стопа (ямб, хорей).

Одна з невід’ємних ознак вірша — його ритм. Ритм додає настрою, динаміки, з ним легше вивчати напам’ять тексти, зокрема й приказки, порівняйте: *пéрший бублик глевкий* і *пéрший млинéць нанівéць*.

Ритм досягається за допомогою *римування*, а також повторення однотипних складів — так званих *стоп*. У попередніх класах ви вже вивчали, що таке *стопа*, *ямб* і *хорей*. Опрацюйте матеріал таблиці й перекажіть його своїми словами (*усно*).

Стопа́ — закономірне повторення однакових груп складів, один із яких наголошений.	
Ямб наголошений другий склад: ◡ ◡́	Хорей наголошений перший склад: ◡́ ◡
Дово́лі на́м руї́ни і незго́ди. ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́ ◡	Гі́не, гі́не в сі́ніх хма́рах ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡
Не сме́є бра́т на бра́та йти у б́ій (О. Бабі́й). ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́ ◡ ◡́	Слі́д по журавля́х (Б. Лепкий). ◡́ ◡ ◡ ◡ ◡́
Пірі́хій — допоміжна стопа з двох ненаголошених складів (не впливає на визначення віршового розміру): ◡ ◡.	

- Побудувавши схему, визначте віршовий розмір поезій за наведеними уривками.

Ми усе здолаємо і вистоїм!
Потім ще і рештки приберем...
(О. Ірванець)

Для дна підходить лиш безодня,
Крилатим — небо в вишині...
(Н. Мельниченко)

Строфа́ — повторюване поєднання кількох віршових рядків, зв’язаних між собою римами й інтонацією.

Строфи зазвичай складаються з двох рядків або чотирьох, хоча може бути й інша кількість (від двох до чотирнадцяти).

Ді́стих (дво́вірш) — дворядкова строфа (вірш Н. Мельниченко «Каміння»).

Катре́н (чоти́риві́рш) — чотирирядкова строфа (народна пісня «Ой горе тій чайці»).

2. Увідповідніть термін із визначенням.

Термін	Визначення
1 ямб	А дворядкова строфа
2 хорей	Б чотирирядкова строфа
3 дистих	В повторення груп складів
4 катрен	Г двоскладова стопа з наголошеним першим складом Д двоскладова стопа з наголошеним другим складом

3. Увідповідніть художній засіб із прикладом.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А дні плинуть, наче хвилі моря
2 гіпербола	Б все ж стоїть золотoverхий Київ
3 алітерація	В гарцює гурт гієн галопом
4 порівняння	Г у пеклі цих страждань-терпінь Д до усього світу прокричу

4. Розкажіть історію написання вірша О. Ірванця «З міста, що ракетами розтрощене...».

5. Як ви розумієте останній рядок вірша О. Ірванця «З міста, що ракетами розтрощене...»?

6. Що ви знаєте про страшні події в м. Бучі, Ірпені та Гостомелі в перші дні повномасштабного вторгнення Росії в Україну?

7. Що означає вислів *збирати каміння* в поезії Н. Мельниченко?

8. Якому катрену вірша «Каміння» найбільше відповідає картина О. Шупляка «Велика битва України з Мордором (с. 78)? Прокоментуйте свій вибір.

9. Напишіть вільне есе на тему «Життя — найвища цінність» (5–7 речень). Використайте у своїй роботі цитату з вірша О. Ірванця.

10. Домашнє завдання.

1. Підготуйтеся до виразного читання віршів про війну О. Ірванця та Н. Мельниченко.

2. Опишіть картину Б. Куркуль «Світанок» (с. 77) (5–7 речень; усно). Використайте в описі цитату з вивчених віршів про війну.

Подумайте й розкажіть

- Яке поняття — *строфа, дистих, катрен, ямб, хорей* — було для вас найскладнішим?
- Чи пробували ви писати вірші? Чи добре у вас це виходить?
- Про яку рису нашого народу свідчить той факт, що навіть в умовах жорстокої війни українці складають і співають пісні?

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

§ 23–24. СВІТ ДИТИНСТВА В ОПОВІДАННІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ...»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке психологічне оповідання і характер літературного героя?
- Чим цікаве дитинство письменника Володимира Винниченка?
- Як літературна героїня маніпулює панською дитиною?

Володимир Винниченко (1880–1951) народився в м. Єлисаветграді (нині м. Кропивницький). Прозаїк, драматург, художник, політичний і громадський діяч. *Найвідоміші твори:* оповідання «Федько-халамидник»; роман «Сонячна машина»; п'єса «Чорна Пантера і Білий Медвідь».

1. Дитячі літа Володимира Винниченка.

Володимир Винниченко змалку був бешкетником, любив ризик: якось, посперечавшись з однолітками, перепливав широкий ставок (і ледь не втопився!); падав із коня; мав незалежну вдачу;

у гімназії не корився інструкціям із виховання «добропорядного російського інтелігента» (у той час Україна входила до складу Російської імперії). Завжди говорив українською, хоч однокласники із заможних родин дорікали йому холопським походженням, дражнили «свинопасом». Хай там як, а Володя був здібним хлопцем: досконало вивчив латинську, грецьку, німецьку й французьку мови, багато читав, мав чудову пам'ять, навчався на «відмінно». Через брак коштів і революційні погляди, запальний характер і любов до всього українського йому так і не вдалося отримати документи про закінчення гімназії. Згодом він вступив на юридичний факультет Київського університету, став відомим в Україні політиком і письменником.

2. Світ дитинства в оповіданні Володимира Винниченка «Віють вітри, віють буйні...».

Дитинство — період у житті людини, коли вона формується як особистість. Важливу роль у цьому відіграє оточення: батьки, друзі, знайомі, школа.

Гринь — головний герой оповідання «*Віють вітри, віють буйні...*» — народився в заможній родині. З перших рядків твору автор дає йому промовисту характеристику: «...він владика, цар і бог над речами й людьми, де слово та плач його — закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток...» Із цього опису стає зрозуміло, що хлопчик примхливий, усі його забаганки виконують безвідмовно, але не завжди... Сьогодні батьків удома немає, на господарстві лише наймичка Санька, пізній вечір, у кутках і закутках оселі темрява, яка лякає малого «*владику, царя і бога*». Й ось у такий момент хлопчик утрачає важелі впливу на бідну Саньку, піддається на її шантаж... У вечірній сцені розкриваються характери й психологія дітей: п'ятирічного хлопчика з панської родини та дев'ятирічної дівчинки-наймички...

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ...

Оповідання

Лампадне, кліпотливе, сумовите-сумовите світлечко; від нього так і тхне церковним тягучим дзвоном, смачними маківниками, підсмаженими бубликами з трошки липкою та хрустливою шкуринкою.

У хаті вогко, пахне вимитою підлогою, свіжими рядюжками¹ й пиріжками з горохом. По кутках сторожко застигла тиха, таємна півтьма. Тіні ланцюжків од лампадки за кожним кліпанням гноту похитуються, гоїдаються на стінах, а святі на іконах ворущаються й закутуються у свої сині та червоні одяги.

На печі душно, черінь² пече, жене духом глини й розігрітого кожуха. Але Гринь лежить непорушно, тільки голову виставив із-за завісочки в той загадковий, чудний світ, що починається зараз же за піччю. Усе там тепер якесь інше, ніж звичайно: усе ніби таке саме, як удень, — і стіл із клітчатою цератою, і мисник із розбитою Гриньком шибкою, і зелена в рожевих квітках скриня з горбатою спиною, на якій Гринь їздить верхи в Київ, — усе те саме, але якесь воно тепер хитре, прикирле, з одведеними набік очима. Навіть макітра з пиріжками в кутку, накрита рушником, і сама макітра, з якою Гринь у такому щирому приятелюванні, і та щось таке таємне ховає в собі. А що вже ота чорна, чотирикутна дірка дверей до спальні, то на неї просто дивитися неможливо, така вона загадкова та моторошна!

І то ж отаке діється в його, Гриньовому, царстві, де він владика, цар і бог над речами й людьми, де слово та плач його — закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом, усього, що там є внизу. Він, владика,

¹ *Рядюжки* — килимки, доріжки, які стелять у кімнаті на долівку.

² *Черінь* — найжаркіше місце на печі.

тихенько лежить і не сміє ворухнутися, бо там прийшло щось дужче за нього й панує над усім. І всі кутки, стільці, рядюжки, двері — усе чисто в змові з тим таємним і дужчим. І через те все вороже до нього, Гриня, усе таке потайне, підглядаюче й хитро-застигле. От-от простягнуть ся з кутка руки та схоплять його. Гринь скошує очі вниз на стіну, де висить одежа. Там щось ворухнеться, длубається, вимотується з-під темної купи.

— Са-анько! — раптом, несподівано для самого Гриня, зі страхом виривається в нього.

За стіною в маленькій кухні ледве чути брязкіт посуду. Не чує Рябуха-Санька!

Святі на іконах гойдаються собі туди-сюди, як на гойдалці, неначе нічого не помічають. Черевата макітра, накрившись рушником, невинно куняє в кутку. Але вони всі добре знають, що воно там ворухнеться в одежі.

— Са-а!!

Брязкіт зупиняється. Клацає клямка дверей, так солодко, з такою полегкістю, так весело клацає сердита клямка.

— Ну, чого там?

Який любий, затишний цей набурмосений голос!

Гринь не знає, що сказати, знає тільки, що йому невимовно любо й легко чути Саньку.

— Ну, чого галасуєш?

— Пи-ить хочу!

— То злізь і напийся. Пан який!

Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки подужає. Бо він — Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!

— Подай сюди води, ти! Рябухо!

— Нехай тобі той, що в запічку, подасть!

І знову клацає клямка, але тоскно й страшно.

«Той, що в запічку». Хто «той»?!

Тіні ланцюжків, святі на іконах, мисник, макітра — усі знають, хто «той». Знають, та хитро, сторожко мовчать.

Гринь, кругло витріщивши очі, обережно задом одсувається в глиб печі й сідає в самий куток, щоб із-за спини була стіна. Але на печі майже зовсім темно, тільки по стелі над завіскою та комином хвильками просівається миготливе світло лампадки. У другому кутку печі лежить щось кругле, темне й довге. Що воно таке? А чого ж «той» у запічку? Чи він там усе сидить чи виходить?

Як усі царі та владики, вигнані зі свого царства, Гринь відчуває жаль до себе, страх, тугу. Самотність його безмежна, гнітюча. А чорне й кругле в другому кутку печі починає ворухитися.

— Са-а!.. Са-а-нько!!

Клаца клямка, риплять двері. Чорне зразу затихає. Гринь швиденько підповзає до краю печі й виставляє голову. От Саньчина голова в синій хустинці.

— Ну, чого тобі ще? «Санько, Санько»! Чого?

Гринь не відчуває себе царем. Тому він навіть води не просить, а жалібно й благально каже:

— Сиди тут, зо мною...

Він не каже, що боїться, що він оточений з усіх боків ворожими силами, що він, владика, не сміє злізти з печі. Але Санька й сама це добре розуміє. Ага, тепер він у неї помочі шукає, тепер він такий тихенький та ласкавий, а голосочок такий жалібненький!

Санька пхикає і повертається іти.

— Саню, не ходи! Са-а!..

— А диви! Ото буду сидіти тут із тобою! Мені треба тарілки мити.

— Помиєш потім. Сиди тут.

— Аякже. Розумний який! «Потім». А бити кого будуть?

І Саньчина синя хустка зникає за виступом печі. Гринь уже не може тепер бути сам — тепер усі ворожі сили, знаючи, що він кликав собі поміч, страшенно розсердяться і зразу кинуться на нього.

— Са-а-анько!!! Е-е-е!..

Санька помалу повертається і, ніби не чуючи плачу владики, пореється біля мисника. Гринь затихає. І вона, і мисник, і «той» — усі вони там у змові проти нього. Санька з ними, вона їхня, однакова. А все-таки легше, що вона ходить, стукає, сопе носом.

— Саню, а де Жулька? — м'якеньким, улесливим голосочком питає Гринь.

Санька не чує. Поважно пореється біля мисника, зачиняє дверці й хоче йти з хати.

— Са-аню, не ходи. Са-а-ню!

— Ага, тепер «Са-а-ню». А хто вчора мені в бік виделку засадив? Га? Гринь мовчить. Засадив, бо нешвидко подала тарілку.

— А хто сьогодні жалівся на мене мамі? А хто Рябухою називає? Га? Гринь усе мовчить, бо таки Рябуха! Ряба, як собака.

— А тепер «Са-а-ню»? Отож посидь там. Нехай тебе домовик візьме. Він тепер отам у тій хаті сидить.

Гринь із жахом перекидає очі на чорну страшну дірку дверей до спальні.

— Ма-амо! — жалібно скрикує він.

— Еге, «мамо». Мама на весіллі. Прийдуть аж уранці. А домовик тобі покаже «маму».

— Саню, я не буду більше виделкою колоти. І щипати не буду. Їй-богу!

— А жалітися будеш?

— Їй-богу, не буду!

— А Рябухою звати будеш?

— Не буду.

— А будеш заступатися, як мама мене битимуть?

— Буду.

— А не брешеш?

— От тобі хрест святий!

І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься. Санька знизу пильно дивиться на нього. Потім починає пригадувати всі кривди, болі, жалі. А Гринь знову гаряче присягається і хреститься, відрікаючись навіть від усякого насильства й знуцання з неї. Так даються всі конституції, так дає їх і Гринь, будучи ні гіршим, ні кращим із монархів.

Однак Санька не дуже вірить присяганням, — скільки раз уже бували вони! А мине лихо, і знову Санька — Рябуха, знову виделкою в бік, знову Саньку волочать за волосся за те, що Гринь склянку розбив.

А все ж таки сьогодні цар і бог у її руках. А все ж таки сьогодні він — покірний, плохенький, запобігливий перед нею. І їй хочеться натішитися зі своєї влади вже досхочу.

— Та ти тепер божишся, а завтра знову за своє. Не хочу з тобою сидіти. Сиди з домовиком.

І Санька вдає, що виходить із хати. Гринь аж скидається, аж руки простягає за нею, із жахом дивлячись на дірку дверей, благально й жалібно плаче.

Санька повертається.

— А даси цукерок?

Це вже виходить за межі конституції, це вже замах на прерогативи самої влади: цукерки тільки для Гриня. Але Гринь насуплюється, трохи сопе носом і суворо каже:

— Дам.

— Ну, давай. Кидай сюди!

У Гриня в куточку на печі, — мама наскладала, — і цукерки, і горіхи, і навіть чотири новенькі копійки. Гринь часто кліпає очима: не дати — Санька піде на кухню, і знову почне облягати ворожа сила; дати — шкода, досадно, хіба ж то Рябусі мама залишила?

— А казку казатимеш?

Нехай принаймні чимось заслужить, щоб недурно було порушення прерогативів.

— Ач який! Ще йому й казку. Сиди коло нього, від домовика обороняй, та ще й казку. Давай так.

Ні, Гринь так не згоджується дати, — йому страшенно хочеться казку послухати. Буде так любо, затишно: Санька сяде в куточок, Гринь бубличком ляже коло неї, і почнеться новий, цікавий, дух захоплюючий світ. Адже коли мама дома, Санька не сміє відмовлятися і каже йому казки, — тоді влада його необмежена. А тепер навіть за цукерку не хоче, ач яка. Ну, нехай, нехай!

— Са-а-ню, розкажи казочку!

Ні, Саня не хоче розказувати казку. Тепер вона старша над ним, тепер її сила й влада. Але їй хочеться, щоб Гринь прохав її, їй любо безустанку відчувати, обмацувати цю силу, бачити владу на колінах перед собою.

— Са-а! Манесеньку казочку! Про Козу-Дерезу!

— Ого, ще й про Козу-Дерезу! Чого схотів!

— Ну, про мазунчика...

— Ти сам мамин мазунчик. Тобі й казки не треба.

Гринь вибирає вже найменшу, найскромнішу казочку, таку, що іншим часом, будучи при всій своїй владі, він би тільки фиркнув на неї. Та більше того: вона вже знову хоче йти на кухню, бо треба ще діжку в льох винести. А за вікном дріботить холодний-холодний дощ, у димарі пищить щось тоненько та жалібно, як муха в павутинні. Вітер чи «той»?

— Ну, дві цукерки дам! Ну?

Дві цукерки захитують непохитність Саньки. Дві цукерки, безумовно, величезна річ, що трапляється Саньці на великі свята, — їй стає аж солодко в роті. Але вона почуває, що, узявши цукерки, вона продасть за них свою владу, теж таку рідку й солодку. Бо тоді треба казати казку, а це вже служба, це те, що вона повинна робити раз у раз для владки. А крім того: владика під казку засне, як то буває не раз, і все закінчиться.

Ні, не казатиме вона казку! Не треба їй і цукерок. От візьме та й піде аж у льох, нехай отут потруситься без неї.

— Са-а! Не ходи!

— Еге, «не ходи». А діжку хто винесе?

— Завтра винесеш.

— Ге, «завтра». А бити кого будуть: тебе?

— Я заступлюся. Їй-бо, заступлюся!

— Ти заступишся! Знаємо ми таких. Цукерок шкода, а то ще б заступився.

— І зовсім не шкода. А розкажи казку, так аж дві дам! І ще й копійку дав би! Новеньку!

Гринь похапцем простягає руку за комин, де лежить його скарб, намацує монетку й показує її Саньці. Світло лампадки золотом одблискує на рівненько подзьобаному краєчку копійки.

— О! Дивися!

— А даси?

— Дам.

Спокуса така сильна, що Санька міцніше зав'язує хустинку під підборіддям і мовчки лізе на лежанку. Гринь весело відсувається в глиб печі, вибираючи місце, де б менше пекло від череня.

Але Санька на піч ще не вилазить. Стоячи на лежанці, вона простягає руку й суворо каже:

— Давай уперед цукерки й копійку.

Однак Гринь, почувавши, що небезпечно випускати зі своїх рук засоби влади, на це не згоджується.

— Е, яка хитра! Уперед розкажи!

— Ні, уперед давай.

— Ні, розкажи!

— Ну, то сиди собі тут із домовиком.

І Санька злізає з лежанки. Гринь знає, що, віддавши вперед цукерки й копійку, він знову підпадає під волю Саньки. Але що робити? Краще нехай воля Саньки, аніж знову залишатися на самоті із цією страшною питьмою та «тим».

— Ну, я дам. Лізь сюди.

— А, відчепися! Не треба мені твоїх цукерок. Ще плакатимеш потім і мамі скажеш, що я в тебе виманила. Та ще битимуть за тебе.

— Їй-богу, не скажу! На, бери, Саню!

— Не хочу.

— Ну, Са-а-ню! Ну, іди сюди. Ну, Са-а!

— От причепився!

Санька знехотя, сердито й помалу лізе знову на лежанку. Гринь боязко слідкує за нею і не сміє вже радіти, — аби тільки не йшла звідси. І сам зараз же простягає їй дві цукерки й копійку. Санька недбало бере їх, обдивляється, кривить губи та засуває за пазуху. Потім одшморгує завіску, вилазить на піч і строго каже:

— Підклади мені подушку, бо я тут у цьому пеклі не буду сидіти.

Гринь поспішно підкладає подушку під стінкою, у тому місці, де найменше пече черінь, а сам примощується на кожусі.

— Ну, яку ж тобі казку казати?

Крізь одіпнуту завіску падає світло лампадки на темне, понівечене віспою, кругле личко Саньки. Воно подібне до зморщеної, вийнятої з узвару груші. Обгризений носик на кінчику загнутий вниз, очі дивляться строго. Гринь чуває себе зовсім покірним. Він несміло відповідає:

— Розкажи про кучеряву дівчинку.

— Еге, «про кучеряву дівчинку»! Яку схочу, таку й розкажу.

— Ну, яку хочеш.

Гринь затишніше підгортає ноги, кладе голову на зігнутий удвоє рукав кожуха й приплющує очі. У комині жалібно, як комар, пищить вітер, — тепер ясно, що це вітер. Нехай собі тепер лампадка кліпає, нехай чорніє дірка й вилазить із запічка домовик.

Санька раптом посміхається: вона придумала казку.

— Ну, слухай. Та гляди мені: не вередувати. Ти сам сказав, яку схочу, таку й казатиму.

— Я не буду вередувати, — пошепки каже Гринь.

— Дивися ж! Отож так...

Санька на мент зупиняється. Гринь солодко притихає: Санька раз у раз починає свої казки оцим «отож так», робить паузу й тоді вже каже саму казку:

— Отож так. Жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

Гринь швидко розплющує очі й сердито скрикує:

— Ай, Санько!

Санька тим самим методичним, рівним голосом відповідає:

— Ти кажеш «ай, Санько», і я кажу «ай, Санько»! Та жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паршива! Я не хочу цієї! Другу!

— Ти кажеш «паршива», і я кажу «паршива». Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

— Не хочу! Другу!

— ...на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паскудна, паскудна, паскудна!

— Ти кажеш «паскудна, паскудна, паскудна», і я кажу «паскудна, паскудна, паскудна». Та жив собі Яшка...

Гринь схоплюється і починає з плачем і люттю шарпати Саньку. Санька похитується від шарпання, сидить із непорушним лицем і монотонно говорить далі про шапочку, латочку та знову запитує, чи хороша її казочка. Гринь, щоб нічого не відповідати, падає знову на рукав кожуха й лежить непорушно. Але й це не допомагає:

— Ти мовчиш, і я мовчу. Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

Гринь у відчаї, люті й безпорадності починає тихо плакати. Але й на це Санька рівно, безживно бубонить далі:

— Ти плачеш, і я плачу. Та жив собі Яшка...

Л. Горошко. Ілюстрація до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»

Гринь уже плаче вголос, гірко схлипуючи. Тоді Санька спиняється і своїм голосом питає:

— Ну, що: будеш казку просити?

Гринь плаче, обтираючи лице об гарячий шершавий рукав кожуха.

— Що ж ти мовчиш? Казати далі чи годі?

— Го... годі... — тремтячим шепотом відповідає владика.

Санька гладить по темно-русявій стриженій голівці, нахилиється до неї і говорить:

— Ну, так слухай же тепер... Отож так...

Санька на мент зупиняється, а Гринь швиденько ковтає сльози й увесь затихає.

— Отож так. Жили собі чоловік і жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнюсінька, та така білесенька, як маленьке ягняточко.

Гринь мимоволі схлипує старим плачем і щільніше заплющує очі. А в очах великий-великий ліс, чистенька хатиночка з візерунками круг віконечок, така, як у маминої сестри, до якої він їздив із татом у гості. І ота дочечка, біленька, як ягняточко, із синіми-синіми очицями, з пухнастим-пухнастим волоссям.

— От живуть вони собі та й живуть. Дочечка росте та й росте. Та що день, то все краща, то все краща. І стала така, що ніде немає кращої.

— Дочечка? — пошепки питає Гринь.

— Дочечка. У самого царя немає кращої за неї. А що розумна, а що спритна, так ні в казці сказати, ні пером описати!

— А як її звали?

— Як звали?.. А ти не перебивай! Слухай мовчки. От живуть вони собі та й живуть. Та позаздрила на дочечку царівна, що та така гарна та хороша. А царівна була погана-погана: ряба, кислоока...

«Така, як ти?» — хочеться спитати Гриневі, але він мовчить, щоб не перебивати.

У комині вітер загув на інший голос, густий і добрий, як у бджоли. Лампадка, зачарована казкою, не кліпає, неначе широко розплющила своє одне око й дух затаїла.

А казка снується все далі та далі. Зла царівна, ряба й погана, не змогла стерпіти краси біленької дочечки. Підмовила вона слуг своїх, щоб викрали вони дочечку та привезли до неї. А була вона ще й відьма до того та знала ворожити. От і наворожила так, що перевела всю красу й розум дочечки на себе, а їй віддала своє ряботиння та закислі очі, — помінялася з дочечкою вродою. А щоб люди не здогадалися, то звеліла дочечку завести далеко-далеко в ліс, щоб її вовки роздерли. Та вовки дочечку не роздерли, бо їхав чоловік возом, знайшов дівчинку під деревом і взяв із собою. І зробив той чоловік дочечку за наймичку в себе. Та ніхто її не любить, бо вона ряба та погана. І нікого в неї немає — ні мами, ні тата, кругла сирота на світі божому.

— Як ти? — питає Гринь і підводить голову.

А Санька відвернулася лицем до стіни й сидить мовчки та чудно. Гринь обережно тягне за рукав подертої кофтинки, від якої пахне цибулею і милом. Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лиця і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь. Щока під рукою шершава, гаряча та мокра. Гриневі хочеться плакати, і він тулить лице в бік Саньки й, обнявши її, починає схлипувати.

Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку, вибиває її та кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

— Я буду тебе любити, Саню.

А Саня мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці.

— Хочеш ще казочку? — нарешті, відвернувшись, шепоче Санька.

— Ні, не хочу. Заспівай мені...

Санька вміє тоненько-тоненько й так жалібно співати.

Вітер у димарі затихає, потім ніжно гуде, наче старий Кузьма в сопілку. Дощу не чути за вікном. Лампадка часто-часто кліпає, ніби набігли їй сльози на очі.

Санька зітхає, мовчить і тихенько-тихенько заводить:

Віють вітри, віють буйні,
аж дерева гнуться.

Ох, як болить моє серце,
самі сльози ллються.

Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче й жалко. Це та сама пісня, що часом і мама співає, але ніколи йому від неї так жалко не було, як сьогодні.

... тільки ж тоді та й полегша,
як гірко заплачу.

І сльози вже котяться по щоках Гриня, а йому справді стає легше. Стає затишно, сумно та солодко. На мокрі очі налягає тепла вага, голос Саньки обгортається чимось м'яким. От він потроху відступає все далі й далі, тоншає, тоншає і нарешті зникає.

У комині, як жук, гуде вітер. Лампадка догоряє, неспокійно тріщить, злякано, швидко кліпає і гасне. Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці.

3. Психологічне оповідання. Характер літературного героя.

Психологічним називають оповідання, у якому у складних, часто екстремальних життєвих ситуаціях розкривається характер літературного героя. В. Винниченко в оповіданні «Віють вітри, віють буйні...» простежує внутрішні чинники, які зумовлюють поведінку Гриня й Саньки. «*Чорна, чотирикутна дірка дверей до*

спальні» моторошна, оте «щось», що може простягнути до нього свої чорні руки з темряви, для Гриня є тією екстремальною ситуацією, у якій якнайкраще розкриваються помисли, почуття, мотиви вчинків, зміна настрою, словом, його душевний стан, психологія. У психологічному оповіданні не події головні, а психологія вчинків людини. Головний герой зверхньо ставиться до наймички Саньки: «Гринь хмуриється: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки подужає. Бо він — Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!» Так, хлопчик ще маленький, йому немає навіть шести років, проте він уже зверхньо ставиться до людей.

Характер літературного героя — це набір рис, якостей, які відрізняють конкретного персонажа від інших дійових осіб і становлять основу його особистості. Характер літературного героя змальовано за допомогою його вчинків, думок, слів. Гринь зухвалий і зверхній. Він то жорстокий (щипає, коле виделкою Саньку, бо повільно тарілку подала), то чуйний (він жаліє Саньку, коли вона розповідає казку про дівчину-сироту). Гринь боязкий (йому страшно залишатися самому в кімнаті), уміє підлаштовуватися під ситуацію (де й подівся його гонор, коли залишився сам і наймичка стала його єдиним порятунком від домовика). Санька працююча, їй немає часу на розваги, адже хазяйка її поб'є, якщо вчасно не поміє посуд; вона хитра, здатна до шантажу; знаючи, що маленький Гринь боїться сам залишатися в кімнаті, вона погоджується бути біля нього лише за цукерки й гроші, отже, вона ще й підприємлива, винахідлива.

Кожний образ-персонаж оповідання «Віють вітри, віють буйні...» **типовий** для представників своєї суспільної верстви. Гринь, як і Толик з оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник», зверхній, хитрий, доволі жорстокий, водночас здатний співчувати — панська дитина. Санька, як і Федько-халамидник, добра, чуйна й винахідлива — проста селянська дитина.

Якщо людина відчуває душевний дискомфорт, їй не подобаються свої ж учинки, вона не задоволена собою, помічає, що через неї потерпають близькі люди, то до кого їй потрібно звернутися? Що ви знаєте про цю професію?

4. Завдання.

1. Характер літературного героя передають усі наведені фрагменти, ОКРІМ
 - А «Гринь... підносить руку до Саньчиного лица і гладить так, як гладить його мама».
 - Б «У Гриня в куточку на печі... і цукерки, і горіхи, і чотири новенькі копійки».

- В** «— Саню, а де Жулька? — м'якеньким, улесливим голосочком питає Гринь».
- Г** «А все ж таки сьогодні він — покірний, плохенький, запобігливий перед нею».

2. Прочитайте рядки.

«Черевата макітра, накрившись рушником, невинно куняє в кутку... Клацає клямка дверей, так солодко, з такою полегкістю, так весело клацає сердита клямка».

- В** уривку НЕМАЄ
А епітета
Б повтору
В гіперболи
Г персоніфікації

3. Правильним є твердження, що «Віють вітри, віють буйні...» — це

- А** назва казки, яку розповідає Санька Гриневі
Б спогад про відвідини маминої сестри
В елемент пейзажу, що за вікном хати
Г пісня, яку співає Санька для Гриня

4. У якому столітті, на вашу думку, відбуваються події в оповіданні В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»? Обґрунтуйте свою думку.

5. Які риси вдачі має Гринь?

6. Охарактеризуйте Саньку (зовнішній вигляд, поведінка, учинки).

7. Яка сцена твору сповнена розуміння, ніжності, доброти? Що розчулило Гриня?

8. Складіть літературний паспорт до оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...».

9. Стисло перекажіть оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...» від імені Гриня або Саньки (усно).

10. Домашнє завдання.

Підготуйтеся до виразного читання за ролями визначеного вчителем / учительською уривка з оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...».

Подумайте й розкажіть

- Чи цікаво читати психологічні твори? Чому?
- Що в характерах Гриня й Саньки вам сподобалося?
- У яких кольорах ви «побачили» оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...»?

§ 25. ПРОБЛЕМАТИКА ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО «КОЛЬОРОВІ МИШІ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *проблематика* художнього твору?
- Як Ліна Костенко в дитинстві літала?
- Чи бувають миші кольоровими?

Ліна Костенко (1930 р.) народилася в м. Ржищеві, що на Київщині.

Поетеса.

Найвідоміші твори: поезії «Крила», «І все на світі треба пережити...», «Страшні слова, коли вони мовчать...»; роман у віршах «Маруся Чурай»; історичний роман «Берестечко».

1. Коротко про Ліну Костенко.

Ліна Костенко народилася в учительській сім'ї. У дитинстві мріяла стати льотчицею, тому вирішила почати тренуватися ще малою: узяла мамину чорну парасольку, натягнула на її каркас

простирадло (парашут має ж бути білим!), забралася на горище й, відкинувши драбину, стрибнула... Вона забилася, але не плакала. Тоді з мрією підкорити небо й розпрощалася.

Ліні було одинадцять років, коли розпочалася Друга світова війна. Десь у чотирнадцять почала писати вірші, а в шістнадцять з'явилися її перші друковані твори. Школу закінчила з відзнакою, здобула дві вищі освіти.

Л. Костенко завжди писала тільки те, що хотіла, і говорила, що думала, не підлаштовуючись під обставини. Свою безкомпромісність вона успадкувала від бабусі, яка вчила онуку любити свободу й бути чесною, а ще — мати своє «Я». Мотив неповторності людини як особистості проходить через усю її творчість. Бути собою, не підлаштовуватися під ситуацію, цінувати свободу навчає вірш Л. Костенко «*Кольорові миші*».

2. Проблематика вірша Ліни Костенко «Кольорові миші».

Головна *проблема*, яку розкриває Л. Костенко у вірші «Кольорові миші», — це зіткнення яскравої фантазії та сірої буденщини, особистості й маси. Людину, яка помітно вирізняється з натовпу (а таку називають *білою вороною*), не завжди розуміють. Головна героїня, дівчинка *Анна*, має багату фантазію, вона — творча особистість. Їй протистоїть сусід, звинувачуючи в тому, що Анна робить із сухих кленових листочків кольорових мишей (насправді сухе

листа перетворюється на кольорових мишей лише в казці, яку вона придумала). Бачте, чаклунка дівчинка збила з пуття його дітей, котрі забули про свої цяцьки, їм сняться незвичайні кольорові миші.

У вірші порушено кілька проблем:

- особистість і натовп (сіра маса);
- неповторність кожної людини як особистості (особливо творчої);
- здатність протистояти насиллю над індивідуальністю;
- шлях кожної людини — шлях до самоствердження.

Сукупність проблем називають *проблематикою художнього твору*.

Вірш хоч і розповідає про давні часи, коли відьом і чаклунів спалювали на вогнищі, проте читачі розуміють, що проблематика вірша актуальна й сьогодні.

КОЛЬОРОВІ МИШІ

Давно, іще в шістсот якомусь році,
ну, цебто більш як три віки тому,
коли носили шпаги ще при боці
і розважали стратами юрму,
коли відьом палили при народі,
коли наук не знали ще ладом, —

кажу, давно, кажу, у Вишгороді
підсудна Анна стала пред судом.

Було тій Анні, може, десять рочків.
Її привів розлючений сусід.
Багряне листя, кілька тих листочків,
останнє листя із кленових віт
було на стіл покладене, як доказ,
і шаруділо тихо на сукні.
Осіннє сонце, яблуко-недоквас,
стояло в голих кленах у вікні.

І той сусід сказав тоді у тиші:
— Панове судді! Я її привів.
Вона робила... кольорові миші
з оцих ось жовтих і сухих листків.
Ото складе листочок до листочка,
два рази хукне — так і побіжать.

У мене діти, в мене син і дочки,
у них цяцьки так жужмом і лежать.

Вони були нормальні і здорові,
а ця чаклунка збила їх з пуття.
Вночі їм сняться миші кольорові.
Од тих мишей немає нам життя!

Тоді суддя в судейській чорній мантії
сказав:

— Життя — це справа без гарантії.
Чаклунок ми караєм по закону.
Перехрестіться, пане, на ікону.
Скажіть суду: вона із димаря
вночі літала чи згасила зірку?
Чи вам ті миші згризли сухаря,
а чи прогризли у підлозі нірку?

Сусід сказав, що миші ті якраз
такої шкоди не чинили зроду,
що в господарстві наче все гаразд,
а йдеться, швидше, про моральну шкоду.

Суддя спитав: — Вони на вас гарчать?
— Та, — каже, — ні. Але вони яскраві. —
Два рази хукнув писар на печать.
Сиділа тихо дівчинка на лаві.

Був сірий день. І сірий був сусід.
І сірий стіл. І сірі були двері.
І раптом нявкнув кольоровий кіт.
Залив чорнилом вирок на папері.

Що ви знаєте про захист прав у суді? Хто такі *суддя, адвокат, прокурор, позивач, обвинувачений*? Що таке *позовна заява, розгляд справи, вирок*?

3. Завдання.

1. Вірш «Кольорові миші» належить до лірики

А пейзажної Б громадянської	В філософської Г особистої
--	---

2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження щодо вірша «Кольорові миші»

А суд над Анною відбувається в XVII столітті Б сусід не розуміє таланту дівчинки Анни В сусід сказав, що Анна літала на мітлі Г сусідські діти закинули свої цяцьки	
--	--

3. У вірші «Кольорові миші» порушено всі перелічені проблеми, ОКРІМ

А самоствердження творчої людини Б неповторності особистості В особистості та натовпу Г захисту тварин	
---	--

4. Умовна чи реальна ситуація зображена у вірші Л. Костенко «Кольорові миші»?
5. Що означає образ кольорових мишей? Чому миші в казці Анни кольорові, а не сірі?
6. Якою постає у вашій уяві дівчинка Анна? У чому її особливість?
7. Як ви вважаєте, сусід заздрих Анні через її талант чи його справді дратували яскравий колір і краса, яких він не розумів?
8. Поясніть останні рядки вірша: *«І раптом нявкнув кольоровий кіт. / Залив чорнилом вирок на папері».*

9. Подумайте й напишіть, яким ви бачите продовження історії Анни з вірша Л. Костенко «Кольорові миші» (3–5 речень).

10. Домашнє завдання.

Виконайте одне з поданих завдань.

1. Проілюструйте пейзаж, переданий у вірші Л. Костенко «Кольорові миші» словами: *«Осіннє сонце, яблуко-недоквас, стояло в голих кленах у вікні».*
2. Створіть постер до мультфільму за мотивами вірша Л. Костенко «Кольорові миші».

Подумайте й розкажіть

- Який художній образ вірша Л. Костенко «Кольорові миші» вам найбільше запам'ятався? Чим саме?
- Чи є у вашому оточенні люди, схожі на Анну та сусіда з вірша «Кольорові миші»?
- Яку людину називають *білою вороною*?

§ 26–28. ПСИХОЛОГІЧНА ПОВІСТЬ ОКСАНИ РАДУШИНСЬКОЇ «МЕТЕЛИКИ В КРИЖАНИХ ПАНЦИРАХ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке психологічна повість?
- Як долати життєві труднощі, коли «кожна перешкода видається вищою за Говерлу»?
- Як головна героїня, прикута до крісла колісного, переможе страх і знайде свою любов?

Оксана Радущинська (1979 р.) народилася в м. Старокостянтинові, що на Хмельниччині. Письменниця, журналістка.
Найвідоміші твори: повість «Метелики в крижаних панцирах»; казковий роман «Зелен-день, або Чарівні русалчині коралі»; збірка поезій «На крилах мрій».

1. Про Оксану Радущинську та її повість «Метелики в крижаних панцирах».

У м. Старокостянтинові Оксана Радущинська зробила свої перші кроки. Однак страшна хвороба втрутилася в життя дівчинки: нині

письменниця змушена перебувати в кріслі колісному. Хай там як, але вона оптимістична й життєрадісна людина. Ще тоді, коли була дитиною, не скорилася долі: успішно навчалася в школі, віршувала, здобула вищу освіту та вступила в доросле життя.

О. Радущинська має активну життєву позицію. Вона — письменниця, редакторка, журналістка, волонтерка, радіоведуча. Таких людей називають *окриленими*. Крила мають і її літературні персонажі, зокрема тринадцятирічна *Ярина* — головна героїня повісті «*Метелики в крижаних панцирах*». З її неймовірно цікавою історією ви сьогодні ознайомитеся. Цей твір авторка починала писати з позицій дорослої та впевненої в собі особистості, проте згодом зрозуміла, що підліток не може мислити, як доросла людина. Тому, згадавши всі свої дитячі та підліткові комплекси, страхи, болі, створила образ головної героїні повісті — дівчинки *Ярини Градової*, яка з кокона перетворилася на метелика, як і сама авторка колись.

Ось як про свій твір пише О. Радущинська: «Персонажі повісті “Метелики в крижаних панцирах” — сучасні підлітки в сучасному світі дорослих людей. Вони наважуються на рішучість, на визначення власної життєвої осі й сподіваються на допомогу. У чіпких лещатах комплексів і невпевненості підлітки подібні до барвистокрилих метеликів, скутих кригою сумніву та непорозуміння. Адже коли тобі тринадцять-чо-

тирнадцять, світ поділений навпіл лише на біле і чорне, заборони дорослих зайві, швидкоплинне життя не варте нічого, а перше кохання варте всього. І як здолати всі ці пороги, коли кожна перешкода видається вищою за Говерлу?»

2. Знайомство вночі й очна ставка...

- Чи можна подружитися з нічним грабіжником? Чи врятує заможна пані свого сина-злочинця — чемпіона України з бальних танців? Чи справді, з ким поведешся, того й наберешся? На ці й інші запитання ви знайдете відповіді в перших двох розділах повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах».
- Прочитайте їх і виконайте завдання.

МЕТЕЛИКИ В КРИЖАНИХ ПАНЦИРАХ

Повість
(Скорочено)

Розділ 1

Дощ за вікном періщив так, ніби в небі прорвало міський водогін. Важкі рясні краплі стукотіли по бляшаному підвіконню, і здавалося, що то не дощ, а невидимий барабанщик серед глупої ночі вистукує тривожний дріб, як то буває перед небезпечним трюком циркових чи вуличних акторів. Проте навіть крізь це нахабне стукотіння Ярина почула, як щось зашурхотіло в сусідній кімнаті. А потім — стишені кроки, зражені скрипінням старої підлоги... І хтось пошепки перемовився кількома словами. Та звуки дощової ночі наповнили цілий світ і темну кімнату дівчини.

«Може, здалося спросоння?» — подумала вона. Потяглася рукою до нічника, що стояв біля ліжка.

Але в сусідній кімнаті вже яскраво спалахнула люстра.

— Утікаймо! — гукнув хтось, уже не криючись.

Від важкого гупання ніг ніби здригнувся весь будинок. Дзенькнуло розбите скло — утікали через вікно. Щось грузько гепнуло знадвору під стіною і розчинилося в нічній зливі.

Усе відбулося так швидко — Ярина лише встигла, зойкнувши, ухопити в груди повітря... а видихнути вже не змогла. У смужці світла — усього за кілька кроків від її ліжка — закляк переляканий хлопець. Мокрий як хлющ, заскочений на гарячому, він безпорадно витріщився на неї, ніби побачив не дівчину, а дядька з автоматом.

А ось і дядько!

У штанях, натягнутих нашвидку, з голим торсом, дядько Павло загрозово тримав у правиці кухонний молоток для відбивання м'яса.

Побачивши ошалілого чоловіка, хлопець заскочив у сусідню кімнату, а з неї плигнув через нешироке підвіконня в розкислу грядку...

— Ти ціла?

Дядько Павло хотів було кинутися навздогін, але спинився, оцінивши мізерні шанси наздогнати злодюжок серед ночі в незнайомому селищі.

— Так, — нарешті видихнула Ярина. — А хто це був?

— Дідько їх знає! Шпана місцева. Треба подивитися, чи нічого не вкрали.

— Ой-ой! — це вже тітка Наталя зазирнула до кімнати. — А я так міцно заснула, навіть нічогісінько не втямила. Чого, думаю, Павлусь схопився, мов на пожежу? Ти нічого не чула?

Дівчинка непевно кивнула головою: чула — не чула... Раптові дрижки пройняли її до самих кінчиків пальців: може, від пережитого страху, може, від вологого холоду, що проникав у дім крізь розбите вікно.

— А трясця твоєї... — вилаявся крізь зуби дядько Павло. — Гроші, негідники, поцупили! Усю готівку! Голо-пусто...

Розлючений, він широкими кроками влетів до невеличкої кімнати, одразу заповнивши собою весь простір — аж тісно стало. Тітка й племінниця вражено завмерли на ліжку. Усвідомлення, що їх пограбували ось так нахабно, коли вони всі були в домі, не вкладалося в голову.

— Що ж тепер буде? — непевнено спитала тітка Наталя.

— Нічого не буде, — буркнув дядько. — Жити тепер немає на що... От лихо!

— Може, якось... — тітчин голос затремтів.

— Та не «якось», Наталю! — роздратовано кинув чоловік. — Обдерли нас, як липку! Шукай вітра в полі! Навколо ж самі чужі! Кого запідозриш, як і сусідів не знаєш! Та й приїжджих вистачає... Зажди-но, — отямився він. — Ярина одного таки роздивилася. Упізнає! (...)

— Знайдемо! — напустив на себе поважності спітнілий дільничний, що вранці прийшов на місце злочину. — У райвідділок доповімо. Типовий випадок. Загалом, можна сказати, дурниця...

— Наші гроші — дурниця? — невдоволено підняв брову дядько Павло. — Злодії серед ночі залізли в дім — а вам дурниця? (...)

— А кого бачила ваша племінниця? — капітан подивився на Ярину. — Кажи!

— Я не впевнена... — почала дівчина. — Мені здається, це був хлопець, тобто не дорослий. Але я не встигла добре розгледіти. Темно ж...

— Погано, — голосно зітхнув міліціонер. — Та що вдієш? Доведеться викликати на очну ставку Стовпню.

— Але ж це може бути небезпечно! — сполошилася тітка Наталя. — Ви ж казали, що він вийшов з ув'язнення! А від такого вашого... тільки кривди й чекай! Яринка ж... ви самі бачите...

— Стовпня — не наш, — суворо мовив дільничний. — Очна ставка відбуватиметься в присутності представника правоохоронних органів — мене. І вашій племінниці нічого не загрожуватиме.

— То ви так кажете! — аж махнула на нього рукою тітка Наталя. — А він наступної ночі вже з ножем до нас залізе!..

— Ви б менше дивилися фільмів про бандитів! — гмикнув міліціонер.

— До чого тут фільми? Нас насправді вночі пограбували!

— Ось що, шановні Градови! — зупинив суперечку дільничний. — Я ще попитаю в сусідів: може, хтось щось бачив чи чув. Нікуди злодій не сховається: селище маленьке, усі одне одного знають... Як то кажуть — мов на долоні. Не панікуйте! (...)

Це ж треба наразитися на таку гризоту?! А всі запевняли, що селище тихе, багато дачників, які приїзджать або на все літо, або на вихідні. Мовляв, так гарно навколо — і ліс, і річка, і повітря чисте, і свіжі овочі-фрукти-ягоди — усе піде на користь Яринці. І що тепер?! Були б Градови людьми заможними... А для них зарплата й відпускні — усе їхнє багатство. Дядько Павло — водій-далекобійник, тітка — учителька молодших класів. Не розкошують. Та й будиночок винайняли лише тому, що його власники знали загиблих Яринчиних батьків і знизили оренду...

Того ж дня о п'ятнадцятій годині Градових запросили до кабінету дільничного в сільській раді. (...) Запрошені виглядали дещо пригніченими: ніби змирилися з тим, що вкрадених грошей не повернуть, а проблем від якогось Стовпні отримують цілий міх.

Градових посадили біля столу.

— Одразу мушу вас заспокоїти — ми підозрювали Стовпню, та він не причетний до грабунку, — немов прочитавши думки потерпілих, промовив дільничний.

— Дякувати богу! — з полегшенням зітхнула тітка Наталя.

— Так, усе значно простіше, аніж ми передбачали вранці, — підтвердив дільничний. — Двоє місцевих хлопчисьок підмовили приїжджого однолітка зазнати нічних пригод. На вашій дачі й окошилося! Вони вже з досвітку скупили мало не половину крамнички, а от звідки взяли гроші — не можуть пояснити. Отож така справа: за нашими сільськими вже давно виправна колонія плаче, а міський, як то кажуть, потрапив під негативний вплив. Тепер разом вигрібатимуть...

— То вони витратили всі вкрадені гроші? — поцікавився дядько Павло.

— Усі — не всі... вісімсот гривень...

— Ну, це хороший знак — хоч щось залишилося, — утішив себе дядько.

— Так це ж тільки в крамниці, — нагадав дільничний. — Може, їх ще десь носило?

— Тоді питайте! — буркнув Градовий, бо вже втрачав сподівання на швидке закінчення цієї пригоди.

— І питаємо. Спершу ваша племінниця має впізнати бодай когось одного з них. Ви перейдіть в інший кабінет і заждіть — я покличу. Усі підозрювані разом із батьками викликані на пів на п'яту. Як тільки вони сюди прий...

Міліціонер не встиг більше нічого сказати, бо двері з гуркотом розчинилися навстіж. На порозі постала розкішна пані в літньому капелюсі з широкими крисами, у гарній сукні й на височезних підборах, аж надто непристосованих до вулиць і вуличок, запилужених у спеку й заболочених у дощ.

— Поясніть мені, що все це означає! — гримнула вона, не вдаючись до етикетних вітань.

— Хто ви та що маєте на увазі? — насупив брови міліціонер.

— Я — мама Артема Кожедуба. На якій підставі моєму синові наказано прибути до цієї... контори? (...)

— А ви проходите, сідайте, — не піддався вигукам дільничний і показав на вільний стілець під стіною.

— Дякую, не в гості до вас прийшла! — пирхнула пані.

— Авжеж, чаю вам не пропонуватиму, — спокійно сказав міліціонер. — Але сісти доведеться, якщо ви зацікавлені з'ясувати, у яку халепу вскочив ваш син. (...)

Жінка неохоче переступила поріг і сіла на краєчок стільця, ніби боялася забруднитися.

— Я викликав вашого сина тому, що його підозрюють у пограбуванні.

— Що? — заверещала пані. — Чи ви дурману об'їлися? Мій син — у пограбуванні? Навіщо йому грабувати? Він має все! Ми із чоловіком даємо йому кишенькові гроші! Ми забезпечена родина! (...)

— І все ж ваш Артем і ще двоє місцевих підлітків цієї ночі скоїли грабіжницькі дії в будинку ось цих людей, потерпілих, — дільничний повів рукою до спантеличених Градових.

«Забезпечена» пані зміряла поглядом із голови до п'ят скромно вдягнену тітку Наталю, дядька Павла — з його водійськими закрубілими руками, а по Ярині лише презирливо ковзнула оком.

— Ви знаєте, хто я? — виклично спитала пані дільничного. — Я — заслужена артистка України, прима обласного драматичного театру. Мій чоловік — головний режисер, лауреат державної премії. Ми шановані люди. Свого єдиного сина виховуємо добре, він зростає в інтелігентній родині, спілкується з відомими людьми. Думаєте, хлопчик — чемпіон України з бальних танців — піде серед ночі грабувати якихось... вибачте, — удавано ввічливо кивнула в бік потерпілих. — Грабувати оцих людей?

— А я не ворожка, щоб пророкувати, — не поступався міліціонер. — З'ясуємо!

...Артем Кожедуб розтис вологі від хвилювання пальці й, побачивши, як вони зрадливо тремтять, знову зчепив у «замок». Кабінет дільничного наповнився людьми. Усі чекали остаточного рішення. Артем аж прилип до спинки стільця і не підводив голови, щоб не бачити всіх отих людей, які мають його за грабіжника. А хіба він не грабіжник? Двоє його друзяк, схоже, нічим таким не переймалися. Певно, звикли тут бувати. Але як опинився тут він? Де був розум, коли поперся вночі з тими дурнями?! (...)

Мама Санька проти заслуженої артистки виглядала кумедно: верхня частина її чола, аж до сивуватого волосся, була білісінькою, а все лице засмагло до брунатного кольору. Зрозуміло: жінка майже ніколи не знімає хустинки, пораючись на городі. Вона спершу покрикувала на дільничного, а потім почала ридма ридати, переходячи до голосіння. Артемові зробилося геть не по собі — йому здалося, що саме так плачуть над покійником, а від голосіння всіх проймає потойбічним холодом.

І лише дід (чи прадід?) Сашка, батьки якого вже кілька років не приїздили із заробітків, вислухавши звинувачення, повчально мовив:

— Нічого! У тюрмі станеш людиною. Он я ж став... в армії. (...)

...Коли прочинилися двері, Артемові здалося, що навколо нього утворилася якась порожнеча й крізь неї, як крізь товщу води, долинали спотворені звуки. Перед очима попливли кола, і, щоб розгледіти людей, від яких тепер залежала його доля, хлопцеві довелося швидко-швидко кліпати повіками та ще й утриматися на стільці, аби не зомліти й не гримнутися на підлогу. То вже зовсім ні до чого!

Подружня пара середнього віку стояла позаду дівчинки... Звичайної такої дівчинки-підлітка: темно-русе волосся, заплетене у дві коси, біло-зелена футболка, джинси, текстильки... Не красуня й не страховисько... Але вона сидить у візку, у кріслі колісному! І виглядає такою немічною, що й не зрушила б своїми руками колеса візка, якби її не підштовхнули...

Дівчина полохливо глипнула на присутніх, непевно хитнула головою, вітаючись до всіх одразу, але, не дочекавшись відповіді, опустила очі додолу.

— Ярино, подивися, будь ласка, на цих хлопців і скажи, кого з них ти впізнаєш, — чітко промовив дільничний.

Дівчинка подивилася на підозрюваних — темні вії затремтіли. Її погляд мимохіть ковзнув по обличчях Сашка та Санька й зупинився на Артемові. Це він! Його вона бачила вночі! Злодій!

Хлопець зрозумів: вона впізнала. Захотілося хоч крізь землю провалитися, аби не відчувати ганьби й приниження — тут, при всіх цих людях!

Але він дивився просто їй у вічі, стримуючись, щоб не відвести погляд, а зі скроні покотилася блискуча краплинка поту... Та не витримав, опустив голову, упершись підборіддям у груди.

— Я тут нікого не впізнаю, — ледве прошелестіли слова. — Було темно (...).

— Усе, відпускайте мою дитину! — отямилася Санькова мати. — Досить його маринувати по буцегарнях! Моду собі взяли... отаку моду... — І погрозово тряснула в повітрі кулаком.

— Ага, роззுவся та й побіжу! Відпустити! — огризнувся міліціонер. — Ваш Санько — боже янголятко. Гляди — скоро крила виростуть! Те, що Ярина не впізнала, ще не все!

— Та звісно — не все! — підхопила Артемова мати. — Ви притягнете факти за вуха! А я і не здивуюся, що дівчина бачила мого сина — його фото часто публікують у газетах! Він чемпіон України з...

— А я кажу: украли — хай сидять! — подав бадьорий голос дід-прадід Сашка. — Немає чого панькатися зі злодюгами! Колись руку відрубували. Упіймали за крадіжку — відтяли руку, упіймали ще раз — відтяли другу. Безруким не накрадешся!

— Ви що — з глузду з'їхали? — вирячилася на діда пані Кожедуб. — То нехай вашому онукові й відрубують, коли вам так хочеться, а мого сина відпускайте додому. А не відпустите — викличу адвоката нашої родини, і ви, шановний, проклянете цей день, коли просто обізвалися до мого Артема.

— Ну-ну! Викликайте! — утомлено кивнув головою дільничний. — Хай ваш адвокат засвідчить відбитки пальців, сліди на підлозі, відбиток підошви на грядці під вікном... Там були ці невинні хлоп'ята!

— А мій Санько? — пішла в наступ кремезна сільська молодиця. — Що у вас проти нього? Теж сліди? Чуєте, чоловіче добрий, — благально звернулася до Градового, — ну навіщо вам долю дитині калічити? Ви ж його до тюрюги, і все — немає в мене більше сина. А що я сама можу? Чоловік п'є — не просихає, а я все тягну на своєму горбі! Може, десь і недогледіла... Та що він такого страшного накоїв — нікого ж не вбив!

— Що ви верзете?! — роздратовано вигукнув дільничний. (...)

— Годі! — зненацька гримнув дядько Павло. Усі змовкли.

— Це не я обікрав ваших хлопців — вони мене обікрали. Хай повернуть гроші. І ті, що розтринькали, — теж. Усі гроші. Тоді заберу заяву з міліції! Усе!

— Заждіть-заждіть, — утрутився дільничний, доки матері не встигли повірити, що їхнім синам нічого не загрожує. — У заяві ви зазначили... таку кругленьку суму... ось у протоколі...

— Я знаю, скільки було грошей, — зупинив його Павло Градов. — Сказав же, що вкрали, значить, і те, що потратили. (...)

Розділ 2

Уже вкотре за сьогодні над невисоким парканом обійстя, де оселилися Градови, показалася чорнява голова зі стильною стрижкою. Це Артем

Кожедуб тупцював перед облущеною хвірткою, але ніяк не міг наважитися зайти на подвір'я, аби віддати дядькові Павлові двісті шістдесят шість гривень — його третину від розтриньканих восьми сотень. Насправді, хлопцеві й не кортіли ті енергетичні напої, чипси, газованка та ще й сумнівної якості ковбаса, чим і затарилися Санько із Сашком у місцевій крамничці. У його родині панував культ здорової їжі, запроваджений матір'ю, і він зразу знав, що й до рота не візьме нічого з купленого. Але хлопці вирішили саме так витратити частину «халявних» грошей, аби напакувати шлунки рекламованими харчами — он скільки разів за день телевизор закликає смакувати таке, щоб стати крутим! Та який сенс міркувати зараз про цю дрібницю, коли не встояв спробувати справжньої пригоди й безпеки... Як він міг когось ОБІКРАСТИ? Стати звичайним злодюгою?..

Він спершу так і сказав Санькові й Сашкові, коли вони почали його кликати «погуляти» вночі, але ті почали реготати.

— Мамій! — гикнув Санько. — Тобі все принесли на тарілочки! А ти спробуй сам добути! Може, хоч копійку вже заробив?

— Заробив, — зніяковіло запевнив Артем.

— Де? У театрі? Цим... як його... ну... таке драглице... о, суфле! — пирснув Санько, аж бризки слини полетіли навсібіч.

Але хлопець тим не переймався, бо хто йому коли що зауважував? Вічно згорблена на городі мати?

— Ні, не суфлером, — спокійно мовив Артем, тамуючи в собі й неприязнь до Санька, і якийсь несподіваний сором за себе, такого пещеного батьками. — На змаганнях із бальних танців є призовий фонд, його ділять між переможцями.

— А, точно, ти ж у нас балерун! — геть сказився Санько.

— От за балеруна зараз у зуби заїду! — зірвався Артем.

— Агов, ви чого?! — став між ними Сашко. — Саньку, ти з котушок злетів? А ти теж, Артеме! Хіба не знаєш, що в нашого дружбана мозок буває у відключці?

Та хлопці його не чули — розчервонілі зі злості, вони готові були битися до крові.

— Брейк! — гримнув Сашко. — Якщо ти, Артеме, такий сцикливий, що боїшся з нами йти, то так і скажи. Ніхто тебе туди на мотузку не потягне. Як схочеш... Тут багато що від удачі залежить. Он Макс Стівня каже, що треба вродитися з такою «жилкою» (...). А як ти тої «жилки» не маєш, то тобі її ніхто не позичить.

— Це ти про злодійську жилку кажеш? — спитав Артем.

— Неважливо, — відмахнувся Сашко. — Важливо те, що ми тобі все розповіли, а ти відмовляєшся з нами йти, ото ж можеш нас закласти!

— Та ви що, хлопці? Навіщо це мені? Хіба я вас колись закладав?..

— Ні. Але що з того? — Сашко став аж надто діловим. — Або ти з нами, або проти нас.

— Та що ти здрейфив, Артеме? — почав умовляти хлопця і Санько. — Повір: там оселилися не бідні люди! Ти знаєш, скільки беруть за такий будинок та ще й на ціле літо? Не тисячу й не дві!

— Звідки знаєш?

— Так вони ж сусіди Сашкового старого! Там усього чотири обійстя — а далі ліс, озеро... Знаєш, як дорого платять за природу? Он до Сашкового діда приїхали крутелики на дорогих машинах і такі гроші давали за його мазанку!

— Ага, та він показав їм ковезкою на двері ще й обматюкав навздогін! — невдоволено насупився Сашко. — Вони й квартиру обіцяли купити в місті, і доплатити, так старий уперся, як осел, і не зрушиш із місця. Здурів на старість — та й усе...

— Та не збідніють ті дачники — вони й не помітять! А нам — гуманітарна допомога, — обливав губи Санько. — Ми навчені все робити шито-крито. Не бійся — комар носа не підточить...

— ... утретє питаю, ти пройшов у справі чи винюхуєш, що тут ще можна поцупити? — гучний і не надто приязний чоловічий голос отямив Артема.

Дядько Павло стояв на порозі з рушником на плечах — він тільки-но облив плечі зі шланга, що лежав на зеленому спориші, і збирався зайти до будинку. Його не розчулив підліток із розгубленим обличчям, який зазірав через паркан.

— Я ось... Візьміть, будь ласка...

Артем струснув головою, ніби зі сну, рішуче відчинив хвіртку й ступив на подвір'я. Він простяг дядькові Павлові зігнуті навпіл купюри.

— Що, уже встиг заробити? — не без кепкування спитав дядько.

— Ні. Це мама дала, — чесно визнав Артем.

— Мама? Хіба це вона орудувала вночі? Тобі не соромно брати в неї гроші, щоб заплатити за свій вчинок? — Дядько Павло пронизав Артема осудливим поглядом.

Хлопець лише плечима знизав — сказати нічого не міг. Тільки нервово сіпнув рукою, у якій досі тримав ті клятві дві сотні шістдесят шість гривень. І вони пекли пальці, ніби нагадували про розплату за ганебний вчинок. Дядько, не приховуючи зневаги, узяв гроші. Артем полегшено зітхнув, промимрив слова вибачення і чимшвидше рушив геть. Та зненацька став перед самою хвірткою, невпевнено озирнувся на суворого чоловіка, ніби зважуючись на якесь прохання.

— Пробачте, а я можу поговорити з вашою донькою?

— З ким? — гаркнув дядько Павло.

— Ну, з дівчиною... вашою донькою... у візку... — затинаючись, промовив хлопець.

— Про що, хотілося б мені знати, вона розмовлятиме зі злодієм? — сказав, мовби дав ляпаса.

Артем зніяковів, опустил голову й відчув, як із ганьби по обличчю сипонув жар. Ноги самі винесли його зі споришевого килимка на вуличну пилюгу. Тікати звідси! Сховатися від цього сердитого чоловіка!

— Зажди! — сказав дядько Павло. — Ярина там, у садку. Обійди попід верандою...

Хлопець прослизнув повз чоловіка, навіть подих затамував, ніби чекав від нього чергової порції ганьби. По-дурному якось вийшло. Та нехай. Артем і сам не сподівався, що отак просто піде до Ярини. Її звать Яриною. Ага, так дівчину називав і дільничний, але хіба йому було до того, щоб запам'ятовувати чиєсь ім'я? А тепер...

Із чого почати? Що він їй скаже?

...Ярина сиділа на широкій лаві під крислатою яблунею. Дівчина читала. Поряд стояв порожній візок. Він, здавалося, належав комусь іншому, хто випадково залишив у цьому саду, — настільки чужим був дівчині незграбний засіб для пересування. Артема аж кольнула ця разюча несправедливість.

Почувши кроки, Ярина підняла очі від розгорнутої книжки, й Артема накрило хвилею ясного світла. Він став як укопаний.

Упізнавши в хлопцеві того з нічних «гостей», кого вона бачила напевне, дівчина полохливо озирнулася за дядьком чи тіткою. Але неподалік не було нікого. Що таке? Їй зараз доведеться вислуховувати від нього якісь пояснення?

Хлопець, ніби вагаючись, знову ступив кілька кроків — він ішов стежкою поміж городиною, а Ярина так стривожилася, мовби перед смертельною небезпекою. У горлі ніби грудка стала й не давала зітхнути.

«Де ж це всі поділися? Хоч би тітка Наталя визирнула у вікно... Чи хай би дядько Павло приніс жменьку ягід із полуничних кущиків. Може, гукнути на допомогу?..»

Але Артем уже підійшов зовсім близько й усміхнувся:

— Привіт!

— Привіт! — промовила, ніби відбилося відлуння. — Ти, напевне, до дядька Павла? — затуркотіла квапливими словами. — Він десь на подвір'ї або зайшов у будинок. Там його знайдеш. Він удома. Може, зараз і сюди прийде... Чи гукнути? То я...

— Та ми вже бачилися, — тихо сказав хлопець, переступаючи з ноги на ногу. — Тільки я думав, що це твій тато.

— Хто — дядько Павло? Ні, дядько Павло мені дядько, — заплуталася дівчина в словах.

— Та тепер знаю... (...)

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті О. Радущинської
«Метелики в крижаних панцирах»

— Отже, якщо ти з дядьком бачився, значить, прийшов до мене?

Ярина так і не підняла голови, й Артемові здалося, що вона просто почала вголос читати. Та ні — вона його запитує! Навіть зиркнула з-під розтріпаної гривки.

— Узагалі так, до тебе...

— То сідай.

Артем слухняно, наче школяр на уроці, примостився на лавці. Тепер їхні очі опинилися майже на одному рівні, і Ярині не треба було поглядати на хлопця знизу вгору. Вона дивилася прямо, без остраху, приховуючи властиву їй сором'язливість.

— Я хотів тобі подякувати, — почав першим Артем.

— За що?

— Ти не вказала на мене... не впізнала там... у міліції.

— А... Так... Проте це не такий вже й благородний вчинок.

— Хіба?

— Я злякалася, що ти помстишся. Про бандитів стільки різних страхить розповідають. От я і промовчала...

— Й ось зараз мене злякалася?

— Злякалася... Я ж не знала, що ти... що тебе не треба боятися.

— Не треба, — усміхнувся Артем. — Хіба я бандит?

— Я вже чула, що ти чемпіон із танців.

— Так.

— А навіщо поліз красти?

Це непокоїло Ярину з тієї миті, відколи побачила Артема в кабінеті дільничного. Саме Артема, бо Сашко із Саньком, вочевидь, можуть і не таке накоїти, а ось він не схожий на злочинця...

— Сам незчувся... Набридло вислуховувати насмішки... Хотів довести, що не боягуз...

— А тобі було страшно? — спитала Ярина, і голос її затремтів.

— Ще й як! Особливо, коли тебе побачив! І зрозумів, що ти на мене дивишся!

— Нічого собі! То я така страшнюча? Як жах на крилах ночі? — Ярині вже стало весело. (...)

— Ти тут надовго? На все літо?

— Так. Дядько винайняв цей дім. А ти?

— У нас тут дача. Уже друге літо. Ми з мамою, і ще батько приїздить, коли має час. А так він більше в місті. То ти мене вибачиш, що тебе налякав? — уже без сміху спитав Артем.

Ярина теж стала серйозною і глянула йому в очі.

— Вибачаю. А ти мене? Я ж теж тебе... налякала...

— Звісно, вибачаю. То ми друзі? — І простяг дівчині правицю.

— Угу, — злегка потиснула її Ярина, ніяковіючи з усього того, що відбувалося.

Тепер вони сиділи мовчки (...).

Тієї ночі йшов дощ. Мокрий асфальт світився, відбиваючи вогні фар, колеса автівки по-особливому шурхотіли й чвякали, мовби під ними не було твердого покриття, а сама вода. Щітки «двірників» ледве встигали змитати воду з вітрового скла, а вона лилася так, ніби хтось зумисне її виплескував зі дзбана.

— Може, станемо й переcheкаємо зливу? — спитала молода жінка на передньому сидінні.

— Та ми вже в'їжджаємо в місто, — відповів чоловік за кермом.

Ще двоє пасажирів — діти, дівчинка й хлопець. Вони мовчки сиділи позаду й лише спостерігали за зустрічними вогнями, які час від часу освітлювали салон і навіть сліпили очі.

І раптом автівку розвернуло на дорозі. Хаотичні спалахи світла, скреготіння металу, зойки потерпілих. Трое загиблих на місці, тяжко травмована дівчинка.

Поки її виходжували в лікарнях, вона звикала до того, що осиротіла. Опіку над нею взяв татів брат — дядько Павло з дружиною. Це їхній син — Ілля — не вижив у тій аварії...

А Ярина вижила, та що це було за життя? Від операції до операції, і ніхто не обіцяв, що вона колись стане на ноги. Коли в медичну карту вписували її діагноз і визначали ступінь інвалідності, дівчинка ледве стримувалася, щоб не заплакати. Стримувалася, бо дядькові й тітці було нелегко...

За три роки біль стихився, та не забувся. «Живі повинні жити», — казала їй санітарка в реанімації. І Яринка їй повірила.

Найпершим випробуванням для дівчинки була прогулянка після лікарні. В осінньому парку жовто й мокро. Тітка Наталя штовхає поперед

себе візок із блідою, немічною Яриною. Вона хоч і їде, та все одно стомлюється від свіжого повітря, від безсилля, від поглядів перехожих. Ось дві жінки привіталися з тіткою, промовили кілька фраз і пішли собі далі. Ніби й далеченько вже були, як підступний порив вітру приніс їхні голоси:

- То Бог за гріхи карає, — мовив осудливий голос.
- Та які вже там гріхи?! — відповів жалісливий.
- Значить, були! — наполягав осудливий.

А потім — знову шелестіння і гомінкі голоси дітей, що бігали алеями жовтого мокрого парку, наздоганяючи метких золотавих білок.

Того року, призвичаївшись до лікарняних палат, Ярина дуже подорослішала й майже ніколи не плакала, хоча довелося витримувати нелюдський біль. Але, повернувшись із прогулянки, не могла стриматися. Такої гіркоти на серці без плачу не вгамувати. Приїхала швидка, лікар уколів заспокійливе, після чого дівчина заснула. Та, згадуючи той випадок у парку, ніяк не могла позбутися думки, що своїм каліцтвом спокутує чийсь гріхи, що той трагічний випадок — помста, яка прийшла в родину з нічною аварією, що її — Ярину — за щось покарано...

З того часу їй снилися авто на слизькому асфальті, сліпучі вогні, скреготіння металу та вчувався мамин голос, а інколи — татів. Після тих снів дівчина два-три дні не вставала з ліжка — така була немічна. Та життя тривало, і вона збирала сили для руху: щоб сісти в ліжку, щоб спертися руками на поручні візка, щоб крутнути колеса й поїхати хоча б із кімнати в кімнату.

3. Завдання.

1. Зверхньо та зневажливо в кабінеті дільничного себе поводи́в / поводи́ла

А Семен Петрович	В пані Кожедуб
Б дядько Павло	Г мама Санька

2. Культ здорової їжі панував у родині

А Градових	В Сашка
Б Санька	Г Артема

3. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

- А** Ярина вказала на Артема під час очної ставки
- Б** пограбування сталося в будинку Градових
- В** грабіжники встигли витратити 800 гривень
- Г** мама Артема — заслужена артистка України

4. Доведіть на конкретних прикладах із повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах», що події відбуваються: а) в Україні; б) у наш час.

5. Скільки років підліткам із повісті «Метелики в крижаних панцирах»? Як цю вікову групу охарактеризувала авторка? Чи згодні ви з її словами?
6. Як ви розумієте назву повісті «Метелики в крижаних панцирах»?
7. Розкажіть про родину Градових. Чи можна назвати її типовою? Обґрунтуйте свою думку.
8. Прокоментуйте сцену з двома жінками в парку. Хто із цих другорядних персонажів приміряє на себе роль судді? Чи має на це право?

9. Згадайте, що таке *художня деталь*. Розкрийте значення кожної проілюстрованої художньої деталі з перших двох розділів повісті.

10. Домашнє завдання.

Знайдіть в інтернеті та прочитайте розділи 3–7 повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах».

4. Карина чи Ярина?..

- Інтриги, пристрасті, хитрощі... Як же без них, коли йдеться про перше кохання? Сподіваємося, подальші події твору «Метелики в крижаних панцирах» не будуть вас «відпускати» й подарують багату палітру різноманітних відчуттів.
- Знайдіть в інтернеті та прочитайте розділи 3–7. Виконайте завдання.

5. Завдання.

1. «Скромне платтячко, волосся, заплетене “колоском”, без косметики й біжутерії» — це опис

- А Ярини
- Б Карини
- В тітки Наталі
- Г Олени Кожедуб

2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

- А Олена Кожедуб зневажливо ставиться до пересічних людей
- Б Карина — підступна, самовпевнена й егоїстична дівчина
- В Артем слабохарактерний, не здатний відмовити Карині
- Г Сашко постійно свариться зі своїм прадідом Семеном

3. Слова «Я б і не подумала, що можна винайняти бібліотеку як бенкетну залу» промовляє

А Дінка

В Карина

Б Ярина

Г тітка Наталя

4. Знайдіть і прочитайте розмову Карини з тіткою Наталею, а потім — з Яриною. Які моменти в поведінці, жестах і словах свідчать про нещирість і маніпуляції Карини?

5. Розкажіть, яку тактику розробила Карина, аби завоювати Артема й насолити Ярині. Перекажіть фрагмент усамітнення Карини з Артемом.

6. Як називають групу лексики, до якої належать слова *музон, ноут, медлячок*? З якою метою авторка використала їх у повісті?

7. Чи вважаєте ви Ярину наївною і легковажною? Чому вона, знаючи натуру Карини, погодилася прийти на її «день народження»?

8. Кого з героїв / героїнь ви зіграли б у кінофільмі за мотивами повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах»? Чому саме таку роль?

9. **Дослідження.** Психологічна повість, як і психологічне оповідання, розкриває характер літературних героїв у складних, часто екстремальних ситуаціях. У творах цього жанру важливі не лише події, а й психологія вчинків персонажів, як вони міркують, ухвалюють рішення, вагаються, прогнозують, розчаровуються тощо. Ви вже досліджували психологію вчинків Гриня і Саньки з оповідання В. Винниченка «Віють вітри, віють буйні...». Дослідивши думки й поведінку Ярини та Карини, доведіть, що повість О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» — *психологічна*.

10. **Домашнє завдання.**

Прочитайте повість О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» до кінця.

6. «Коли кожна перешкода видається вищою за Говерлу».

- Чим завершиться історія Ярини? Які труднощі її підстерігають на шляху до свого Олімпу? Чи переможе добро? Про це ви дізнаєтеся, прочитавши повість О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» до кінця.

Короткий зміст розділів 8–14

По дорозі додому Ярина дізналася від Артема, що йому Карина не подобається, він її вважає «нарваною», «нахабною». Під час їхньої розмови біля них зупинилася автівка, з якої вийшла Олена Кожедуб. Вона наполягала, щоб син покинув Ярину й терміново поїхав із нею до міста. Артем проявив твердість і не послухав матері, а провів дівчину додому.

Наталя та Павло Градови переживали через те, що не мали п'ятдесяти тисяч євро на лікування Ярини в закордонній клініці. Тим часом незнайомі чоловіки частіше стали навідуватися до Семена Петровича. Це непокоїло Градових, які орендували дачу по сусідству. З'ясувалося, що й інший сусідній будинок теж хочуть купити. Згодом Ярина, скориставшись інформацією в інтернеті, провела розслідування щодо підозрілого

інтересу «братків» до нерухомості села Вербки. Виявляється, недавно стало відомо, що цей край багатий на мінеральні води, тому тут планують побудувати курорт. Тож вартість курортної нерухомості та ще біля лісу й озера різко зростає. Ось чому з такою наполегливістю приїжджають до діда Семена бандити. Ярина написала статтю про це та надіслала до районної газети. Проблемою зацікавилися журналісти й дільничний. Цим листом Ярина врятувала діда та його хату.

Після прем'єри Олени Кожедуб Артем посварився з батьками. Він виказав матері все, що йому наболіло: згадав про надмірну опіку, про зверхнє ставлення до Ярини, про вибір бальних танців, а не футболу, про який мріяв змалку. Олена Кожедуб потайки від сина приїхала у Вербки й розповіла Градовим, що Ярина нібито домагалася Артема, що в нього через неї стався психологічний зрив. Вона наполягала обмежити спілкування Ярини з Артемом. Артема відправили до Польщі. Ярина про це дізналася лише із часом. Ближче до осені у Вербках було свято селища. На нього приїхав Артем зі своєю тренеркою Ядвігою. Та вирішила навчати Ярину танців на візку. А в партнери їй вибрала Артема. Хлопець охоче погодився. Задум Ядвіги був таким: організувати благодійний концерт в обласному центрі, де головним номером буде вальс Ярини з Артемом, аби зібрати п'ятдесят тисяч на лікування. Почалися репетиції. У новоствореної танцювальної пари все виходило. І ось настав день виступу.

Розділ 15

Міський Палац творчості був подібний до рукавички з дитячої казки. Стільки дітей, скільки збігалися, з'їжджалися і наче пірнали у двері цієї триповерхової будівлі, навряд чи могла би вмістити якась інша споруда, окрім казкової. І вся магія полягала в тому, що десятки гуртків і студій мали чітко визначений час і місце.

Ярина тут ще не була жодного разу. Сьогодні ж вона сюди йде на знайомство з... Хто вони їй? Танцівники, з якими тренується Артем? Друзі? Вони ж її ні разу не бачили!

Пані Ядвіга та тітка Наталя супроводжували дівчину; вони й вкотили візка до танцювального класу. Тут займалися підлітки, які навіть не повелися на гостей, напевно, звикли, що часто хтось спостерігає за репетицією.

— Прошу вашої уваги!

Чоловік стрункої статури сплеснув долонями. Усі зупинилися і поглянули на нього.

— Хочу познайомити вас із Яриною. Вона також займається танцями. Її тренує моя приятелька з Польщі — пані Ядвіга. Ярині потрібна операція, а ми можемо допомогти їй зібрати кошти. Отож концерт, який ми вже аносували, благодійний. Ярина теж танцюватиме з Артемом Кожедубом. То як? Згодні?

— Авжеж! — першим озвався Артем.

— Звичайно! — почувся ще один голос.

— Та ми завжди «за»!

— Згодні! Згодні!

— От і добре! — мовив тренер. — Десять хвилин на знайомство. Артем першим підійшов до Ярини, а за ним — цілий гурт танцівників. Кожний сказав тепле слово, потиснув руку, спитався...

— А який ви танець підготували?

— Вальс, — хутко відповіла Ярина.

— Так покажіть! Покажіть!

Танцювати зразу тут? Перед цими дівчатами й хлопцями, які вже брали участь у конкурсах?

— Може, не сьогодні? — дівчинка питально поглянула на пані Ядвігу.

— А хіба ти не готова? — здивувалася тренер.

— Ярино, не вагайся! — підбадьорив Артем. — Покажемо їм, на що ми здатні!

«МИ»?! Він сказав «МИ»! Це не почулося? Танцівники дружно стали в коло, з колонок залунала мелодія вальсу, інша, не та, під яку вони вивчали рухи, але ж вальсовий ритм незмінний...

Першої миті Ярині здалося, що її м'язи заціпеніли, але порух руками — і вони полинули-попливли, не збиваючи вдих-видих, як вимагала пані Ядвіга. Раз-два-три, раз-два-три... Артем подає їй руки, оберт перший, оберт другий... Як легко на душі! Наче вона ширяє десь понад хмарами. Чи ж була колись щасливішою? Ні. А як приємно чути оплески... Як приємно бути такою, як і всі!

* * *

— Куди ви пхаєтеся з візком? Це громадський транспорт! Для нормальних людей!

Перекивлене злістю обличчя кондукторки нависло над Яриною, а кістляве тіло перегородило вхід до тролейбуса.

— Хіба ж ми не люди? — огризнулася тітка Наталя.

— Тут немає місць для інвалідів!

— Нам не треба місць — ми й так доїдемо. Пропустіть до салону!

— Беріть собі таксі! Упхаєтеся сюди — люди як ходитимуть? Перелітатимуть через вас чи що?

— Ми ж не вперше їдемо! — тітка Наталя намагалася вмовити кондукторку. — Ніколи нікому не заважали. Станемо збоку...

— Ставайте збоку на зупинці! Тролейбус рушає! Заберіть свою інвалідку!

— Та як не соромно? Розверещалася тут! Це твій приватний тролейбус? — гримнув на кондукторку чоловік невисокого зросту, протиснувшись до входу. — Давайте, допоможу вам...

— То що — їдемо? — спитав водій. — Усі сіли?

— Їдь уже, — роздратовано кинула кондукторка.

Ярина не піднімала очей. Знову це приниження... інвалідка... Не треба ні танців, ні сукні, яку замовили на виступ. Як хочеться ходити, бігати,

танцювати, упевнено ставати на східці тролейбуса, щоб ніхто й ніколи не кинув просто в обличчя: це для нормальних людей!

— ...Не тисне? Не тягне?

Дівчина отямилася: це пані Ядвіга запитує про концертну сукню. Вона поглянула в дзеркало. Рожево-бузково-срібляста тканина сповила її до самих ніг і перетворила на квітку — тендітну, як перший цвіт, і вишукану, мовби коштовність. Навіть візок не видавався таким потворним!

— Може бути, — кволо відповіла дівчина. (...)

— Що таке? Тобі не подобається сукня?

— Усе подобається.

— Може, ти передумала виступати?

— Ні.

— Так, усе зрозуміло, — сказала пані Ядвіга. — Організм стомився і потребує дози солодкого. Тут неподалік є симпатична кав'ярня. Какао, кава, тістечка — чого душа хоче. (...)

— Коли раптом нападає нудьга, я одразу згадую про найдієвіший спосіб відновлення внутрішньої рівноваги: треба підсолодити життя, — казала пані Ядвіга двом своїм попутницям. — Відкусиш шматочок тістечка чи тортика — і вже все навколо до тебе всміхається, а проблеми поступово зменшуються або й зникають. (...)

У кав'ярні було немало відвідувачів, проте вільний столик усе ж знайшовся. Замовили тістечка, каву й гарячий шоколад.

— Ярино, мені не подобається твій настрій. Таке враження, що ми накинули на тебе зашморг і тягнемо на виступ, а ти опираєшся.

— Та ні, — дівчині аж у грудях тенькнуло.

— А в чому річ?

— Пані Ядвіго, ми тут стрес пережили, — мовила тітка Наталя. — Нас не пускали в тролейбус із візком, щоб не заважали іншим пасажиром.

— Там що — дикуни їхали? — здивувалася тренер.

— Не всі, але приємного мало.

— Ярино, чому ти дозволяєш комусь впливати на твій настрій? Чому не навчишся зводити стіну перед всілякими агресивними особами, у яких мізки потребують ревізії?

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті
О. Радушинської
«Метелики в крижаних панцирах»

— Хіба це можливо? — у голосі дівчинки забриніла образа.

— Ти ж не хочеш жити такою злістю чи ненавистю?

— Ні.

— То й не живи! От що змінилося після того випадку в тролейбусі? Так, зіпсувався настрій. І все. Але концерт відбудеться, ми з тобою, ти набула стільки друзів, скільки не мала за все життя, тітка Наталя тебе підтримує, дядько Павло за тебе вболіває. Що ще треба для щастя? Гарячого шоколаду, правда?

Ярина всміхнулася: пані Ядвіга вміє побачити стільки всього позитивного!

— А як цього навчитися — отакого ставлення? — обережно спитала дівчина.

— Не на тренінгах, просто живи й радій, — відповіла тренер. (...)

Розділ 16

— Не буде цього! Я сказала, що не буде, отже, немає про що сперечатися.

Артем, випростаний, наче стріла, готова до лету, уперся в перестінок між своєю кімнатою і коридором. Сьогодні благодійний концерт, сьогодні він із Яриною танцює задля неї... Сьогодні вранці в телепрограмі показали сюжет про його партнерку, котрій його клуб допомагає зібрати кошти на операцію за кордоном. Що більше людей прийде в Палац, то більше грошей зберуть для Ярини. Але біда, що цей сюжет побачила Олена Кожедуб і тепер знає, хто партнер танцівниці на візку.

Що тут почалося! У їхньому помешканні ставалося різне, але такого неконтрольованого вереску та брутальної лайки не чули вже давно. Жінка була ладна вчепитися у волосся своєму невдячному синові й бити головою об щось тверде до того часу, доки не виб'є його впертість разом із дурістю, разом із такою нахабною самостійністю і таким диким, за рамками здорового глузду, коханням до неповносправної.

— Ти хоча б розумієш, що коїш? — кричала вона. — У тебе варить твоя дурна головешка? Варить чи ні? Ми вкладаємо в тебе гроші, аби ти йшов угору, до чемпіонату Європи та світу, а ти! Ти зв'язався із цією інвалідкою!

Артем мовчав. А що йому казати, коли його не чули? Краще мовчати, перетерпіти оскаженілий крик, смиренно перетерпіти.

Так тривало десять хвилин... п'ятнадцять...

— Я забороняю тобі брати участь у цьому дешевому шоу! — промовила металевим голосом Олена Кожедуб. (...)

— Ти не можеш мені заборонити — там будуть усі наші.

— Можу, ще й як можу! Ти неповнолітній, тому я можу заборонити все, що вважаю недоцільним. Я — твоя мати, і ти зобов'язаний слухатися мене, бо допоки не подорослішаєш, рішення за тебе прийматиму тільки я!

— Мам, я ж усіх підведу...

Артем уявив, що буде, коли він не прийде... Ярина залишиться без партнера, вона сама не затанцює... Хутко знайти йому заміну теж не вдасться, бо ж без підготовки не кожен затанцює з партнеркою у візку. Що буде? Як він потім подивиться їй в очі? Ні! Такого не станеться!

— Я піду на концерт!

— Ні! Не підеш!

— Ти не прив'яжеш мене!

— А я і не буду! Моє слово — закон! Не смій виходити з кімнати! Учи уроки! (...)

Прочинилися вхідні двері. Зайшов батько. Він був на базарі. Приніс і почав викладати харчі.

— Оленочко, тебе чекає авто.

Коли дружина вийшла, він тихим кроком підійшов до сина. Той сидів на підлозі, обхопивши голову руками.

— Артеме... Ти посварився з мамою?

— Я не можу їх підвести... їх усіх... і Ярину...

— Це нині концерт?

— Так! Ти знаєш? Звідки?

— Афіші висять. Уже тиждень. А ти мовчав. Партизан...

— Я хотів сказати, але боявся. Боявся, що забороните.

— Ага, бо ми ж тобі вороги, — сумно всміхнувся батько. (...) — Ти повинен комусь допомогти?

— Так.

— І задля цього ладен вистрибнути через вікно?

— Так.

— Тоді ти вже дорослий. А дорослому не можна нічого забороняти.

— Ти мене відпускаєш?

— Біжи! Успіху тобі й тій дівчинці!

* * *

Ярина спостерігала з-за лаштунків. Їй ніколи ще не доводилося бачити концерт не з глядацького залу. Та й глядачкою вона була давно, до аварії, на новорічному святі. Тут усе перебувало в русі: хтось поспіхом повторював танець, хтось розспівувався, комусь масажували плечі, когось викликали до режисера. Паралельний світ, та й годі!

Дівчинка розхвилювалася. Пані Ядвіга казала, що зал переповнений, це всі прийшли підтримати танцівницю у візку, тобто її, Ярину. А скільки допомогли вже: кравчиня, що пошила таку чудову концертну сукню; візажистка — вона довго чарувала над її обличчям з тіннями, тональними кремами й щіточками; перукарка — і тепер русьві локони спадали на плечі,

як у казкової принцеси... Усе просто дихало лагідністю та ніжністю. Навіть кофтинка, котру хтось із танцівників турботливо накинув на Ярину, аби не змерзла за лаштунками, не псувала святковості. Дівчинка була подібна до метелика, що виборсався з кокона й ось-ось змахне барвистими крильцями. Вона ще не зовсім освоїлася із цим новим образом, проте набула самостійності й упевненості.

В очікуванні нинішньої кульмінації, коли вона з'явиться на сцені, час дивовижно спресувався і зупинився. Дівчина впівока поглянула на Артема — сконцентрованого й серйозного, зовсім не усміхненого. Він ніби постаршав на рік-два. Зморшка між насупленими бровами — звідки це? (...)

Уперше в житті вона танцюватиме на сцені! Танцюватиме для всіх! Танцюватиме задля свого майбутнього! Танцюватиме всім серцем, усією душею! Танцюватиме долі наперекір! Бо її триматимуть крила музики! Крила надії! Крила мрії! Крила віри!

— Вітайте на цій сцені відважну й прекрасну Ярину Градову та її партнера — чемпіона України з бальних танців Артема Кожедуба!

Ведучі концерту відступили й підбадьорливо поглянули на пару. Зал озвався оплесками.

Ярина завмерла між лаштунками та сценою — її спинив страх першого руху. Просто крутнути колесо... І вже не буде шляху назад. Оберт колеса — і ти перед сотнями очей, які спостерігатимуть за кожним твоїм рухом. Нічого не втаїти. Нічого не виправити. Нічого не змінити.

— Ходімо... пора, — підштовхнув її тихий голос Артема.

Ярина глянула на нього (...). Він зрозумів, що страху ще не позбулася. Але його усмішка... Удихнувши на повні груди, дівчина вклала в його долоню свої холодні пальці й аж тоді видихнула.

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті О. Радущинської «Метелики в крижаних панцирах»

Оберт колеса!.. Промені софітів безжально сліпили очі. Попереду, наче величезна міфічна істота, дихав зал. Оплески стихли, як тільки пара з'явилася на сцені, тому разом зі світлом на юних танцівників упала ще й тиша.

Ярина спробувала побачити в залі рідні обличчя, але вмить зрозуміла: не вдасться...

Танцівники вийшли на початкову точку на середині сцени. З моніторів полилася музика. Музика їхнього вальсу. Треба рухатися — так, як учила пані Ядвіга. Але дівчина враз відчула, що нічого не пам'ятає.

Нічого! Хтось ніби гумкою стер усе, залишивши цілковиту порожнечу. Вона забула, як почати танець! Серце загупотіло в грудях, а потім у скронях. І раптом, зовсім інтуїтивно, ніби за якимось внутрішнім поштовхом, Ярина граційно схилила голову, злегка крутнула колесо візка, аби він трішки повернувся до Артема, а рука дівчини наосліп злетіла назустріч його правиці. Є! Вчасно! Далі все склалося в той малюнок танцю, який і замислювала тренер.

Три хвилини та кільканадцять секунд, скільки тривала мелодія, тривав танець. Ярина не контролювала своїх рухів, усе відбувалося легко, без надзусиль і напруження.

Які щасливі люди, коли вони рухаються! Дівчина просто літала! Двоє танцюють: їхні погляди зустрічаються, руки зустрічаються, усмішки квітнуть. Вони вдвох — не кожний сам по собі. Вона — дівчина на візку, сирота, і він — юнак-красень, чемпіон...

Мелодія стихла. Танець завершився поклоном. Кілька нескінченно довгих секунд тиші... А потім — загриміли оплески, хтось вигукував: «Браво!» — чи не пані Ядвіга, хтось кричав: «Молодці!» — чи не Сашко із Саньком, вони ж приїхали. Усі глядачі піднялися з місць, а на сцену вийшли учасники благодійного концерту.

Артем із Яриною опинилися в колі друзів — вірних друзів, що завжди поряд, у радощах і біді. А перед ними було ще море людей, які теж віднині стали друзями. І серед них стояли й аплодували тітка Наталя з дядьком Павлом, найдорожчі, найрідніші...

Замість епілогу

— Привіт, Артеме! У мене все добре — я вже в клініці. Завтра мене оглянуть лікарі, а поки що просто провели екскурсію. Тут ціле містечко, є будиночки для родичів пацієнтів, так що тітка Наталя також улаштувана. Є майданчики для ігор і парк з алеями для прогулянок. Я вже двічі все об'їхала.

А що в тебе нового? Як справи в школі й у клубі? Які нові танці вивчив? Пиши — мені цікаво!

До побачення!

Ярина

— Доброго вечора, Яринко! Радий за тебе. У мене новин особливих немає. У школі — як у школі. У клубі тренуємося на першість України — то буде весною, може, до того часу ти повернешся. Бажаю тобі здоров'я, щоб ми здійснили все, що задумали на наступний рік.

Твій друг Артем

— Привіт, Артеме! Лікарі готують мене до операції. Я думаю, що вона пройде успішно, адже коли думки з добром, то й добро з людиною. Згадую

літо, кожний день згадую. Чи їздиш у Вербки на вихідні? Бачиш Санька й Сашка? Якщо так, то передавай від мене осінній привіт з Австрії.

Ярина

— Дорога Яринко, операція пройде успішно, я в цьому певен. Думаю, який танець нам танцювати після твого одужання.

Артем

— Привіт, Артеме, вибач, не писала цілий тиждень. Я не хотіла тобі казати, що це тільки перша операція, а буде ще одна. Але лікарі кажуть, що я молодець. Після другої операції можна буде спробувати стати на ноги. Через місяць. Написала пані Ядвізі, і вона відповіла. Тітка Наталя поїхала навідатися додому, і до мене приходять одна жінка: вона тут мешкає в дочки, обоє з України. Так що я не сумую.

До побачення!

Ярина

— Дорога Яринко, я дуже хвилювався, що ти не писала. Це добре, що лікарі кажуть тобі «молодець». І я сподіваюся на другу операцію. У Вербках був тільки раз — ми зачиняли дачу на зиму. Сашка й Санька бачив, і навіть Макса. Усі за тебе раді, кажуть, що це друге чудо після того, як одужала донька селянина ☺.

Бажаю тобі здоров'я, а все решта буде вже тут, в Україні.

Твій друг Артем

— Дорогий Артеме, не гнівайся, після другої операції було трішки важче, ніж після першої. Я не писала, щоб тебе не тривожити. Тітка вже повернулася. Так от, сьогодні мені дозволили постояти цілу хвилину. Було важко й навіть боляче, але це так дивовижно — стояти!!!

У вас там уже, певно, теж випав сніг. Я з вікна бачу засніжені Альпи. Незабаром Різдво, і я задумала бажання, бо тут кажуть, що воно може справдитися в різдвяну ніч.

Веселих тобі свят!

Твоя Ярина

— Дорога Яринко, це така приємна звістка, що я зразу ж подзвонив Сашку, а він скаже Санькові. Можливо, наступного літа ми також зустрінемося у Вербках — і тоді все буде інакше... бачитимемося щодня.

Ні, снігу в нас немає, випав був, але швидко й розтанув.

Бажаю, щоб твоє різдвяне бажання здійснилося.

І тобі веселих свят!

Твій Артем

До речі...

Осіб з обмеженими фізичними можливостями називають *людьми з інвалідністю*. Уникайте назв *інвалід* та *інвалідка*.

7. Завдання.

1. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що твір О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах»
 - А за жанром — психологічна повість
 - Б складається із шістнадцяти розділів
 - В за родовою ознакою — ліро-епічний твір
 - Г порушує проблему людей з особливими потребами
2. НЕПРАВИЛЬНО утворено пару «герой / героїня — художня деталь»
 - А Артем — стильна зачіска
 - Б Карина — шампанське
 - В Ярина — зачіска «колосок»
 - Г Сашко — енергетичні напої
3. У повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» порушено всі перелічені проблеми, ОКРІМ
 - А самоствердження в суспільстві людини з інвалідністю
 - Б ролі української мови в усіх сферах суспільного життя
 - В стосунків між батьками та їхніми дітьми
 - Г довіри, дружби й кохання

4. Хто з героїв / героїнь повісті допоміг Ярині повірити в себе, побороти свої страхи й комплекси? Дайте характеристику цим героям і героїням.
5. Поміркуйте над поданими запитаннями.
 - Чому Олена Кожедуб не розуміє вибору свого сина?
 - До яких людей мама Артема ставиться зверхньо?
 - Чи здатна вона зрозуміти помилки?
6. Чи згодні ви з думкою, що повість має дві сюжетні лінії — соціальну та любовну? Аргументуйте свою думку.
7. Яку роль виконує кінцівка повісті «Замість епілогу»?
8. Доберіть назви до розділів 1, 2, 7, 14, 15.

9. Поміркуйте, яким міг бути сюжет другої книжки — продовження повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» (3–5 речень). Доберіть назву новій книжці.

10. Домашнє завдання.

Виконайте одне із завдань.

1. Створіть буктрейлер до повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах».
2. Підготуйте презентацію на тему «Інклюзивне навчання в моїй школі». Поруште в ній проблему допомоги особам з інвалідністю (особливості навчання, наявність пандусів, безбар'єрного доступу до всіх шкільних локацій тощо).

Подумайте й розкажіть

- Що нового ви відкрили для себе, прочитавши повість О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах»?
- Якого персонажа цього твору ви взяли б на перевиховання?
- Чи маєте бажання прочитати повість повністю?

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

§ 29–30. АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *автобіографічний твір*?
- Яким було навчання в українських школах пів століття тому?
- Які на смак жабенята?

Анатолій Дімаров (1922–2014) народився на хуторі Гарацьки, що на Полтавщині. Письменник.

Найвідоміші твори: повість «На коні й під конем»; романи «І будуть люди», «Біль і гнів».

1. ДИТИНСТВО ПИСЬМЕННИКА.

Анатолій Дімаров народився в сім'ї заможного хлібороба Андроніка Гарасюти. Мати Марія Дімарова виросла в родині священника, закінчила єпархіальне учи-

лище, щоб стати вчителькою. Після одруження вела домашнє господарство й виховувала двох синів — Анатолія та Сергія. Батько любив землю і вмів на ній господарювати. Діти зростали в любові й родинній злагоді, пошані до Бога та народних звичаїв. В одній зі своїх книжок А. Дімаров із теплотою змалював епізод свого дитинства про грушу, на якій росла ковбаса: «У дворі росла висока груша, на якій щоосені родили смачні плоди. А взимку, на Різдво, татусь зривав на ній ковбаси. Пам'ятаю, як я щоразу просився, щоб мене раніше збудили, — так хотілося побачити, як оті ковбаси звисають на груші. І татусь одного разу вивів мене в глибокий сніг і поставив під грушею:

— А подивися, може, не всі ще зірвав.

Я глянув угору й прямо над головою побачив позолочене вранішнім сонцем кільце ковбаси.

— Он вона, он! — закричав я щосили.

— Ти диви, ковбаса! — здивувався татусь. — Як же це я проґавив? Ну, якщо ти побачив, то тобі й зривати.

Підхопив мене на руки, підніс високо вгору. Я простягнув обидві руки й зірвав важке кільце ковбаси. Що то був за час, коли навіть груші родили ковбаси!..»

Але так було недовго. Радянська влада розпочала колективізацію¹, і всіх заможних господарів разом із сім'ями вислала в Сибір, багатьох на погибель. Не минула та біда й Гарасют: батько пішов у засвіти. Діти залишилися з матір'ю. У страшні роки Голодомору 1932–1933 рр. вони ледь не померли. А. Дімаров так згадував про той час: «Коли зацвіла весною акація, зривали квіточки, і мама робила з них таке, наче млинці. Воно розсипалося, бо не було ж нічого, щоб змастити. Нікому такої їжі не побажаю». Мати поміняла документи, змінивши прізвище чоловіка на своє дівоче. Так діти стали Дімаровими, а по батькові — Андрійовичами.

Згодом Дімарови переїхали на Донбас, тут мама Анатолія працювала вчителькою. Майбутній письменник рано навчився читати. Він читав багато, бо «жив серед моря художніх творів». Ще в п'ятому класі на нього «напала справжня поетична пропасниця», складав вірші вдень і вночі. Те, що зберегла пам'ять про дитинство та юність, А. Дімаров дотепно описав у повісті «*На коні й під конем*», яку ви сьогодні почнете вивчати.

- Світлий спогад із дитинства пов'язаний з інформацією про

- А** млинці з акації
- Б** колективізацію
- В** ковбасу на груші
- Г** зміну прізвища

Яке слово у визначенні колективізації має негативне забарвлення? Якби ви вирішили створити свій бізнес-проект, то робили б це самотужки, одноосібно чи колективно (з родичами, друзями або незнайомими, проте вигідними для цієї справи людьми)? Чи обов'язково, на вашу думку, вести бізнес колективно?

2. Автобіографічний твір Анатолія Дімарова «На коні й під конем».

Автобіографічним називають твір, у якому автор розповідає про своє життя. У повісті «На коні й під конем» А. Дімаров ділиться історіями свого дитинства. Оповідь ведеться від першої особи — від Толі, завдяки чому читачі сприймають усе, що відбувається у творі, очима хлопчика.

- Прочитайте розділ «Які на смак жабенята» з повісті А. Дімарова «На коні і під конем» і виконайте завдання.

Бути на коні й під конем — мати великий життєвий досвід.

¹ *Колективізація* — примусова система заходів, що була спрямована на об'єднання одноосібних селянських господарств у великі колективні господарства — колгоспи й радгоспи.

НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ

Повість

ЯКІ НА СМАК ЖАБЕНЯТА*(Скорочено)*

Навчався разом зі мною син лісника — Василь Кологойда, і не було в нашому класі хлопця, який би потай не заздрив йому.

Змалечку Василь ріс у лісі, і все, що там бігало, літало, стрибало й повзало, знаходило з ним спільну мову. Він знав звички всієї звіроти та птахів, не боявся навіть отруйних гадюк: спритно хапав їх за голови й ганяв нас по лісу.

У себе вдома Василь тримав їжака, зайця, лисицю, а на ланцюгові в нього замість собаки сиділо вовчєня, спіймане під час облави мисливцями з міста. Іще мав Василь великого приятеля — вужа Микитку, що вже не один рік жив у їхньому погребі й виповзав на його голос. Кілька разів, на наше прохання, Василь приносив його до школи: вуж спав собі за пазухою, хоч би тобі що, і тільки на голос господаря виставляв із манишки гостреньку голівку, показував роздвоєного язика.

Якось наша вчителька Тамара Оксентіївна викликала Кологойду до дошки. Помітила підозрілий валок, що оддимає сорочку, підійшла поближче, спитала:

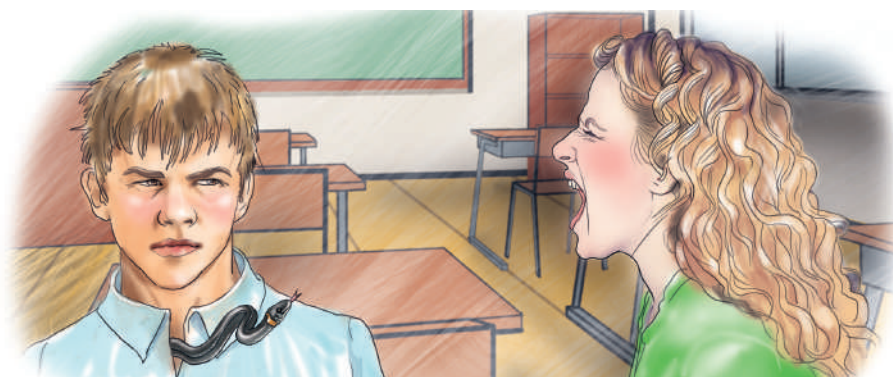
— Що там у тебе?

— Микитка.

Учителька розтулила рота, збираючись, мабуть, запитати, що то за Микитка такий, як вуж, почувши своє ім'я, сам виставив до неї цікаву голівку.

Ми навіть не могли уявити, що жінка, а тим більше вчителька, отак може верещати. Хлопці, які бували в місті, потім казали, що так вищать пожежні машини, коли мчать на пожежу.

Тамара Оксентіївна так і не довела уроку до кінця: пішла в учительську, мабуть, пити воду, і то не раніше, аніж відправила Василя разом із Микиткою додому:

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті А. Дімарова «На коні й під конем»

— Іди й не приходь без батька!

Василеві добре нагоріло від тата, а ми щиро журилися за Микиткою, що його Василів тато заніс у ліс.

Тоді, щоб хоч трохи нас утішити, добра душа Василь приніс повну торбину живих жабенят і лякав ними під час перерви дівчат! Посадить двоє-трое в рот, підійде, розтулить губи, мовби хоче щось сказати, а жабенята — стриб! — у саме обличчя!

Того ж дня, повертаючись зі школи, Ванько поцікавився:

— Слухай, а ти взяв би жабу до рота?

— Пхі, ще б не взяти! — відповів я хвалькувато, хоча, признатися, не був дуже впевнений у цьому. — Мені це як раз плюнути!

— А я нізащо не взяв би! — зітхнув сумовито Ванько.

— Чому?

— Бо від жаби — бородавки. От усипле язик бородавками — що будеш робити?

— Дам полизати собаці. Собака як полиже — усі до однієї бородавки пощезають!

— Добре, як буде лизати... А то візьме та й одкусить! Хамкне разок — тільки його й бачили, твого язика! (...)

Я, можливо, і не заходжувався б коло тих жабенят, якби Ванько, гордий за товариша, другого дня та не похвастався перед хлопцями:

— А Толька теж може в роті жаби тримати!

Хлопці до тієї новини поставилися скептично.

— Бреше твій Толька!

— От і не бреше!

— А не бреше, тоді хай покаже!

Що мені залишалося після цього робити?

— Сьогодні в мене жаби немає... Хай завтра впіймаю та й покажу... (...)

Повернувшись зі школи, я відразу ж подався на луки. Вирішив почати з пуголовків: у них усе ж дві ноги, а не чотири, — не так шпарко стрибатимуть у роті. Знайшов невелике озерце, наловив пуголовків, вибрав найменшого, сполоснув добре у воді й, набравши якомога більше в груди повітря, обережно поклав пуголовка на висолопленого язика. Точнісінько так, як клав гіркі жовті пілюлі від малярії.

Пуголовок попався ручний та смирний: не стрибав, не рвався з рота, а тільки ворухив хвостиком.

Їй-богу, можна тримати!

За якусь годину жабенята вільно гуляли в мене по язиці, весело стрибали у воду.

— Де це ти пропадав? — сердито запитала мама.

— Гуляв.

Мама почала сварити мене за те, що я біс його зна де тиняюся, «а уроки хто за тебе вчитиме?», але навіть це не могло зіпсувати мого святкового настрою. Коли б мама знала, чого я сьогодні навчився, то в неї не вистачило б, певне, духу мені докоряти!

Але в мене вистачило розуму змовчати. З гіркого досвіду знав, що дорослі мають свої, відмінні від наших, погляди на речі, і те, що нам здається нормальним і бажаним, часто-густо викликає в них роздратування.

Незрозумілі вони, оці дорослі! Так, наче забули, як самі колись ходили до школи.

На другий день я підхопився до схід сонця та й подався бігцем до ставка. Спіймав трьох жабенят і гайда до школи.

Хлопці вже виглядали мене.

— Приніс?

— Приніс.

— Ану, покажи!

Я розгорнув ганчірочку, пильнуючи, щоб жабенята не повискакували на дорогу.

— І посадиш до рота? — хтось недовірливо.

— Посажу! От хай тільки дівчата надійдуть!

Ми вишикувалися біля шкільних воріт, виглядаючи дівчат.

Пройшла одна зграйка учениць, пройшла й друга.

— Давай же! — квапили мене нетерплячі.

Та я все ще не розгортав ганчірочки: чекав на Олю. Бо перед ким же, як не перед нею, похвастатися своїм досягненням!

Ось, нарешті, і вона. Іде із Сонькою, розмахує сумкою.

Я розгорнув ганчірочку, вихопив жабеня та швиденько до рота. Притиснув до піднебіння язиком, ще й зціпив зуби, щоб не вистрибнуло передчасно.

Стою, жду, поки Оля підійде поближче.

— Доброго ранку, діти!

Павло Степанович підійшов з іншого боку так, що ми й не помітили, стоїть, жде, поки ми привітаємося.

Хлопці відповідають йому невпопад, а я тільки вирячую очі.

— А ти чого не вітаєшся? — дивується Павло Степанович.

У мене, мабуть, був дуже вже незвичний вигляд, бо Павло Степанович кладе мені на чоло долоню:

— Що це з тобою? Ти не захворів? — Я заперечливо трясую головою. — Так чого ж ти мовчиш?

Язик мій, утративши пружність, згорнувся ганчірочкою, і жабеня, мов шалапутне, застрибало по роті. З усіх сил намагаюся притримати язиком жабеня і — ковтаю його разом зі слиною, що наповнила рот...

Ух! Очі мої лізуть на лоба: я відчуваю, як жабеня, пірнувши в живіт, починає веселий свій танок десь аж біля пупа (...).

На кілька днів я стаю героєм усієї школи. Слава сяє довкола моєї голови, і навіть семикласники, ці неймовірні в наших очах істоти, які от-от попрощаються зі школою... навіть вони проявляли посилений інтерес до моєї скромної особи. Зупиняли посеред шкільного подвір'я чи в коридорі, недовірливо допитувалися:

— Це ти живі жаби ковтаєш?

Я, сяючи, кивав головою.

— І велику ковтнеш?

— Ковтне! — запевняли горді мною однокласники. — Він і вола проковтне!

Я ж скромно відмовчувався. Не хотів заперечувати, щоб не розчарувати своїх друзів. І нізащо не зізнався б, що часто просинаюся посеред ночі та прислухаюся: чи не вистрибує оте жабеня в мене в животі?

3. Завдання.

1. Розповідь у повісті «На коні й під конем» веде

А Тамара Оксентіївна

В Павло Степанович

Б Василь Кологойда

Г Толик

2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

А вул Микитка виповзав на голос Василя Кологойди

Б Толик запевняв семикласників, що зможе ковтнути велику жабу

В Тамара Оксентіївна викликала до школи батька Василя Кологойди

Г мама Толика не знала, що син збирається принести до школи жаб

3. У реченні «Він і вола проковтне!» використано

А епітет

В гіперболу

Б метафору

Г персоніфікацію

4. Що таке *автобіографічний твір*? Поміркуйте, чому в автобіографічних творах оповідь ведеться здебільшого від першої особи.

5. На початку розділу сказано, що у Василя Кологойди «на ланцюгові... замість собаки сиділо вовчєня, спіймане під час облави мисливцями з міста». Чи можна утримувати в неволі диких тварин?

6. Чи згодні ви з думкою Толі, що «дорослі мають свої, відмінні від наших, погляди на речі, і те, що нам здається нормальним і бажаним, часто-густо викликає в них роздратування»? Наведіть приклади зі свого життя на підтвердження вашої позиції.

7. За роком народження А. Дімарова визначте, коли орієнтовно відбуваються події в повісті. Чи суттєво, на вашу думку, змінилися учні з того часу? Чи впізнали ви себе або своїх ровесників у героях твору? У чому саме?

8. **Вільний мікрофон.** Мене найбільше вразив епізод, у якому ...

9. Інсценізація. Розподіліть між групами фрагменти розділу «Які на смак жабенята» й інсценізуйте їх.

10. Домашнє завдання.

Прочитайте розділ «Трішки про алгебру та Галину Іванівну» з повісті А. Дімарова «На коні й під конем».

4. Проблематика повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем».

Повість А. Дімарова «На коні й під конем» складається з трьох частин: 1) «Через місточок» — про дитинство Толі (35 розділів); 2) «Блакитна дитина» — про підлітковий період головного героя (10 розділів); 3) «На коні й під конем» — про випускні класи та службу в армії (15 розділів). Твір великий за обсягом, тож він має широку проблематику, а саме: • батьки і діти; • учителі й учні; дружба між підлітками; • заздрість, хвальковитість, суперництво в дружбі; • закоханість, перше кохання; • неповна родина та ін.

- Прочитавши розділ «Трішки про алгебру та Галину Іванівну», визначте, які з наведених проблем у ньому наявні, і виконайте завдання.

ТРІШКИ ПРО АЛГЕБРУ ТА ГАЛИНУ ІВАНІВНУ

(Скорочено)

З усіх учителів ми найбільше боялися Павла Степановича — завуча, що викладав у нашому класі алгебру.

Високий, ставний, він мовчки проходив шкільним подвір'ям, строго поблискуючи скельцями окулярів, і, коли це траплялося під час перерви, гамір одразу вщухав, і навіть найбільші забіяки ставали тихі та смирні, як ті овечки. (...)

Найбільшою карою в нас вважалося, коли викликали до Павла Степановича на розмову.

Я теж кілька разів стояв у кабінеті завуча — маленькій кімнатці зі столом, двома стільцями та книжковою шафою. І прямо скажу, відчував там себе препогано.

Павло Степанович мав звичку довго «не помічати» викликаного учня. І що більшою була шкода, то довше тривала мовчанка.

Стоїш, було, коло дверей, переступаючи з ноги на ногу в смертельній нудзі, а Павло Степанович, нахиливши велику посивілу голову, щось пише та й пише, і тільки чутно, як рівномірно скрипить перо, виводячи чіткі строгі літери. Урешті зведе голову, гляне на тебе так, наче не він тебе викликав, а ти сам напросився до нього, коротко кине:

— Ну?

І ти, переминаючись, скліпуючи, шморгаючи, ковтаючи закінчення слів, починаєш белькотати про Вальку, яка пробігала мимо тебе, і про свою ногу, яка візьми та й простягнися їй на дорозі. (...)

— Герой! Ну, герой! Бігла дівчина, а він їй — підніжку! Я ніколи не думав, що ти отакий боягуз. Бо тільки боягузи знущаються зі слабших, з тих, хто не може дати їм здачі.

Усе стискається в тобі в якийсь слизький, бридкий клубочок. Стоїш і не знаєш, куди й дітись од сорому. Павло ж Степанович, ще трохи подивившись на тебе, так же тихо скаже:

— Можеш іти! (...)

Павло Степанович ніколи не кричав на нас, а боялися ми його більше за всіх учителів.

Тож цілком природним був мій відчай, коли Павло Степанович став викладати в нас алгебру і я ніяк не міг її зрозуміти.

Я її розумів, але не так, як інші. Ну, ніяк не міг уявити, як це можна додавати, віднімати, множити й ділити не цифри, а літери! І коли я списував із дошки, що $A+B=C$, усе моє ество бунтувало, кричало, і мені хотілося задушити кожну оту літеру, як найлютішого ворога!

На другий день у мене в єдиного не було виконане домашнє завдання. Я міг би просто-напросто списати у Ванька, але отой бунтарський протест був сильніший від страху отримати незадовільну оцінку.

Павло Степанович мовчки вислухав мої плутані пояснення, так же мовчки пішов од моєї парти до столу. На загальний подив, він не розкрив класний журнал, не вивів проти мого прізвища незадовільну оцінку. Про щось хвилинку подумав, потім, наче нічого й не трапилося, став пояснювати інші правила.

Тільки після дзвінка наказав:

— Після уроків зайдеш до мене.

— Попаде ж тобі на горіхи! — журився разом зі мною Ванько. — Він тебе до смерті занукає.

Коли скінчились уроки, я несміливо постукав у двері завуча.

— Увійдіть!

Павло Степанович, на мій великий подив, цього разу й хвилини не тримав мене біля дверей.

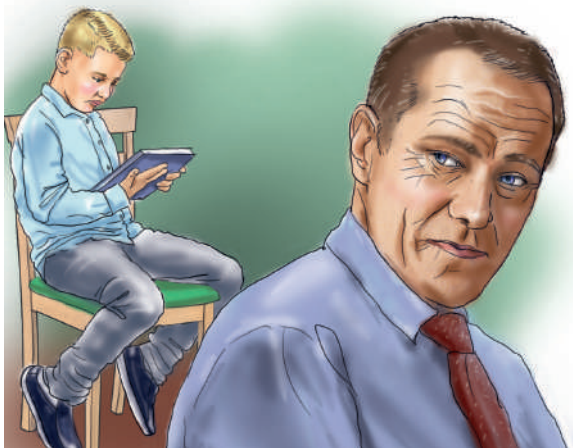
— А, це ти! Ну, проходи!

І коли я підійшов до столу, показав на стілець:

— Ну, сідай!

Я сів на самісінький краєчок. Дивився на облізлі, аж білі, носки своїх черевиків, а всередині в мене все стискалося в сіренький клубочок.

Павло Степанович пройшовся сюди-туди по своєму тісному кабінеті, зупинився біля мене, поклав на моє плече руку:

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті
А. Дімарова «На коні й під конем»

— Так не виходить нічого з алгеброю? (...)

Павло Степанович підсунув інший стілець, сів поруч.

— А знаєш, я колись точнісінько так не міг сприйняти, щоб літерами можна було оперувати, як цифрами... А потім алгебра стала найулюбленішим моїм предметом. Ну, давай помізькуємо вдвох.

За годину я вийшов од Павла Степановича... Та де вийшов — вилетів! Ушкварив таким галопом, що мало не збив із ніг Ванька, який терпляче чекав на мене.

— Ну, що? Що він там тобі сказав?

Я захопив його кепку за козирок, насунув її йому аж на очі, закричав щосили на вухо:

— А плюс Б дорівнює С!

З того дня Павло Степанович не здавався мені таким суворим, як раніше. Хоча поважав я його від того не менше.

А от нашого класного керівника Віктора Михайловича ми зовсім не боялися, зате дуже любили. Прямо-таки жити без нього не могли! Він без нас ще міг би прожити, а ми без нього — ніяк!

Я вже говорив, що Віктор Михайлович був дуже молодий. І, незважаючи на оту свою молодість, він зовсім не ганявся за напускною солідністю, як це робила більшість молодих учителів. Він був нам, скоріше, старшим товаришем, аніж строгим керівником, і тому в нас майже не було від нього таємниць. (...)

Віктор Михайлович, звертаючись до нас, називав не дітьми, не товаришами, а просто хлопцями й дівчатами, як своїх молодших друзів. І, їй-богу ж, це страшенно подобалося нам і ніскілечки не підривало його авторитет!

А як він умів нас запалити, зацікавити найнуднішою, здавалося б, справою!

Пригадую, як ми, старшокласники, під час жнив ходили збирати колоски. Виходили на колгоспне поле дуже вранці: у колонах, клас за класом, директор і завуч — попереду, учителі — збоку, кожний біля свого класу. На краю скошеного поля, усіяного копами, зупинялися, і директор, витерши хустиною змокрілого лоба, звертався до нас із коротенькою промовою.

Потім до нас підходив бригадир — дядько Іван, Миколин батько, і розводив по полю.

— Так, значиться, так: щоб не залишилося після вас жодного колосочка! Ясно?

— Ясно! — кричали ми врізнобій.

Віктор Михайлович із таємничим обличчям помахав нам рукою, скликаючи до себе.

— Знаєте, що кажуть про нас семикласники? Що нас не треба було й у поле виводити, бо ми ще не доросли колоски разом із ними збирати (...). То що будем робити?

Микола, не довго думаючи, запропонував упіймати хоч одного семикласника й оддухопелити.

— Ні, так не годиться, — заперечив Віктор Михайлович. — Побити їх треба, але не одного, а всіх... І не кулаками їх треба бити...

— Кийками? — здогадався Ванько.

— Колосками, а не кийками! От вони хвастають, що сильніші від нас. А ми давайте гуртом дружно візьмемося та й назбираємо більше від них колосків. Ну, як, згода?

— Згода! Згода! — закричали ми, вимахуючи торбинками.

У той день наш клас здав найбільше колосків. Назбирали ми їх стільки, що вистачило б на всіх семикласників району.

Навіть Павло Степанович, здивований, допитувався в нашого керівника:

— Чим ви їх так запалили, Вікторе Михайловичу? Зібрати вдвоє більше колосків, аніж семикласники!

Віктор Михайлович так і не виказав нашої таємниці. Як я не продав йому Соньки, бо Сонька зібрала набагато більше колосків, аніж кожний із нас, п'ятикласників. Знаючи добре Соньку, я ніяк не міг повірити, що тут обійшлося без хитрощів. Приставав до неї, поки вона не витримала: одвела мене набік і показала ножиці.

— Ну й що? — витріщився я на зовсім не польовий інструмент.

— Чик-чик! — клацнула Сонька ножицями та й показала на копи.

— Ти копи обстригала?!

— Не кричи, дурню! — засичала Сонька сердито.

— А як помітять — знаєш, що нам буде? — перейшов я на шепіт.

— Нічого не буде! — заперечила Сонька. — Хіба я така дурна, щоб на нашій половині стригти! Я он оті, що в семикласників. (...)

Приїхавши до нашого села, Віктор Михайлович поселився в Миколиних батьків — займав невелику кімнату, що виходила вікнами в садок, і ми знали про кожний крок нашого вчителя. Як він рано встає, робить зарядку, як обливається потім холодною, прямо з колодязя водою, а взимку обтирається снігом. Що він їсть і як йому Миколина мати все підсипає в

тарілку, «бо вас же захарчували на міських тих харчах, там і поїсти як слід не дадуть», — усе ми знали про Віктора Михайловича, навіть те, із чим він крився від усіх: що Віктор Михайлович безнадійно закоханий у Галину Іванівну.

Правда, він не смикав її за коси, не штовхав у спину, не давав їй підніжку й навряд чи наважився б узяти заради неї жабеня до рота, але й без цих видимих знаків уваги нам було як божий день ясно, що Віктор Михайлович не може й дня прожити без Галини Іванівни (...).

Першими помітили це наші дівчата. Помітили та й почали перешіптуватися між собою, страшенно горді тим, що вони знають щось, невідоме нам, хлопцям.

Але хіба жіноцтво створене для того, щоб зберігати секрети? Тож не минуло й дня, як і друга, чоловіча, половина п'ятого «Б» була втаємничена в сердечні справи нашого керівника.

З того дня, як наш клас дізнався про сердечні справи Віктора Михайловича, нас дуже цікавило все, що протягом минулої доби сталося між нашим керівником і Галиною Іванівною.

— Віктор Михайлович провів Галину Іванівну після школи додому!..

— Галина Іванівна чомусь розсердилася на Віктора Михайловича!..

— Учора вони помирилися!..

Десятки пар уважних очей пильнували Віктора Михайловича та Галину Іванівну. Очей, від яких ніщо у світі не може сховатися.

Потім на безхмарному горизонті стосунків Віктора Михайловича та Галини Іванівни з'явилася третя постать, і весь наш клас аж закипів од благородних ревнощів.

Цією постаттю став один з аристократів нашого села, визнаний ватажок паруботи машиніст паровоза Федір Бурлака. Та не просто собі машиніст, а уславлений рекордсмен, фото якого друкували навіть у районній газеті. Ми на власні очі бачили ту газету й портрет Бурлаки на першій сторінці, так що тут не було вже жодних підробок.

Дізнавшись, що у Віктора Михайловича з'явився такий грізний суперник, ми не на жарт стривожилися. Та й де ж не тривожитися, коли ніхто в нашому селі не мав таких блискучих, з рипом чобіт, такого синющого галіфе, таких червоних сорочок зі справжнього оксамиту, що аж очі вбирали, виглядаючи з-під чорного, теж нового-новісінького піджака! А коли додати ще й кепку з наймоднішим куцим козирком, ще й із гудзиком зверху, та високий зріст, та широкі, дужі плечі, то не диво, що не було в нашому селі дівчини, яка потай не зітхала б за ним!

До того ж Федора Бурлаку завжди обирали в президію всіх урочистих зборів, і він сидів по праву руку від голови сільради, партизана громадянської війни — дядька Андрія.

А Віктора Михайловича не обирали ні разу. Віктор Михайлович скромно стояв десь позаду й не міг похвастатися ні модною кепкою, ні оксамитовою сорочкою, ні такими блискучими, як чорні дзеркала, чобітьми з рипом. Були, правда, у нього нові штани, але куди тим одним-однісіньким штаням до багатого вбрання Федора Бурлаки!

Тож зрозуміла зажура, яка оповила весь п'ятий «Б», коли ми дізналися, що Федір Бурлака став упадати за Галиною Іванівною.

Кожний день приносив нам дедалі тривожніші вісті:

— Учора вони проводжали Галину Іванівну вдвох...

— Федько хвастався хлопцям, що він одшиє Віктора Михайловича...

— Галина Іванівна, коли прощалася, то Віктору Михайловичу тільки тицьнула долоню, а Федькові всю руку подала...

Бідний наш Віктор Михайлович! Він марнів, худ на очах, і щоранку вже не одне — двоє відер води виливав на себе!

Коли ж ми дізналися, що Галина Іванівна, прощаючись, подала Федькові аж дві руки, а Віктор Михайлович узявся за третє відро, наш терпець урвався. Ми вирішили, що настала пора рятувати нашого вчителя.

— От тільки як? — хвилювалися дівчата.

— А це вже наша справа! — відрубали ми.

Не день і не два ми ламали голову, що маємо робити. Найбільш рішучі пропонували розібрати рейки, коли Федько гнатиме свій паровоз; інші хотіли пригостити його з-за тину дрючком, щоб він і дорогу забув до Галини Іванівни. Але ми відхилили обидва варіанти, бо поспробуй угадати, яким саме паровозом їде Федір Бурлака! І потім: розібрати колію — за це знаєте, що буде?.. То кому ж охота сидіти у в'язниці.

З-за тину дрючком — теж не випадало. Добре, як уцілиш відразу по голові та зіб'єш із ніг. Ану ж промахнешся! Куди тоді від нього втечеш? То ж то й воно!..

Виручили нас, самі того не відаючи, артисти міського театру, що приїхали в наше село: давали виставу.

Ще заздалегідь по всьому селу розклеїли величезні афіші, у яких повідомлялося, що буде показана п'єса Івана Франка «Украдене щастя» і що квитки можна придбати в крамниці — у крамаря дядька Матвія. Квитки оті були дорогенькі, не по наших дірявих кишенях, і нам залишалося тільки спостерігати, як дядько Матвій одриває довгі смужки паперу з друкованими літерами, що повідомляли, яка саме буде вистава й коли вона розпочнеться.

— Голова сільради аж п'ять квитків узяв!

— А Павло Степанович три...

— Їм то можна. У них грошей — кури не клюють!

Урешті діждалися, коли до крамниці зайшов і Віктор Михайлович.

— Купив... Два купив... Для себе й для Галини Іванівни...

А згодом були приголомшені ще однією новиною:

— Федір Бурлака теж два квитки взяв!

Отут ми й зрозуміли, що суперники, як-то кажуть, один одному кинули свої рукавички. Що від того, чий квиток візьме Галина Іванівна, залежить подальша доля нашого класного керівника.

Після уроків ми, хлопці п'ятого «Б», зібралися на таємну нараду. Ми вже знали, що нам робити, залишилося тільки уточнити деякі деталі.

— У кого сидить квочка на яйцях? — запитав Ванько.

Майже всі підняли руки.

— Щоб кожний приніс по бовтуну!

Того вечора по всьому селу кричали квочки. Потім кричали матері, допитуючись, яка це бісова личина лазила по яйцях, що потовкла половину. А другого дня, перед уроками, ми знову зішлися за школою в бузині.

— Принесли?

— Викладайте!

Хлопці — хто з-за пазухи, а хто з кишені — почали діставати бовтуни. Ванько трусив кожну крашанку над вухом — перевіряв, чи колотиться.

— Сімнадцять, — сказав він задоволено. — Досить... Хай мені тепер голову відірвуть, якщо Галина Іванівна хоч підступиться до нього!

У суботу, ще не зайшлося на вечір, ми засіли за тинами по обидва боки вузької вулиці: так боялися прогавити Федька. Сиділи довго й уже почали побоюватися, що Бурлака пішов іншою вулицею, як Ванько, що стояв у дозорі, махнув кашкетом і побіг у наш бік, згинаючись:

— Іде!

Ми поприлипали до тину.

Вулицею, порипуючи начищеними чобітьми, наближався Федір Бурлака. (...) Федір підходить ближче й ближче, і затиснені в наших руках бовтуни аж мокріють од поту.

Ось він уже за п'ять кроків од мене... за три... Де ж Ванько? Чого не подає команди?

— Вогонь! — лунає відчайдушний крик Ванька.

Федір повернувся на той голос і дістав бовтуном прямо межі очі. І не встиг піднести руку, як злива бовтунів полетіла в нього: у спину, груди, у голову — за якусь мить він перетворився на смердючий розчавлений бовтун.

Ми не стали чекати, поки Федір продере свої очі, — чимдуж побігли до клубу. Там уже стояв Віктор Михайлович. Схудлий, змарнілий, але такий нам дорогий, що ми пішли б за ним у вогонь та у воду. Тримав у руці два квитки, виглядав Галину Іванівну.

Як нам хотілося підбігти до нього й сказати, щоб він не тривожився! Що його супротивникові зараз не до вистави, не до Галини Іванівни. Кожний із нас знав, як гидко смердить розбитий бовтун. Один-однісінький! Бурлаці ж їх дісталось аж сімнадцять!

— Іде!

Віктор Михайлович теж побачив Галину Іванівну. Зраділо замахав до неї квітками, наче перепустками до раю, поспішив їй назустріч.

Вони про щось розмовляли, і Галина Іванівна раз по раз поглядала в той кінець, звідки мав з'явитися Федір Бурлака.

Потім на ганок вибіг розпатланий Гриць — наш завідуючий клубом. Він махнув рукою, домагаючись тиші, закричав:

— Громадяни, котрі мають квітки, прошу заходити! Зараз розпочинається вистава!

Галина Іванівна востаннє глянула в той бік села, де саме відчищався від бовтунів Бурлака, гордо струснула красивим волоссям і подала руку Вікторові Михайловичу...

За місяць вони справляли весілля. І ми там були, мед-пиво пили: по вусах текло, а в рот не попало.

5. Завдання.

1. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

- А** Віктор Михайлович — класний керівник шостого «Б» класу
- Б** у село привезли п'єсу І. Франка «Украдене щастя»
- В** Галина Іванівна — учителька української мови
- Г** найбільше учні боялися Павла Степановича

2. Визначте художній засіб у кожному фрагменті.

Фрагмент	Художній засіб
1 «Зраділо замахав... квітками, наче перепустками до раю, поспішив їй назустріч».	А епітет Б гіпербола
2 «...Павло Степанович, нахиливши велику поси-вілу голову, щось пише та й пише, і тільки чутно, як рівномірно скрипить перо...»	В порівняння Г фразеологізм
3 «Не день і не два ламали голову, що маємо робити».	

3. Визначте героя за його описом.

Опис зовнішності	Герой повісті
1 «Високий, ставний, він мовчки проходив шкільним подвір'ям, строго поблискуючи скельцями окулярів».	А Федір Бурлака Б Василь Кологойда
2 «...незважаючи на оту свою молодість, він зовсім не ганявся за напускною солідністю, як це робила більшість молодих учителів».	В Павло Степанович Г Віктор Михайлович
3 «...ніхто в нашому селі не мав таких блискучих, із рипом чобіт, такого синющого галіфе, таких червоних сорочок зі справжнього оксамиту...»	

4. За що Толик поважав Павла Степановича?
5. Чи заслуговував Федір Бурлака такого ставлення учнів до себе? Чи повинні школярі втручатися в приватне життя дорослих?
6. Уважно розгляньте ілюстрацію до розділу «Трішки про алгебру та Галину Іванівну» (с. 130). Знайдіть у ній три деталі, які не відповідають змісту твору.
7. **Цитатний диктант.** Упізнайте літературних героїв / героїнь за словами, які їм належать. Запишіть їхні імена.
 - 1) — *Побити їх треба, але не одного, а всіх... І не кулаками їх треба бити...*
 - 2) — *Хіба я така дурна, щоб на нашій половині стригти! Я он оті, що в семикласників...*
 - 3) — *А знаєш, я колись точнісінько так не міг сприйняти, щоб літерами можна було оперувати, як цифрами...*
 - 4) — *Бо на нас батьки лози не жаліли! От ми й повиростали людьми!*
 - 5) — *Сьогодні в мене жаби немає... Хай завтра впіймаю та й покажу...*
 - 6) — *Бо від жаби — бородавки. От усипле язик бородавками — що будеш робити?*
 - 7) — *Вас же захарчували на міських тих харчах, там і поїсти як слід не дадуть.*
8. Як ви розумієте назву повісті «На коні й під конем»?

9. Знайдіть комічні епізоди в повісті А. Дімарова «На коні й під конем», вразно їх прочитайте.

10. Домашнє завдання.

Повість А. Дімарова «На коні й під конем» є епічним твором. У програмі, за якою написано цей підручник, є таке формулювання: «Лірична оповідь головного героя про його шкільні будні». Як ви розумієте виділене слово? (Усно.)

Подумайте й розкажіть

- Яких учинків героїв повісті А. Дімарова «На коні й під конем» ви не схвалюєте?
- Чи «живе» у вашій душі, у характері Толик? Якою мірою?
- Чи маєте бажання прочитати повість А. Дімарова «На коні й під конем» повністю?

§ 31–33. ДІТИ І ВІЙНА В ПОВІСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «КЛИМКО»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке художня деталь?
- Які людські якості найцінніші в умовах війни?
- Що спонукало підлітка вирушити в далеку подорож босоніж і з кількома сухарями в торбинці?

Григор Тютюнник (1931–1980) народився в с. Шилівці, що на Полтавщині. Письменник, перекладач. *Найвідоміші твори:* повісті «Вогник далеко в степу», «Климко»; новели «Оддавали Катрю», «Три зозулі з поклоном».

1. Дитинство Григора Тютюнника.

Коли Григорові було шість років, заарештували його батька. Він пам'ятав, як холодного осіннього дня біг за возом, у якому везли безневинного тата. З того часу

його так і не бачив. 1957 р. прийшов документ, у якому повідомляли, що Михайла Тютюнника реабілітовано¹ посмертно. Письменник усе життя згадував: «Я тільки трохи пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голові якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким».

Мати вдруге вийшла заміж, а малого Григора забрав до себе на Донбас батьків брат. Дядько та його дружина, які мали своїх трьох дітей, навчали й виховували хлопця як рідного. Під їхньою опікою він почав здобувати освіту. З перших днів війни дядько пішов на фронт. Тітці важко було прогодувати чотирьох дітей, тому Григор вирішив повернутися до свого села, на Полтавщину: «Ішов пішки (війна кругом), маючи за плечима одинадцять років, три класи освіти й порожню торбинку, у якій із початку подорожі було дев'ять сухарів, перепічка й банка меду — земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях терпло, тоді трохи звик. Ішов рівно два тижні...» Проте біду й тут породила війна: хату, у якій мешкала сім'я Тютюнників, зруйнувала бомба, тож родина опинилася в чужих людей.

¹ *Реабілітовано* — поновлено в правах через скасування судового вироку; визнано невинним.

Після п'ятого класу Григір навчався в Зіньківському ремісничому училищі № 7. Спогади дитинства та юності було взято за основу різних творів Гр. Тютюнника, автобіографічну основу має і його повість «*Климко*», яку й пропонуємо вам прочитати.

До речі...

Рідний брат Григора теж став відомим письменником. Його ім'я — Григорій Тютюнник. Щоб розрізнати братів-письменників, використовують різні скорочення: Г. Тютюнник — Григорій Тютюнник і Гр. Тютюнник — Григір Тютюнник.

2. Своєрідність композиції повісті Григора Тютюнника «Климко».

Повість розпочинається з виснажливої подорожі Донбасом головного героя *Климка*. Кінець вересня. Ночі вже прохолодні. Підліток босоніж долає далеку дорогу по сіль для себе, свого друга Зульфата та вчительки Наталі Миколаївни з її немовлям, які через війну живуть в одній кімнаті на сортувальній станції. Про головного героя та його рідних, друзів, знайомих читачі дізнаються з історій, які періодично ніби переривають подорож — саме в цьому полягає своєрідність композиції (будови) повісті.

- Прочитайте розділи I і II твору та виконайте завдання.

КЛИМКО

Повість
(Скорочено)

Розділ I

Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги (видно, кидався вві сні), і побачив над собою скам'яніло-бузкове небо, яким воно буває лише восени на сході сонця, — без жайворіння, без легких із позолотою хмарок по обрію, без усміхненої радості пробудження. Климко підібгав ноги під поли діжурчини¹, щоб зігрілися, й онімілою тремтячою рукою дужче розгорнув солому напроти очей. Він спав під скиртою.

Сонце, мабуть, тільки що зійшло, бо від скирти через тік і ще далі на стернях лежала довга тінь у сизій росі, солодко пахло втоптаним у землю набубнявілим житом, що вже вкинулося в ключечки, і сухими мишачими гніздами. Звечора миші лоскотали Климка, гасаючи йому по руках і ногах, пищали раденько, що є їм розвага, і Климко проганяв їх усяк: сукав ногами, кишкав на них сердито — аж доки й заснув.

¹ Діжурка, діжурчина (розм.) — тут: робочий одяг залізничника.

Уночі йому снилася велика зграя жовтих воронів із жовтими горобцями впереміш. А то була не зграя і не химера опівнічна — то був вихор із великого кленового та дрібного вишневого листя, що знявся над висілкою, коли Климко вийшов у степ за станцію і востаннє оглянувся назад. Та листяна зграя стовпом стала в піднебесся, вище й вище, а там здрібніла, розсипалася та зникла геть з очей.

Де те листя потім сіло? Чи, може, воно ще й досі кружляє?..

Климко звівся на лікоть, щоб краще було видно шлях, яким йому йти далі, і його затрусало так, що аж зуби зацокотіли від терпкого застоюного холоду в усьому тілі.

«Нічого, — подумав. — Пробіжуся з гори — зігріюся».

У степу було тихо. Блищали від сонця стерні й ковила¹ понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина. Удалині, між телеграфними стовпами й некрутими пагорбами, мріли рожеві, мов спалахи багать, крейдянні гори. Десь там, біля тих гір, чув од людей Климко, було велике місто Слов'янськ, а поміж горами, просто на землі, лежала брилами сіль, — бери скільки здужаєш. Іще чув Климко, що за склянку солі можна виміняти всякого добра: мисочку чи й дві кукурудзи, відерце картоплі чи й хліба справжнього.

Климко йшов босий, у куцях штанчатах, старій матросці, що була колись голубою, а тепер стала сірою, та ще в дядьковій Кириловій діжурці. Тій діжурці, як казав дядько, було «сто літ», і не рвалася вона лише тому, що зашкарубла від давнього мазуту. Не брали її ні дощ, ні сніг, ані сонце. Пахла діжурка паровозом. Уночі вона нахолоняла, а вдень аж димувала на сонці, пахла ще дужче й пекла плечі та спину.

Климко жив удвох із дядьком Кирилом, відколи осиротів. Жили вони в залізничному бараці при самісіньких коліях. І коли мимо гуркотів важкий ешелон, барак теж ніби зривався з місця: двигтіли стіни, дрижала підлога, бряжчали шиби у вікнах, а барак мчав і мчав. Потім, коли ешелон даленів, гуркочучи тихіше й тихіше, барак знову зупинявся та стояв, як і раніше, і під вікнами в нього знову цвірінчали горобці.

Дядько Кирило був машиністом великого паровоза ФД і ходив на роботу коли як: то вранці, то вдень, то посеред ночі, коли Климко вже спав. Повертався він завжди несподівано — із залізною скринькою в руці, зморений очима й усміхнений до Климка.

— Як тут мій помошничок? Не боявся сам уночі? — питався, бувало, знімаючи шкіряного картуза з білими молоточками, від якого на лобі залишався червоний тугий пружок², що ніколи не встигав зійти до чергової зміни.

¹ *Ковила* — трав'яниста степова рослина родини злакових із вузькими листками та квітками, зібраними в пухнасті волоті.

² *Пружок, пруг* — лінія на поверхні шкіри; слід на шкірі від удару, рани тощо.

Потім дядько вмивався над великою мідною мискою, довго з хруском у пальцях тручи руку об руку, хоч і сам він, і Климко знали, що руки все одно не відмиються.

— Ось побільшаєш, Климче, і гайда до нас на паровоз, — казав дядько. — Вивчимо тебе на помічника машиніста й заживемо: разом на роботу, разом із роботи... А так не бачу, коли ти в мене й ростеш.

Умившись, дядько надівав чисту сорочку й сідав до столу.

— А давай, лишень, свої граматки, подивимося, що там у тебе з науками.

Це була найбільша радість Климкова — покласти перед дядьком чепурно списані зошити, а самому заходитися поратися: винести миску з дьогтяною водою, витерти підлогу, де набризкано, і тихо, покрадьки, щоб дядько не обернувся, насипати йому юшки, якої сам і наварив, — гарячої та запашної. Про зошити він ніколи не боявся, бо тільки з письма інколи мав «посередньо».

— О! — дивувався дядько, розгинаючись над столом. — А це що? Треба було написати «холодно», а в тебе «хохолодно»...

Климко на те знічено відказував:

— То в мене, дя, після великої перерви руки дуже померзли, от воно й хохокнуло.

Дядько, задоволений, що знайшов помилку, відкладав зошити й брався до юшки.

— Ай, добра ж, — хвалив, ледь відсorbнувши з ложки. — У-у-у, такої не всяка й кухарка зварить. Візьми ж отам у скриньці гостинець.

Климко знав, що дядько неодмінно скаже ці слова, проте завжди хвилювався: а що як ні? Що як забуде?

...Увечері дядько Кирило, чистий, виголений і ясний, знову йшов на станцію зі своєю скринькою в руці, і Климко проводжав його аж до паровоза. ФД стояв на запасній колії, ще гарячий від недавнього рейсу. З труби ледь-ледь курів дим, тихо сапала пара з патрубків¹ та огортала зморені колеса — ФД спочивав, сяючи масними чорними боками та начищеною міддю. Біля нього й узимку було тепло.

— Ти ж там хазяйнуй, Климче. А вночі спи й не бійся, — казав дядько. — Уночі воно все так, як і вдень, тільки й того, що поночі.

І коли Климко біг потім назад до барака, дядько всміхався йому вже з паровозної будки й махав рукою — отако, самими пальцями (...).

Удосвіта на станцію приїхала дрезина-рейковоз і привезла дядька Кирила, його помічника, старого Кіндратовича, що їздив іще на царських паровозах, і кочегара Славка-гармоніста. Дрезину оточили з усіх боків —

¹ *Патрубок* — коротка трубка, що є відводом від основної труби, від резервуара, з'єднує частини трубопроводу, приєднує його до чого-небудь.

чергові обходчики, змажчики, стрілочники, і Климко ніяк не міг пробитися крізь той натовп. Він побачив тільки, що всі познімали картузи й похилили голови, і закричав, і застукав кулачками в погорблені спини:

— Пустіть мене!

Його впізнали й розступилися... Климко побачив лише сиву дядькову чуприну з-під брезенту, учепився за борт кузова, щоб залізти нагору, але хтось придержав його за плечі й сказав:

— Зараз, синку, зараз подивишся зблизька. Знімемо — і подивишся.

— Пряме влучення... — квапливо розказував хтось. — У тендер¹. Їх вугіллям побило...

Дядька ховали надвечір при відчинених навстіж дверях барака. Надворі було вітряно. По коридору шаруділо перше осіннє листя з пристанційного скверу й забивалося в тихі кутки. Виходили мовчазні, зморені залізничники в промащених мазутою робах, знімали картузи, прощалися пошепки з дядьком і знову йшли на роботу; зітхали й потихеньку схлипували жінки, які зійшлися з усього барака, і тільки одна серед них, тітка Мотя з висілка, плакала вголос і припадала щокою до чорних — їх так і не відмили — дядькових рук, складених на грудях. Вона частенько приносила дядькові чисті, випрасувані сорочки, що пахли простим чорним милом (...).

Після похорону тітка Мотя довела Климка до барака, заплакала біля порога й сказала:

— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися? Хто тепер тебе догляне?

Климко похитав головою і пішов у барак. Доглядати за собою — зварити їсти, прибрати в хаті, випрати одежину — він умів і сам. Давно вже вмів...

Розділ II

Климко йшов уже восьму добу.

Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги, у кишенях дядькової діжурки лежало шість великих сухарів із білого хліба й чимала торба на сіль. А тут іще степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. І ніде ані лялечки. Тільки ящірки шастають поміж травною та теплим камінням на голих пагорбках.

Сухарів дав Климкові на дорогу дід Бочонок, станційний аптекар і дядьків Кирилів товариш. Дід Бочонок — так звала аптекаря вся дітвора у висілку й на станції — цілими днями, навіть у неділю, просиджував у висілковій аптеці коло базару й (це було видно через вікно) розважував на

¹ *Тендер* — причіпна частина паровоза, де містяться запаси води, палива й мастила.

манюніх вагах якісь ліки або стояв за прилавком, упершись у нього великим животом. Він знав усіх, і його теж знали всі. Сивий, вусатий і кругло-товстий, як справжній бочонок, аптекар любив походжати ранками по базару — у широких смугастих штанях, у довгій, ледь не до колін, синій косоворотці¹, підперезаній крученим шовковим поясом із білими китицями. На ногах у нього були величезні жовті черевики. Бочонок ніколи не купував, а лише весело перемовлявся з базаровими й реготав басом із-під білих розпушених вусів: «Гу-гу-гу! Кха-кха-кха! О, моє вам шануваннячко!» І знову реготав, причому живіт йому здіймався, мов велика пружка подушка, і двигтів. Шовкові китиці на поясі теж двигтіли. Йому тут-таки просто посеред базару скаржилися на всілякі немочі, і він одказував поважно: «Куальцексс, куальцексс приймайте, мій друже». Або: «Авспіріні, авспіріні пийте, моя ласко. Тричі на день по одній пігулці. Крейди не шкода!» (...)

Другого дня потому, як не стало дядька Кирила, дід Бочонок прийшов до Климка в барак, мовчки заплакав, притулившись товстим плечем до одвірка, і, утерши сльози, присів біля Климка на стілець, що так і охнув під важким тілом. Тоді дістав із кишені широченних своїх штанів стосик червоних тридцятків і поклав перед Климком на столі:

— Може, хоч хлібину колись купиш. На всі, бо зараз вони — безцінь... А ще краще, якби ти подався на села та пристав до якоїсь бабусі в поміч та й перебув цю лиху годину. Я тобі харчів на дорогу дам.

Климко сказав, що йому дають на станції дядьків пайок, так що жити можна. До того ж у школі скоро почнуться заняття.

— Вони вже не почнуться, — зітхнув дід Бочонок. — Німці от-от прийдуть...

Незабаром німецькі літаки розбомбили станцію. Климко бігав у той день із висілковими хлопчиками за балку дивитися на збитий наш «яструбок» і бачив здалеку, як бомби влучали в депо, у вагони, як похитнулася та повільно впала водогінна вежа, а в повітрі над полум'ям і димами після кожного вибуху моторошно завивали уламки рейок. Бомба влучила й у барак, і його розвалило, розкидало в усі боки, а рештки стін і простінків згоріли в Климка на очах — швидко, як тріски. Пожежі ніхто не гасив, бо станція горіла вся, горіли депо та шахта, а два паровози, що встигли відійти за посадку біля кладовища, клично й сумно гули у два неоднакові гудки.

Так і зостався Климко, у чім був, у чому йшов зараз.

...Сонце стало вже височенько та пригрівало в спину, а земля була холодна, від неї потерпли підошви й зробилися як дерев'яні. Коли вони мерзли так, що аж пекли, і не було вже терпцю іти далі, Климко сідав про-

¹ *Косоворотка* — чоловіча сорочка зі стоячим коміром, що застібається збоку.

сто посеред дороги й одтирав їх руками, хукав на них, піднімаючи до рота то одну, то другу, і знов одтирав.

Попереду забовванів лісок, самі вершечки дерев. Таке, як вибалок, чи що. А може, якесь село низове. Над вершечками, жовтими й зеленими, помітив Климко, тоненькою цівочкою підіймався вгору димок. Він не танув і не падав набік, як то буває при вітрові, а лише погойдувався ледь-ледь у ранковому супокої. Климко зрадів тому димкові та подався на нього.

Багаття жевріло неподалік від путівця¹, на картоплищі поміж прижовклыми осиками й кленами. Грядка була невелика, пообіч неї на межах лежали купки старого почорнілого від моху каміння — видно, хтось колись не день і не два труждався тут, щоб звільнити землю від каменю і посадити в неї якусь цеберчину картоплі. Коло багаття лежала купа прим'ятого картоплиння, змішаного з опалим листям, і видно було глибокий слід від тачки. Картоплю вибрано, либонь, учора звечора, бо земля в лунках ще не просохла. Климко розворушив палицею багаття — з нього викотилося дві чорні, як вугілля, картоплини. Шкірка на них так пригоріла, що аж відстряла від серединок, рожевих і пахучих. Климко швидко зжував їх, забувши навіть, що в нього є сіль. І тоді йому так захотілося їсти, що сльози самі виступили на очах. Він повитрушував із кутиків у кишнях діжурки крихти від сухарів, легенько видмухнув із них остюки та солом'яну потеруху й ще трохи поласував. Останню половину сухаря він з'їв учора зранку й відтоді не мав ані рісочки в роті. Щоправда, в одному ліску над шляхом трапився йому в гущавині рясний кущ глоду. Климко обірвав його до останньої ягоди та їв доти, аж доки не занудило.

Сухарів хватило б надовше, якби вони були не червиві, якби їх давав йому дід Бочонок, а не його жінка — худа, злюща й скупа Бочончиха. Климкові завжди, коли вони бували з дядьком Кирилом у гостях у Бочонків, здавалося, що Бочончиха не ставить миски зі святковим їством на стіл, а кидає їх, на що дід Бочонок тільки прикахикував та йорзався на стільці, проте мовчав.

Коли Климко забіг до аптекаря та сказав, що подається на села (про сіль він змовчав, боячись, щоб Бочонок не відмовляв його чи ще гірше — не zostавив жити в себе), той вийшов на кухню і довго несміливим баском перемовлявся про щось із Бочончихою. Климко хотів був уже потихеньку втекти, але тут увійшов аптекар із жінкою, що несла поперед себе миску борщу. Вона кинула її на стіл і знову зачинилася на кухні.

— Я не голодний, — сказав Климко, одсуваючи миску, і похнюпився, щоб не дивитися на борщ.

¹ *Путівець* — польова дорога.

— Їж, — попросив Бочонок, винувато кліпаючи очима й хапаючи себе то за той, то за той вус. — Ти на бабу не дивися. Вона така і є.

Климко навіть не поворухнувся.

У кімнаті в аптекаря дуже пахло ліками. На підлозі лежала товста ковдра, по стінах висіли великі гарні картини в золочених рамах, на високому ліжку під подушками спав кіт із великим пухнастим хвостом, а від кухні пахло гарячим хлібом.

У вікно знадвору хтось легенько постукав, аптекар важко підвівся зі стільця, виглянув через фіранку й закивав головою.

Він вийшов на веранду, не причинивши за собою дверей, і Климко почув крізь них змучений жіночий голос:

— Не кращає йому, Карповичу... Горить увесь. Ви б ще щось дали, таке щось, щоб допомогло... А вам за те ось яечок, сальця четвертинку...

— Ні-ні, то ви з хазяйкою, з хазяйкою ладняйте. А ліки я зараз винесу.

— Хто там? — вийшла з кухні Бочончиха.

— По ліки людина прийшла. Чоловікові погано.

— Людина, людина, — перекривила Бочончиха. — І всім на дурняк дай.

— Чого це на дурняк? — сердито відказав Бочонок. — Піди візьми там «подаєння».

— Яечка... Сальце осьо... — знову почув Климко.

Потім рипнули двері в прикомірок, — видно, Бочончиха пішла ховати «подаєння» за ліки.

Коли Климко вже вийшов на ганок, вона догнала його із шістьма сухарями у фартусі, швидко, дрібно перехрестила перед самими очима й прошепотіла щось сама собі тонкими сердитими губами.

Бочонок вивів Климка за ворота та сказав:

— Глядися ж у дорозі. А краще — пристань до якихось добрих людей, біженців, — серед нещасних багато є добрих, — та йди вкупі з ними. Їх тепер сила-силенна суне в усі кінці. — І скрушно подивився на босі Климкові ноги. — Знайшов би я тобі й узувачку, бо як же оце йти в осінь босому, так нога ж у мене така, що ти в один черевик увесь із головою сховаєшся.

На прощання він поцілував Климка, притиснувши до свого великого живота й лоскотнувши вусами, вийняв із кишені хустку та став умочати її в кожне око по черзі...

Перший сухар Климко розламав, коли відійшов од станції кілометрів за двадцять п'ять і сів перепочити — гули ноги, пекло підошви, натружені об дрібні камінці, що траплялися в пилюзі, та й усе тіло млоїло від втоми. Розламав і побачив, що всередині аж кишить дрібною білою черви. Скривившись від огиди, Климко повикидав їх соломиною, ще раз розламав сухар і ще повикидав... Їсти довелося вже крихти. Але то було не найстрашніше. Найстрашніше сталося тоді, коли він, перепочивши, підвівся,

щоб іти, і впав: ноги не вдержали. Їх ніби відняло. Що встане, і впаде, і впаде. Він злякався, став розтирати литки, стегна, бив по них кулаками й кричав:

— Ану, ідіть! Ану, ідіть мені зараз!

Він таки підвівся і пішов, ледве-ледве пересуваючи ступні в крутій пілюзі.

Так було після кожного перепочинку, і Климко збагнув, що краще йти повільніше, але йти й іти без упину, аніж поспішати та через кожні п'ять-шість кілометрів падати знесилившись на землю...

3. Завдання.

1. Скупість і безсердечність уособлює

- А** тітка Мотя
- Б** дід Бочонок
- В** Бочончиха
- Г** дядько Кирило

2. З'ясуйте лексичне значення кожного слова.

Слово	Лексичне значення
1 діжурка	А польова дорога
2 пружок	Б лінія на поверхні шкіри
3 ковила	В причіпна частина паровоза
4 путівець	Г робочий одяг залізничника
	Д трав'яниста степова рослина

3. Визначте, якому герою / якій героїні належить кожна репліка.

Репліка	Герой / героїня твору
1 «— Людина, людина... І всім на дурняк дай».	А Климко
2 «— Як тут мій помішничок? Не боявся сам уночі?»	Б тітка Мотя
3 «— Може б, ти до мене перейшов? Куди ж тобі тепер діватися?»	В Бочончиха
4 «— А краще — пристань до якихось добрих людей, біженців, — серед нещасних багато є добрих...»	Г дід Бочонок
	Д дядько Кирило

4. Розкажіть про стосунки Климка й дядька Кирила. Проілюструйте розповідь цитатами з твору.

5. Як ви розумієте епітети *скам'яніло-бузкове небо* й *терпкий застояний холод*?

6. Що таке *подавання*? Як до нього ставився Бочонок, а як — його дружина?

7. Знайдіть фрагменти в повісті, які засвідчують, що Климко за поведінкою старший від свого фізичного віку. Що вплинуло на раннє дорослішання Климка?
8. Знайдіть місця у творі, де відбувається зміщення часових площин: оповідач переносить читача в минуле, а потім повертає назад. З якою метою письменник використовує такий композиційний прийом?

9. Поміркуйте, чому саме серед нещасних, як сказав Бочонок, виряджуючи Климка в дорогу, є багато добрих людей.

10. Домашнє завдання.

Прочитайте повість Гр. Тютюнника до кінця й випишіть незрозумілі слова.

4. Художні деталі в повісті Григора Тютюнника «Климко».

Гр. Тютюнник — майстер художньої деталі. *Художня деталь* — це така характерна риса чи подробиця, яка має відносно самостійне значення. Її використовують для того, щоб емоційніше та глибше змалювати образ, підкреслити важливість чогось, індивідуальну особливість. Яскравою речовою художньою деталлю в повісті є *діжурка*. Це не просто одежина, це річ, сповнена особливого змісту, у ній — запах шахтарського висілка, а отже, батьківщини. Тому одяг набуває тут символічного звучання і стає художньою деталлю. Коли не стало дядька Кирила, діжурка залишилася останньою річчю, що нагадує Климкові рідну людину, вона його по-особливому зігріває. Художній деталі властива особлива змістова наповненість, символічність. Виокремлюють *речові, портретні, пейзажні й інтер'єрні деталі*.

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте повість Гр. Тютюнника «Климко» до кінця. Виконайте завдання.

5. Завдання.

1. Святковість, урочистість, школу символізує художня деталь

- А трояндова сукня
- Б сухарі Бочончихи
- В дядькова діжурка
- Г мішок солі

2. Наталя Миколаївна назвала Кармелюком

- А Климка
- Б Зульфата
- В діда Гареева
- Г діда Бочонка

3. Увідповідніть художній образ із героєм / героїнею.

Художній образ	Герой / героїня твору
1 трояндова сукня	А Климко
2 залізна скринька	Б тітка Мотя
3 мішок солі	В дядько Кирило
	Г Наталя Миколаївна

- Через що Наталя Миколаївна передумала міняти свою трояндову сукню на харчі?
- Покажіть на карті міста, де відбуваються події повісті Гр. Тютюнника «Климко». Чому цей твір нині особливо актуальний? Що ви знаєте про трагічні події в Бахмуті?
- Чому з пробитого мішка тоненькою білою цівкою саме «потекла» сіль, а не посипалася на дорогу? Що символізує цей художній образ?
- Визначте кульмінаційний момент у сюжеті повісті Гр. Тютюнника «Климко».
- Доберіть заголовок до кожного розділу повісті.

- Складіть п'ять асоціативних «хмарин» (по одній у кожній групі), використовуючи слова, що характеризують Климка, Зульфата, дядька Кирила, Бочончиху, Наталю Миколаївну. Зобразіть їх на дошці.

10. Домашнє завдання.

Якби ви могли змінити події наприкінці повісті Гр. Тютюнника «Климко», то як би вони розвивалися далі? Напишіть свою кінцівку твору (5–7 речень).

6. Творча робота.

Напишіть твір на одну з тем.

- Які моральні цінності найважливіші (на прикладі повісті Гр. Тютюнника «Климко»)?
- Галерея характерів у повісті Гр. Тютюнника «Климко».

Подумайте й розкажіть

- Який епізод із повісті Гр. Тютюнника найбільше вас розчулив? Чим саме?
- Хто з дорослих героїв / героїнь повісті вам найбільше сподобався? Чим саме?
- У яких кольорах ви «побачили» повість?

§ 34. УСЕ ШКЕРЕБЕРТЬ У «ЩОДЕННИКУ ЕЛЬФА» НАТАЛКИ МАЛЕТИЧ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *щоденник* як літературний жанр?
- Де знаходиться річка Стрий і чому її так назвали?
- Чому Наталка Малетич називає дітей *ельфами*?

Наталка Малетич (1979 р.) народилася в м. Львові. Письменниця, редакторка. *Найвідоміші твори:* збірка оповідань «Щоденник Ельфа», «Привид, який не міг заснути», «Про Зайчика-Забудька та інші історії».

1. Коротко про Наталку Малетич.

Наталка Малетич — сучасна письменниця, яка створює книжки для дітей. Ось як вона пише про себе: «За освітою — українська філологиня, однак учителькою не стала. Зрозуміла, що то не моє, коли третьокласники на практиці в школі поцілили мені паперовим літачком просто в лоба. Тож із дітьми більше люблю дружити, аніж їх учити-повчати. Саме тому 10-річна донька Вікторія — моя найліпша подруга. І, до слова, ми з нею разом читаємо й обговорюємо багато дитячих книжок.

Коли не читаю книжки та не пишу про них, тоді щось вигадую сама. Донька любить читати мої казки й оповідання «свіженькими», ще з ноутбука, тому часто чую від неї перші відгуки. Саме для Вікторії було написано цикл казок, які вийшли друком чотири роки тому в книжці «Про Зайчика-Забудька та інші історії». Люблю слухати класичну музику (найліпше — наживо), поезію в авторському виконанні, кататися з Вікторією на велосипеді та роликах, плавати, лежати в траві, збирати пожовкле кленове листя, дивитися на морський прибій і як тече річка. А ще — пекти тортики».

2. Коли все шкереберть...

Напевно, у кожного бувають дні, коли все не так, нічого не виходить, плани руйнуються на очах, життя перетворюється на суцільну чорну смугу. Так сталося і з *Андріаном* — головним героєм одного з оповідань книжки Наталки Малетич «*Щоденник Ельфа*». Хай там як, а після чорної смуги обов'язково буде біла. Чи не так? Про це ви дізнаєтеся, коли прочитаєте оповідання «*Усе шкереберть. І в цьому є сенс*».

Щоденник — слово багатозначне: 1) учнівський зошит для щоденних записів про задані уроки, отримані оцінки та для зауважень учителя /

учительки; 2) щоденні записи індивідуального характеру про події, факти, враження від чогось; 3) щоденні записи наукових спостережень під час експедицій, досліджень і т. ін. З яким із цих значень ужито це слово в назві книжки Н. Малетич «Щоденник Ельфа»? На це запитання знайдете відповідь, прочитавши один із розділів цієї книжки.

Анотація. Усі діти — ельфи. Принаймні такими вони народжуються. А коли починається їхнє шкільне життя — тут уже прозорі крила мають набути сили, аби політ вирізнявся прикметами висоти, переможності, товариської підтримки й звичайного порозуміння з колишніми ельфами — батьками. Персонажі оповідань Н. Малетич ходять вулицями різних міст і вчаться в різних школах, і вподобання в них неоднакові, та все ж вони багато в чому схожі, коли прагнуть самостійності у вчинках чи потрапляють у халепу. І навіть якщо ви не вважаєте себе ельфом, книжка все одно про вас.

ЩОДЕННИК ЕЛЬФА

УСЕ ШКЕРЕБЕРТЬ. І В ЦЬОМУ Є СЕНС

Оповідання

1

Коли все летить шкереберть, у цьому насправді є сенс. Навіть якщо відразу ти його не бачиш, не розумієш чи не хочеш прийняти. Улітку я в цьому переконався.

У червні я мав поїхати в літній англомовний табір поблизу Лондона. Уже були готові всі документи та сформована група зі школярів нашого міста. Я тішився, бо мій друг Сергій і дівчина з паралельного класу, що подобалася мені, Злата також мали бути зі мною в таборі. Однак за день до нашого виїзду мій тато впав із риштування — він реставратор і працював над відновленням розписів у соборі — і дуже травмувався.

Мама сказала, що тато не зможе сидіти та ходити, можливо, усе літо. З лікарні його выпишуть не швидше, ніж за місяць.

— Не знаю, Андріане, чи тепер ти зможеш поїхати, дитино. Адже лікування дуже дороге, і тепер із пів року доведеться на моїй зарплаті протриматися, — сумно сказала мама, утираючи сльози.

Ми сиділи в кухні й пили чай, мама щойно прийшла з лікарні від тата. Я, звісно, був розчарований. Прощавай, поїздко. І Злата...

— А може, мені в якусь піцерію влаштуватися, підзароблю трохи, — запропонував я, щоб не показати мамі, що мене ця новина просто вбила.

— Та що ти, сину! Адже літо — відпочивай. Ще встигнеш напрацюватися після школи. Он тата в лікарні провідуватимеш, коли я на роботі, і вже йому веселіше. Знаєш, табір буде й наступного року. Дасть бог, таки потрапиш, — утішала мене мама, покуйовдивши чуба.

Я відсахнувся — невже мамі досі не зрозуміло, що я вже не мале хлопчатко? Та відразу ж і пошкодував, адже їй і так важко! Я обійняв маму, і вона плакала в мене на плечі.

2

Наступного дня я провів у мандрі Сергія та Злату, які пообіцяли мені писати в чаті. Довго дивлячись услід автобусу, я думав, що все летить шкереберть. На душі було так погано, що я ледь не забув: маю ж провідати тата.

Ех, не люблю лікарень. Та й немає, певно, таких людей, що їх люблять. Чомусь мені видається, що час там застиг, як комаха в бурштині, і що всі хворі лежать там місяцями й ніколи не одужують.

Глибоко вдихнувши, прочинив двері в палату. У ній було чотири ліжка, та наразі тато був єдиним пацієнтом. Тато був дуже блідий. Його зламана нога на витяжці, загіпсовані руки та комірець на шиї не давали можливості рухатися. Однак тато всміхнувся, побачивши мене.

— Як добре, що ти прийшов, Андріане!

— Мама бульйону тобі смачного зварила. — Я став розкручувати термос, бо розумів, що питати, як тато почувається, просто немає сенсу.

Мені довелося погодувати тата з ложки — і то вперше в житті я когось так годував. Було трохи ніяково, адже звук із дитинства, що батьки сильні й що це вони завжди допомагають мені...

— Я от видужаю — поїдеш у табір наступного року, не журися, — пообіцяв тато між двома ложками.

— Та я не журюся, головне, щоб ти одужав.

У наступні дні я також навідувався до тата — годував маминими смаколикми й навіть поголив йому відрослу бороду! І виносив судно. Тато ніяковів — він ненавидів безсилля, удома навіть із грипом ніколи більше двох днів не лежав у ліжку. А тут...

Невдовзі в тата з'явилися сусіди — новоприбулі з усілякими переломами. Тепер він мав більше нагоди побалакати, бо раніше слухав зазвичай радіо на плеєрі.

Так минали дні. Удома я трохи бавився фотошопом, скачував і дивився фільми, сидів у фейсбуку та щодня навідувався в басейн. Тішили хіба що повідомлення від Сергія та Злати, однак невдовзі я перестав відписувати друзові, хіба кількома словами.

Це сталося після однієї нашої розмови в чаті... Навіть не знаю, чи тепер про це згадувати. Але тоді мені здалося, що насправді все полетіло шкереберть, адже друг написав, що закохався в Злату. І навіть їй освідчився. І вона теж любить його...

«Радий за вас». А що ще я мав відписати?! Я ж не казав йому, як мені вона подобається... І їй не встиг... Аж тепер я знаю, що й у цьому був сенс.

3

Коли тато повернувся з лікарні додому, я також доглядав його, проте одного дня, після дзвінка бабці, тато сказав:

— Андріане, бабусі теж треба допомогти. Коли сінокіс, я завжди їжджу до неї, ти знаєш. Але цього року...

— Я не вмю косити, тату.

— Не кажи: не вмю, а кажи: навчуся, — пожартував тато. — Ти ж знаєш, не святі горшки ліплять.

Перспектива поїхати на кілька тижнів у село мене не тішила: я був там хіба на Різдво та Великдень, коли ми гостювали в бабусі, а в усіх інших випадках уникав таких поїздок, як тільки міг. Хоча дошкільням майже по пів року жив у бабусі — від середини весни до середини осені.

«Дитина асфальту», — зітхала мама, коли я вкотре викручувався, аби не їхати з ними до бабці на вихідні.

— Бабця там не впорається без підмоги. Ти хлопець дужий, можеш і перевертати траву — а то треба робити по кілька разів, щоб як слід підсохла, — вивів мене із задуми тато. — А косити сусід допоможе.

— Терпіти не можу туди їздити, — буркнув я.

— Квасолька залишиться без сіна, а бабця без молока, — дорікнув тато.

— Та поїду я, поїду, — буркнув я і пішов складати наплічник.

Кажу ж, коли вже шкереберть, то таки все відразу. У табір не поїхав, тато хворий, Злату в мене з-під носа найкращий друг поцупив. А тепер іще село край світу...

4

Насправді, село в нас дуже мальовниче. Адже в Карпатах не може бути негарно. Щоправда, мобільник там із перебоями працює та й інтернету в бабці немає. Проте все це видалося мені не надто важливим, коли я вийшов з автобуса й подався ґрунтовою дорогою поміж шелестких ялин, а тоді через поле з різнотрав'ям до дерев'яної бабусиної хати. Вона так зраділа! Я навіть не міг пригадати, коли ще бачив її такою втішеною.

— Боже ж, а виріс як! — усе примовляла вона, наливаючи мені в смішне горнятко «з носиком» тепле молоко. — Пригадуєш, ти з нього ще маленьким пив. Я досі думаю, як так час пролетів — як одна мить!

— Дякую, бабцю. Я тепер не дуже люблю молоко, — скривився, однак ковтнув кілька разів, аби бабусю не образити.

— Нічого, хоч потроху пий, сили набирайся. У Квасольки — найсолодше у світі молоко.

Цілий вечір бабця розпитувала мене про тата і маму, а я, сидячи на ґанку, розповідав, не зводячи очей із багряного сонячного диска, що поволі зменшувався, а тоді пірнув за гору. Небо ще трохи палало, а потім якимось різко, майже вмить, стемніло, і на землю опустилася ніч. Де-не-де в роз-

киданих на пагорбах хатах світилися латки вікон — село невелике, молоді небагато, а старші люди вкладаються з курми, як каже бабця, і встають із сонцем.

Ніч була неймовірно зоряна й духмяна — запах скошеної трави став сильнішим, коли впала роса. «Упали роси на покоси», — думав я, засинаючи, і чомусь не міг пригадати ані слова більше із почутої колись від бабці пісні.

5

— Агов, герою, обгориш на сонці! — задерикувато гукнув хтось у мене за спиною.

Я озирнувся, обпершись на граблі, якими перевертав сіно. Засмагла чорнява дівчина, спортивна й струнка — у панамці, обрізаних джинсових шортах і легкій жовтогарячій сорочці з ледь підкоченими рукавами, насмішкувато зиркала на мене із сусідського поля, войовничо вимахуючи граблями. Схоже, вона була ліпший спец із перевертання сіна, ніж я...

— Не згорю, — буркнув я.

Але футболку одягнув. Поглядаючи крадькома на дівчину, я не знав, як із нею заговорити. Не гукатиму ж отак, щоб пів села слухало. Вона теж більш не озивалася, а згодом подалася до хати.

6

По обіді, насмалившись на сонці й перевернувши все сіно двічі, я вирішив податися до річки. Шкода, у мене тут немає велосипеда, а то б швидше

Ю. Ясінська. Ілюстрація до оповідання Н. Малетич «Усе шкереберть. І в цьому є сенс»

доїхав, а так довелося хвилин двадцять плентатися під палючим сонцем, поки поміж ялин і ліщини з'явився кам'янистий білий берег і блискітки річки.

Річка Стрий тече з гір, звиваючись і часто змінюючи русло. Якщо спостерігати за нею з траси, можна її бачити то по праву руку, то ліворуч. Як я був малим, тато щоразу, коли ми мандрували до бабусі, розповідав мені легенду про річку, досить таки мото-рошну.

Над витоком річки височіє гора Явірник, названа так, бо на ній росте багато яворів. Колись у давнину люди ходили через ту гору в Тухлю, Славське та Лавочне ярмаркувати. Яюсь

один чоловік, прикупивши солі, повертався додому й, натомившись, сів собі відпочити біля підніжжя гори. Неподалік пас худобу його небіж та й запитав: «Що несете, стрийку?»

А той візьми й пожартуй: «Золото, синку». Хлопець узяв те за чисту монету й, зазіхнувши на неіснуюче золото, убив стрийка. А коли розв'язав торбу, то побачив сіль. Наляканий, він викопав могилу й поховав чоловіка. Ще не встиг як слід засипати землею, як із могили почало бити джерело. От його й назвали Стриєм. А з роками струмок став справжньою річкою.

Страшнувата така легенда, але річка — гарна: часом буває тихою і спокійною, а буває бурхливою та каламутною після дощів. Зараз вода жебоніла в ній лінкувато, ніби її також зморила спека.

Скинувши одяг, я зайшов у воду, яка за два десятки кроків сягнула мені грудей. Була прохолодна, але в таку спеку — то просто супер. Вирішив перепливти річку впоперек і вивчити протилежний берег.

Виявилось, що річка не така вже й сумирна, як видається на перший погляд із берега. Я гріб з усіх сил, та відчував, що течія потроху відносить мене вниз. Я вийшов на берег метрів на сімдесят нижче від того рівня, де лежали мої речі. Нічого, потім повернуся за ними. Я приліг на березі, хоч і було мулько та пекло в плечі розжарене на сонці каміння.

— Знову засмагаєш, Андріане?! — мене хтось невдовзі гукнув.

Я розплющив очі (задрімав, виявляється) і побачив на протилежному березі... сусідку. Звідки вона знає, як мене звати? Певне, у бабці спитала. Поки я собі розмірковував, дівчина скинула одягу й, сядучи засмагаю та червоним спортивним купальником, пірнула у воду. Потім випірнула, стала пливти. Невже теж на цей берег? Смілива...

Плавчиня з неї була не надто вправна, чи просто сили бракувало. Я зауважив, що течія, яка раптом видалася мені значно бурхливішою, зносить її все далі. Якоїсь миті голова дівчини зникла під водою. Тоді з'явилася. Знову зникла. Не схоже, що вона пірнає. Я кинувся в річку й поплив.

— Тримайся! — гукнув, коли побачив, як судомно й перелякано вона б'є руками по воді. У цьому місці явно було глибше, принаймні годі було сягнути ногами дна. «Пам'ятайте, той, хто тоне, може схопити вас за руки чи за шию, а цього не можна допускати» — раптом пригадалися мені слова тренера з плавання. Тож я підплив до дівчини зі спини й обхопив її однією рукою попід пахву. Вона відкашлювала воду та важко дихала, поки я тягнув її до берега, гребучи другою рукою. Урешті ми на березі знесилено попадали на каміння. Дівчина тремтіла й досі кашляла. Я, не маючи чим її зігріти, просто... обійняв.

— Дякую, — тихо мовила. — Судомна схопила...

— Нащо було лізти на глибочінь? — буркнув я, відводячи погляд від гарного обличчя.

— Я хотіла припливти до тебе, ми ж дружили маленькими, не пам'ятаєш?

— Маринка?!

— Ну, упізнав нарешті, — усміхнулася вона.

Ех, як я міг упізнати в цій мокрій русалці з блискучим волоссям до талії колишню малявку з вічною булькою під носом і смішненькими кущими хвостиками?

7

Літо буває прекрасним. Без інтернету й англomовного табору. Без Сергія і Злати. Без телика, компа й басейну. І хоч удома татові доводиться вчитися ходити заново, він таки одужує. Тато, як і мама, тішиться, що я захотів залишитися в бабці аж до осені. Бабця щаслива, що я п'ю молоко.

А я... Ну, не знаю, як і сказати, бо коли розповідаєш про такі речі, то вони чомусь видаються смішними та банальними...

Ми з Маринкою ходили нині до лісу по чорниці, або, як кажуть тут, у горах, яфини. Вона збирала в пластикове відерце, а я — у долоню, з якої потім годував Маринку, як пташа.

У нас були сині від яфин руки, лиця, зуби та язика. У нас був яфиновий перший поцілунок, такий, коли забуваєш, що вмієш дихати...

Я лежу в росянистому духмяному сіні просто неба й шукаю поміж зірками Чумацький Шлях.

Коли до губ лишається пів подиху,	Зіниці твої виткані із подиву,
Коли до губ твоїх лишається пів кроку,	В очах у тебе синьо і широко... —

лунає в моїх навушниках пісня Чубая.

Це так дивовижно, що все може скластися неймовірно чудово, хоча спершу думаєш, що все летить шкереберть...

До речі...

Про який *щоденник* ідеться в назві книжки Н. Малетич? Щоденником називають не тільки учнівський зошит для записів про задані уроки й отримані оцінки, а й *літературний жанр* — щоденні записи індивідуального характеру про події, факти, враження, почуття, настрої тощо. Останнє оповідання (а їх у книжці 19) написано у формі щоденника. Веде його дівчинка, у якої велетенські вуха-локатори... Вона через них потерпає, особливо на уроках фізкультури, коли вчителька вимагає збирати волосся у вузол. Радимо прочитати книжку «Щоденник Ельфа» — ви знайдете в ній відповіді на запитання, якими зазвичай переймаються люди вашого віку.

3. Завдання.

1. У композиції оповідання «Усе шкереберть. І в цьому є сенс» НЕМАЄ
А легенди про річку Стрий	В цитати з бабусиної пісні
Б міфу про Чумацький Шлях	Г уривка з пісні Чубая

2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження («Усе шкереберть. І в цьому є сенс»)

- А Квасолька — бабусина корова
- Б Андріан — «дитина асфальту»
- В Маринка — мокра русалка
- Г Явірник — притока річки Стрий

3. Увідповідніть художній засіб із прикладом.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	А «яфиновий перший поцілунок»
2 метафора	Б «годував Маринку, як пташа»
3 порівняння	В «небо ще трохи палало»
	Г «поле з різнотрав'ям»

4. Ельф — у давньогерманській міфології — доброзичливий дух природи, який нібито жив у повітрі, землі, горах і т. ін. Чому, на вашу думку, Н. Малетич називає дітей ельфами?

5. Знайдіть і прочитайте перший абзац сьомого розділу. Які зміни відбулися з Андріаном? Що стало поштовхом до переоцінки підлітка?

6. Хто оповідач у творі? Дайте йому / їй характеристику.

7. Доведіть, що події оповідання «Усе шкереберть. І в цьому є сенс» відбуваються в наш час.

8. **Гра «Так — ні».**

1. Злата зрадила Андріана.
2. Андріан посварився із Сергієм.
3. Андріан улаштувався в піцерію, щоб підзаробити.
4. З Маринкою Андріан знайомий змалку.
5. Андріан любить Квасольчине молоко.
6. Це літо Андріан провів без інтернету.
7. Оповідання складається із семи розділів.

9. Доберіть заголовки до всіх розділів оповідання «Усе шкереберть. І в цьому є сенс», запишіть їх.

10. **Домашнє завдання.**

Напишіть стислий переказ оповідання Н. Малетич «Усе шкереберть. І в цьому є сенс», передавши зміст кожного розділу двома-трьома реченнями.

Подумайте й розкажіть

- На які роздуми наштовхнуло вас оповідання Н. Малетич «Усе шкереберть. І в цьому є сенс»?
- Чи маєте бажання прочитати решту оповідань книжки Н. Малетич «Щоденник Ельфа»?
- Чи є у вас щось спільне з Андріаном?

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

§ 35–37. ТАЄМНИЧІ ПРИГОДИ В ПОВІСТІ АНДРІЯ КОКОТЮХИ «ГІМНАЗИСТ І ЧОРНА РУКА»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке літературний детектив?
- Хто стоїть за Чорною Рукою?
- Чи зможе восьмикласник викрити Чорну Руку?

Андрій Кокотюха (1970 р.) народився в м. Ніжині, що на Чернігівщині. Письменник.

Найвідоміші твори: роман «Червоний»; повісті «Гімназист і Чорна Рука», «Гімназист і Вогняний Змій», «Таємниця козацького скарбу».

1. Коротко про Андрія Кокотюху.

Андрій Кокотюха — людина різнопланова. Ось як він розповідає про себе на своєму сайті: «Народився в сім'ї зварювальника й медичної сестри. Перший художній твір написав у сім років. До дванадцяти років

читав і писав лише казки. Мріяв стати бібліотекарем. Працював збиральником меблів, різноробом і муляром на будівництві. Закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т. Шевченка. Пробивав писати в різних жанрах: роман жахів, кримінальна мелодрама, трилер, комедія, гостросюжетний роман, класичний детектив. Улюблені жанри — трилер і детектив». Саме детектив і пропонуємо вашій увазі. Буде цікаво.

2. Юрко приходить до спаленого дому на Подолі та...

- Події відбуваються в наші дні в м. Києві. Восьмикласник Юрко потрапляє в такі перипетії, які вам і не снилися. Що ж на нього чекає? Хто такий або така Чорна Рука? Чому підліток несе гроші до спаленого будинку? На ці й інші запитання ви дістанете відповіді, прочитавши перші чотири розділи повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука».

ГІМНАЗИСТ І ЧОРНА РУКА

Повість
(Скорочено)

Розділ перший

Тут київський гімназист іде назустріч небажаній пригоді

Юрко Туряниця, що навчається у 8-му класі Першої зразкової київської гімназії, отримує записку з таким текстом:

Розділ другий

Тут гімназист знайде щось страшне

На Подолі всякий заблукає, але не Юрко. Він тут народився, це потім вони переїхали на вулицю Петлюри, у самісінський центр Києва. Але Поділ залишався рідним. Усе просто. Через Контрактову площу повз Самсона праворуч, повз Успенську церкву в бік Боричевого Току через Фролівську вулицю.

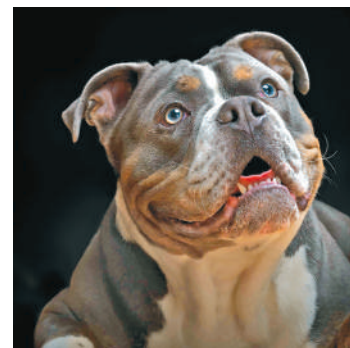
Що ближче підходив до потрібного місця, то важче давалися кроки.

...Перетнув дворик, ступив на ганок, потягнув на себе двері, що трималися на одній петлі. Протиснувся всередину. Постояв, збираючись із духом.

— Агов! Я тут! — гукнув на повну силу легенів, проганяючи липкий страх, який усе одно підступно перехоплював подих і сковував рухи, роблячи їх незграбними. — Я прийшов! Хто тут?

У відповідь — спершу тиша. Потім — рух назустріч, хтось біг зсередини, голосно сопучи. І чи то галюцинація слухова, чи справді невідома істота наближалася з тихим гарчанням.

Юрко мимоволі ступив кілька кроків назад. Сумка вперлася в стіну. Гімназист уже бічним зором намалював геометрично правильну траєкторію до дверної пройми. Стрибок, другий — і все, вирвався.

Поки думав-прикидав, з порожньої кімнати до закіптюженого передпокою вибіг, точніше, викотився сірий песик. Не схожий на бродячого, морда пласка, кумедна й щаслива, бо людину побачив. Бульдоги нічийними не бувають.

— Здоров, — промовив Юрко, намагаючись погладити створіння.

Та бульдожка зиркнув жалісно, зовсім не так дивляться породисті бійцівські пси. Гімназист не читав по собачих очах — без того здогадався, що цей несподіваний новий знайомий хоче їсти. (...)

Гімназист довго не роздумував: їстиме бульдог бублики чи ні, — вийняв, кинув. І переконався, собака таки зголоднів — зловив їжу на льоту, захрумкотів, забувши на короткий час про благодійника. (...)

Оминувши бульдога, який догризав бублик, гімназист уже спокійніше, без засторог, пройшов до кімнати. Нікого й нічого, хіба залишки обгорілих меблів. Покрутив головою, знизав плечима, ступив далі, у сусідню, меншу кімнату. І завмер, отетерівши від побаченого. Спершу зрозумів: посеред кімнати лежить долілиць мертва людина в калюжі крові. Потім дійшло: цього чоловіка хтось убив. Хлопчик ніколи ще не бачив перед собою мерців, та ще й так близько, ще й у такому лячному місці.

Юрко позадкував. Замахав руками в повітрі, наче крилами вітряка. І враз почув за спиною кроки.

Хтось-таки перекрив шлях до відступу. Попереду — мрець, позаду — хтось, кого гімназист ще не бачив, але вже чув суворе:

— Ти що тут робиш, га?

Розділ третій

Тут Юрко знайомиться з детективом Шпигом

Здалося, довго думав, повертатися лицем до небезпеки чи ні, — насправді пролетіло кілька секунд, не більше. Та Юркові вони видалися вічністю. Він поволі обернувся. (...)

Ставши лицем до загрози, він побачив пістолет, затиснутий у міцній правиці. Розгледів не лише дуло, а й чорні волосини на грубих пальцях, що стискали зброю. Та наступної миті рука посунула вниз, дуло опустилося, і Юрко перевів погляд на того, хто стояв перед ним.

Побачив за три кроки від себе, у проймі дверей, що колись розділяли дві кімнати, низенького, зовсім не страшного чоловіка. Справжній тобі дядько, опецькуватий, кирпатий, з невеличким кумедним черевцем, кругленькими рожевими повнявими щоками та густими чорними вусами. (...)

— Твоя собака? — густим, ледь хрипкуватим голосом поцікавився дядечко.

— Це хлопчик, — відповів Юрко (...).

— Кобель, — поправив незнайомиць, ховаючи тим часом пістолет у кишеню старого, але колись дорогого замшевого пальта. (...)

— Знаю.

— Ти ба, грамотій. Перша зразкова гімназія, ота знаменита, на Печерську, так чи ні?

— Ага. А ви як знаєте?

Незнайомиць усміхнувся у вуса, гойднув підборіддям:

— Якщо ти не вкрав свою сумку, то на ній — герб. Схрещені лаврові листки, між ними дві літери — «К» і «Г», що означає — київська гімназія. Номер посередині, у тебе там «одиниця». Я читав: засновники Першої зразкової вирішили відродити давні гімназійні традиції. От і взяли собі емблему однієї з найкращих київських гімназій, які були до того, як прийшли більшовики й усе зіпсували. (...) То що ти тут робиш? Який чорт тебе сюди заніс, ще й із собакою?

— Собака не мій, — поквапився пояснити Юрко. — Він уже був, коли я прийшов. Голодний. Я бублика йому дав, — бовкнув для чогось.

— Бульдоги не їдять бубликів, — зазначив коротун. — Трохи знаюся на цьому, сам колись пса тримав. Не бульдога, але теж нічого. Застрелили його кілька років тому. Хотіли мене, але пес на кулю кинувся. Нового ніяк не заведу, немає коли з ним возитися, — незнайомиць машинально смикнув себе за краєчок вуса. (...)

Юрко промовчав. З висновками коротуна погоджувався цілковито. А револьвер у кишені та манера міркування підказували єдино правильний висновок.

— Ви з поліції? Детектив?

— Був колись, — відрубав чоловік. — Але, вважай, детектив. Шпиг.

— Хто? (...)

Коротун торкнувся пучками товстих пальців вузьких крисів капелюха.

— Шпиг Назар Захарович. Капітан міліції у відставці.

— Тепер поліція.

— То тепер. А я звільнився, коли ще була міліція. Думав — протримаюся. Допекло. Тепер — маю честь, власник приватної пошукової контори й заодно її єдиний працівник. (...)

— Туряниця Юрій, учень восьмого класу Першої зразкової гімназії. — Трохи подумав і додав: — Іванович.

— Чорти тебе сюди принесли, Івановичу, — буркнув Шпиг, відсторонив гімназиста й нарешті підійшов ближче до мертвого тіла.

Юрко читав про таке в детективних оповідках. Тож цікавість остаточно все переборолла. Він підступив ближче, і зараз зі свого місця мрець не здавався аж таким страшним. Він уже неживий, чого боятися, не вкусить.

Бульдожка товкся поруч, теж зазирає, й обидва явно заважали Шпигові робити своє діло.

— Ішли б ви обоє звідси подалі, — буркнув не озираючись. — Немає чого тут робити. Хоча... — Знову глянув через плече: — Ти давно тут, Івановичу?

— Хвилини п'ять перед вами прийшов. Про собаку нічого не знаю. Тепер Шпиг почухав потилицю.

— Я вже все про нього знаю. І про хазяїна бульдога, чорти б його побрали, — кидає пса, де попало.

— Розгадали, хто він, хазяїн?

— Паскуда й дурень. Ким би не був, де б не жив, як би його не звали. Не треба мені його тут.

— А я — треба?

— Якби прийшов бодай на пів години раніше, сюди чи десь поряд — то, може, і став би в пригоді. Або... Може, ти б утік і ми не зустрілися б із тобою. Свідчив би. У поліції.

— Назаре Захаровичу, а чому це я мав би давати свідчення поліції? — поцікавився гімназист, дивуючись власній зухвалості. — Що тут узагалі відбувається? Ми зустрілися з вами в недогорілому будинку, і я так думаю: ви не дарма прийшли сюди саме тепер.

— Розумецький, — гмикнув Шпиг. — Але спершу ти мені даси відповідь. Повторюю знову: що тут, у недогорілому будинку, робить учень восьмого класу? (...)

Колишній міліціонер стиснув правицею Юркове плече, розвернув і легенько виштовхав. Перейшовши до іншої кімнати, гімназист відчув полегшення, навіть видихнув. Бульдог, який дріботів за новим другом наче прив'язаний, нічого не відчув — усе просив їсти. Глянувши на нього й знову смикнувши себе за кінчик вуса, Шпиг видобув із кишені пальта загорнутий у целофан шматок хліба з ковбасою, кинув псові. Той почав з апетитом обідати, а Шпиг натомість перевів на Юрка очікувальний погляд.

— Досить крутити. Чого тебе сюди занесло?

— Чорна Рука, — просто відповів гімназист.

Розділ четвертий

Тут гімназист розповідає про капості й погрози Чорної Руки

Після сказаного Шпиг машинально зиркнув на свою правицю, розчепі- ривши пальці. Тоді глянув на ліву. Для чогось потер і запитав:

— У кого чорна рука?

— А я звідки знаю, — знизав плечима Юрко. — Ось, гляньте.

Витяг із кишені штанів складений учетверо аркуш і тицьнув відставному міліціонеру. Той узяв обережно двома тлустими пальцями, ніби щось небезпечне. Легенько труснув у повітрі, глянув на світло, для чогось понюхав та обережно розгорнув, наче боячись, аби не випало щось із середини.

Але там на весь аркуш відбився чорний слід долоні з розчепіреними пальцями. Вільне місце згори займав багато разів перечитаний Юрком напис.

Прочитавши вголос, потім ще раз — про себе, Шпиг подивився поверх папірця на принішклого гімназиста. Знову для чогось прочитав голосно. Причому, коли дійшло до слова «біда», чоловік скосив очі на мертву людину. Це додало загадковій та водночас безглуздій записці нової, несподіваної ваги. Склавши аркуш, покрутив його, потім смикнув краєчок вуса.

— Чорний відбиток руки замість підпису. Отже, автор цього послання так себе називає. Більше нічого не зрозумів.

— Я теж, — сказав Юрко. — Але вже двоє з тих, хто отримав такого листа й не виконав вимоги Чорної Руки, справді мали халепу. Після того третій, мій товариш Василь Черниш, повірив і послухався.

— Тепер, виходить, твоя черга? Оця ваша Чорна Рука в усіх вимагає гроші?

— Ще й великі, як бачите, — зітхнув гімназист.

— Та бачу! Коли працював у міліції, мав п'ять тисяч гривень платні на місяць... Цей чорнорукий, бач, копійка до копійки в мільйонери пнеться. З кожного по тисячі, а ще ж ставки підніме. Апетит нагулює, поки його бояться і слухаються. То оце ти гроші приніс?

Гімназист спритно струсив із плечей сумку, клацнув замком, видобув звідти цупкий подарунковий конверт. Такі продаються в супермаркетах і розраховані саме для купюр — зараз на дні народження іграшок не дарують.

— Тут усе. Наколядував цього року, хрещені розщедрилися. А ще п'ятдесят гривень дрібними назбирав, здав макулатуру й кришечки пластмасові з пляшок.

— На яку радість збирав?

— А, — махнув рукою гімназист, — хіба це тепер має значення?

— Має, — кивнув Шпиг. — Заради чого старався?

— Годинник, — зізнався Юрко. — На ланцюжку, цибулинка така. Голіцин продає.

— Дворянин? — швидко запитав Шпиг.

— Чому — дворянин? — здивувався гімназист, аж відступив на крок, та раптом, згадавши, відмахнувся: — А, ви про це! Історією ж цікавитесь! Наш Голіцин своїм пращуром дуже й дуже пишається.

— Знайшов, ким пишатися, — буркнув детектив. — Історію хай учить.
— Так він знає. Каже: дід давнього дворянського роду. А породичалася ця гілка Голіциних із не менш давнім козацьким родом.

Тут уже Шпиг зацікавився:

— Козаки з московитами? Це хто?

— Був такий гетьман Безпалий. Його донька й побралася з Голіциним три сотні років тому.

— Еге. А не сказав тобі той ваш Голіцин про одну маленьку деталь? Ті Безпалі — зрадники. Продалися за дворянські титули. Підтримували Москву проти українських гетьманів.

— А нащадкові все одно. Головне, що предок — правдивий дворянин, — пояснив Юрко. — Кому служив — не має значення. Каже, його предки втрималися при владі, бо вміли домовлятися. Дідові нашого Голіцина російський цар колись пожалував за вірну службу ціле село під Києвом. І годинник.

— То, виходить, нащадок дідову спадщину розпродує потай від батьків.

— Чому ви так вирішили, пане Шпиг?

— Вирвалося, — мовив той. — Але в мене, хлопче, нічого просто так не вилітає. Чекай-чекай-чекай. (...) Ти запитай у свого Голіцина про годинник. Можна припустити, що це його власний. Наприклад, дід подарував. Чи спадок залишив, таке теж буває. Лише так продаватиме, не спитавши. Але якщо ж годинник татів, і малий Голіцин скидає його потай, за швидкі гроші, — краще не зв'язуйся. Інакше будеш мати клопіт.

— Чому?

— Бо тато побачить, що годинник зник. Трусне сина. Той укаже на тебе, ще й заявить — ти вкрав. Доведи потім цим нащадкам зрадливих гетьманів, що Туряниці — не злодії.

— Про це я не подумав, — кивнув Юрко. — Поцікавлюся. А якщо він збреше?

— Бач, уже сумнів є! Тому, паничу гімназисте, ліпше не встрявай у сумнівні оборудки. Кажу тобі як людина, котра чверть століття має справу з кримінальним елементом. (...) Чорна Рука, ким би він не виявився, точно знає: у тебе є тисяча гривень. В інших він теж вимагав гроші?

— Так, гроші. У кожного різні суми.

— Давно почалося?

— Скоро місяць. (...) У середині вересня Колько Моховий, теж із нашого класу, знайшов у зошиті записку. Мовляв, принеси завтра в згорілий будинок на Подолі, поклади під цеглину у великій кімнаті. Не зробиш — капець тобі. Ну, і слід чорної руки, як ось тут. — Він кивнув на папірець у Шпиговій руці. — Моховий тоді посміявся. Ще причепився

до Володьки Зубка — це наш майстер когось розіграти. Той, звісно, ні сном, ні духом. Викинув Колько записку Чорної Руки в клозет, порвав і спустив в унітаз. Нічого не приніс, лише прогулявся тут поруч. Зубка із собою взяв. При ньому тицьнув дулю в бік будівлі, сам хвалився. Так він усе те собі бачив. Назавтра нічого не сталося. Але через день біда таки його знайшла.

— Яка саме?

— Батькам хтось стуконув, що Колько грає в комп'ютерні ігри на гроші, — Юрко обмежився цим поясненням. — Добре, Блоха не дізналася.

— Хто така?

— Керівничка класна, Блоховська. Її наш директор, пан Андронакі, називає пафосно Залізною Леді. Сам теж ніби з каменю, нічого його не проймає. Ох, компанія підбралася, — зітхнув він.

— Нічого, це ж не тюрма, а наука, — по-філософськи мовив пан Шпиг і, побачивши, що Юрко готовий сперечатися, змінив тему: — То як там із Моховим усе закінчилося?

— Наче підмінили хлопця. А був же веселий, хоча порушував дисципліну.

— Я так розумію, з капостями Чорної Руки ви це тоді не пов'язали, — мовив Шпиг, — бо інакше другий твій товариш не наплював би на подібні погрози.

— А другим Володька Зубко був! — вигукнув Юрко. — Тижня не минуло, і знаходить він таку саму записку. Теж слід Чорної Руки, знову вимагали грошей — тисячу гривень. Треба було сюди ж принести. Зубко, може, і не наплював би, навчений випадком із Моховим. Та бабуся у Володьки ослабла. Бігав по аптеках із рецептами, закрутився. А за якийсь час Блоха тягне його до Андронакі. Якось вплигло, що Володька писав шпаргалки на контрольних із математики в есемесках і пересилав одразу кільком учням. Телефони треба вимикати — хоча б звук. Ось ніхто й не чув, як повідомлення пищали.

— Серйозне порушення, мабуть.

— Дуже. Контрольні нікому не зарахували, і батьки Зубка змушені були довго просити Андронакі, щоб для їхнього сина зробили виняток, не виключали. Пощастило, він у нас геній алгебри. На всіх шкільних олімпіадах честь гімназії відстоює. Зробили виняток, але оголосили всім, що так щаститиме не кожному.

— Далі можеш не розказувати, — кивнув Шпиг зі знанням справи. — Коли покарали другого, третій уже послухався Чорної Руки. Тепер, бач, твоя черга. Забагато вона знає (...).

З вулиці почувся глухий звук — хтось ударом причинив хвіртку й знадвору почувлися кроки. Не один чоловік сюди поспішав. Упевнено йшли. Не інакше — знали, що тут знайдуть. Дізнатися б, чого всіх саме сьогодні тягне в цей будинок!

Юрко не зміг приховати паніки, яка охопила його. Гімназист у такому місці, ще й за таких обставин — це вам не супергеройське кіно. Хлопець уже не мав жодних сумнівів у тому, що Шпиг не збирається розказувати стороннім про їхню зустріч. Але ж бог знає, хто квапиться сюди зараз. І наміри цих людей навряд чи добрі. Думки майнули в голові блискавкою.

Але в той самий час, коли вони майнули, відставний міліціонер міцно схопив Юрка за карк (...), стрімко поволік його через прохідну кімнату з мерцем в іншу, дальню, а Юрко, своєю чергою, тягнув за собою ранець. Пес дріботів за ними, думаючи, що це така гра. (...)

Шпиг не штовхнув — жбурнув Юрка, мов клумак із ганчір'ям, до старого клишоногого ліжка — єдиної меблевої речі, що залишилася тут після пожежі. Хлопець, зрозумівши все без зайвих слів, порачкував під ліжку, забившись якомога далі. (...) Шпиг уже йшов геть, назустріч тим, хто заходив до кімнати, аби перехопити, зупинити, затримати їх.

Бульдожик спершу ткнувся за Юрком, але хлопець махнув рукою — іди, іди геть. Пес, на диво, послухався: розвернувся і подріботів назад. А із сусідньої кімнати чулося голосне, суворе, обурене й здивоване водночас:

— Кого я бачу! Назар Шпиг! Власною персоною! Біля трупа! Без вас у Києві вода не святиться!

3. Завдання.

1. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

- А** Юрко Туряниця навчається у восьмому класі
- Б** Назар Захарович працює в міліції
- В** Голіцин — нащадок давнього дворянського роду
- Г** Блоховська — класна керівничка Юрія

2. Увідповідніть характеристику з героєм повісті.

Характеристика	Герой твору
1 коротун	А Володька Зубко
2 ніби з каменю	Б Юрко Туряниця
3 геній алгебри	В Андронакі
	Г Шпиг

3. Увідповідніть кожний фрагмент із позасюжетним елементом композиції.

Уривок із твору	Елемент композиції
1 «...Опецькуватий, кирпатий, з невеличким кумедним черевцем, кругленькими рожевими повнявими щоками та густими чорними вусами».	А пейзаж Б інтер'єр В записка Г портрет
2 «Поділ залишався рідним. Усе просто. Через Контрактову площу повз Самсона праворуч, повз Успенську церкву в бік Боричевого Току через Фролівську вулицю».	
3 «Завтра п'ята година спалений дім на Подолі ти знаєш приносиш 1 тисячу або буде біда залиш у великій кімнаті мовчи».	

4. Коротко передайте зміст перших чотирьох розділів повісті, відповівши на запитання *хто? де? коли? чому?*

5. Яким ви побачили Юрка Туряницю в перших розділах повісті? Чи схвалюєте ви його рішення піти без відома дорослих до спаленого будинку?

6. Що ви знаєте про детектив як кіножанр? Які ознаки детективу наявні в повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука»?

7. З яких учинків і слів видно, що і Шпиг, і Юрко люблять собак? Що ви знаєте про бульдогів?

8. **Гра «Так — ні».**

1. Юрко Туряниця навчається в Першому зразковому київському лицейі.

2. Шпиг нагодував бульдога бубликом.

3. Восьмикласники називають пані Блоховську Залізною Леді.

4. Першою жертвою Чорної Руки став Моховий.

5. Володька Зубко грав у комп'ютерні ігри на гроші.

6. Юрко ховався від прибульців під старим клишоногим ліжком.

7. Одну тисячу гривень Юркові подарували хрещені.

9. Прочитайте четвертий розділ повісті за ролями.

10. **Домашнє завдання.**

Знайдіть в інтернеті та прочитайте п'ятий–дванадцятий розділи повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука».

4. Оборудка Голиціна вилазить боком.

- **Оборудка** — це сумнівна угода, афера, махінація. Іноді підлітки стають жертвами оборудок через брак досвіду, слабкі, ще не сформовані моральні позиції. Хто й кого з героїв твору втягне в сумнівну угоду?

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте п'ятий–дванадцятий розділи повісті. Виконайте завдання.

5. Завдання.

1. Величезний монітор, з якого мали транслявати міжнародну конференцію, пошкодив
А Голіцин **В** Мартинюк
Б Туряниця **Г** Стороженко
2. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження
А директор школи зібрав учнів через розбиту китайську статуетку
Б китайський бовдур Левка Голіцина виготовлений із порцеляни
В Мартинюк під час оборудки виконував роль держиморди
Г Юрко Туряниця прийшов на оборудку за компанію
3. Увідповідніть прізвисько з героєм / героїнею повісті.

Прізвисько	Герой / героїня твору
1 Цап	А класна керівничка
2 Блоха	Б директор школи
3 Шпала	В Стороженко
	Г Мартинюк

4. Чому однокласники підсміювалися з дворянина Лева Голіцина? Охарактеризуйте цього персонажа.
5. Який сюжетний елемент — експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію чи розв'язку — використано в десятому розділі?
6. Чи можна продавати або купувати сумнівний товар у школі без відома батьків і вчителів? Умовно оцініть провину кожного учасника / свідка оборудки за чотирибальною шкалою, де 4 — найбільший ступінь провини, а 1 — найнижчий.

Голіцин	...
Туряниця	...
Мартинюк	...
Стороженко	...

7. Прокоментуйте спосіб виявлення правопорушника, до якого вдався директор школи. Чому він не спрацював?
8. **Вільний мікрофон.** Я прогноую, що Чорна Рука — це ... (ім'я восьмикласника / восьмикласниці), бо ...

9. Дайте письмову розгорнуту відповідь (3–5 речень) на подані запитання.
1. Якою, на вашу думку, має бути сума кишенькових грошей у молодих людей вашого віку?
 2. На що їх можна витратити?
 3. Якими можуть бути джерела кишенькових грошей?

10. Домашнє завдання.

1. Прочитайте повість А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука» до кінця.
2. Підготуйте мультимедійну презентацію (7–10 слайдів) або коротке повідомлення про бій під Крутами 1918 р. (за бажанням).

6. Розв'язка детективу вже незабаром.

- **Детектив** — прозовий пригодницький твір, у якому розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином.

Головні ознаки детективу як літературного жанру:

- наявність таємниці, пов'язаної зі злочином;
- головний герой — детектив;
- у детектива є друг або помічник;
- зазвичай злочинець — одинак, діє самостійно;
- докази читач дістає одночасно з головним героєм;
- мотиви злочину — здебільшого гроші, влада, страх;
- сюжет твору — шлях розслідування злочину;
- передбачуваність фіналу.

Обов'язковим елементом детективного сюжету є таємниця, вона є основою інтриги. Що складніша таємниця, то заплутаніший сюжет і пильнішого розслідування вона вимагає.

Інтрига — потаємні, переважно непорядні дії, учинки, спрямовані на досягнення якої-небудь мети.

До речі...

Слово *детектив* має два значення: 1) агент таємної служби розшуку (*детектива* — Р. в.); 2) жанр літератури або кіно (*детективу* — Р. в.).

Розділ тринадцятий

Тут Шпиг згадує подвиг столітньої давнини й пояснює, чому треба терміново шукати Чорну Руку

(...) — Жодних брошок ніхто не крав. Я брехав, ті двоє чудово це знали, але підігравали. Про брошку заявила сама обікрадена. Її в неї ніколи не було. Тобто колись була, не в неї — у її матері. Вона ще дівчинкою в зайнятому німцями Києві обміняла її на продукти й ліки, рятуючись від голоду. Справжня втрата Добрянської значно цінніша за якусь цяцьку. Я б тебе не втягував у сумнівні справи, якби вчора вранці не заарештували Олеся Добрянського... Той Стрельцов, про якого ти чув, але не бачив, сам звелів Зозулі обікрасти стару акторку, — сказав і тут же виправився: — Уломилися в її помешкання за наказом Стрельцова. Він звелів прокрутити таку комбінацію, щоб замовника не знайшли й щоб слід у разі чого обірвався на Зозулі, звичайному собі київському злодійчукові. Його цікавили не коштовності. Добрянська зберігала щоденник свого старшого брата Олеся. На його честь називали всіх хлопчиків у родині.

- А чим він був знаменитий?
- Чув про бій під Крутами, про подвиг наших юнаків у бою з московитами?
- Так, ми це вивчали, — кивнув Юрко. — Київські гімназисти й студенти дали перший бій московським більшовикам. (...)
- Ну, бачу, правильно вас виховують. Тільки, Івановичу, ти мені зараз наче урок відповідаєш. Ти це знаєш, але чи розумієш?
- Розумію! — образився той. — Ще й як розумію!
- Тоді далі піде легше. Ти ж, мабуть, знаєш, що під Крутами з тисячами ворогів билися кілька сотень молодих хлопців, та не всі вони були гімназисти й студенти. Там стояла військова молодіжна залога. Тому оборону вдалося тримати кілька годин, до ранніх січневих сутінок. І втрати московитів виявилися серйознішими, ніж вони сподівалися. І справді, як ти й кажеш, там було чимало гімназистів. Вояки майже твого віку, може, трохи старші. Їх рвалося в бій набагато більше, але батьки ловили деяких утікачів на вокзалі в останній момент. Однак проворніші таки проникли у вагони. Серед тих підлітків був і Олесь Добрянський, тоді — учень Другої київської гімназії.
- Він загинув?
- Не під Крутами. Інакше як би він залишив після себе унікальний щоденник? Пані Галина розповіла: брат описує, як усе почалося, пише про свої почуття і відчуття. Скаржиться на старших, які не давали йому прорватися на самий перед. Називає всі прізвища, які знав і про які потім дізнався. Словом, безцінні свідчення очевидця та учасника того легендарного бою. Загинув Олесь через двадцять років, у радянському концтаборі. Добрянська все життя переховувала його записи, навіть нині не всякому готова показати. Її можна зрозуміти. Та ось тепер щоденник знадобився саме як доказ участі гімназиста Добрянського в бою під Крутами. Тепер же в Києві вулиці з комуністичними назвами перейменовують на українські. Чув?
- Аякже!
- Олесь, правнук пані Галини, теж пішов воювати за Україну, як і той, на чю честь він був названий. Уже другий рік на Донбасі, був поранений, лежав у госпіталі. Це він подав ідею назвати вулицю іменем юного гімназиста. Але ти ж знаєш, який шалений цьому опір від колишніх комуняк. Про подвиг Добрянського майже не відомо, противники почали вимагати доказів. Тут і про щоденник згадали. Ось чому його викрали.
- Стрельцов працює на ворогів?
- Він і сам добрячий ворог, хоч і маскується. Пані Галина не хотіла піднімати великий скандал, бо правнук переконав: так вона точно втратить родинну реліквію. Вийшли вони на мене, щоб я приватно все це роз-

крутив. Гроші давали, але я насварив — відчепилися. Ось тоді почалося найгірше.

— Убили Зозулю?

— І це теж, людська смерть завжди трагедія, тим більше — нагла. Та найгірше, Івановичу, коли звинувачують невинну людину. Та ще й воїна. Такого, як Добрянський. Українського героя, нащадка героя.

— То Олеся підозрюють в убивстві Зозулі? — нарешті доп'яв Юрко.

— Поліції відомо: правнук шукав крадія. — Шпиг загнув пальця. — З моєю допомогою він дізнався, хто це. — Загнув другого. — При Зозулі щоденника не знайшли. — Третій палець і сказав: — Чому не відразу віддав здобич Стрельцову? — Загнув четвертий. — Нарешті! — Детектив покрутив п'ятим, великим пальцем. — Мені передали вісточку з тюрми від Олеся. Його випустять, якщо віддасть реліквію і дозволить її знищити.

— Але ж у нього її немає!

— Тоді родина героя-гімназиста має відмовитися від перейменування на його честь, — розвів руками відставний міліціонер. — Олеся заручником тримають.

У Юрка Туряниці голова йшла обертом.

Незвично було гімназистові чути подібне. Виявляється, не лише на Донбасі йде битва, глибокий тил теж воює, і не завжди перемагає. (...)

— Отакі справи, Івановичу. Щось хочеш спитати?

Звісно, гімназист хотів. Наважився.

— Вибачте, а ви... ви точно-точно знаєте, що Олесь не вбивав Зозулю?

— Мої знання нікому не потрібні. Слухати їх ніхто не буде. Але є одна особа, ладна це довести.

— Як саме?

— Назвати того, хто справді вбив Яшку Зозулю. Напевне, та особа й щоденник у себе тримає. Для чого — поки не ясно, розберуся. Допомогти може одна людина, яка бачила вбивцю. Чи принаймні була на місці, коли скоїли злочин.

— Та хто це (...)?

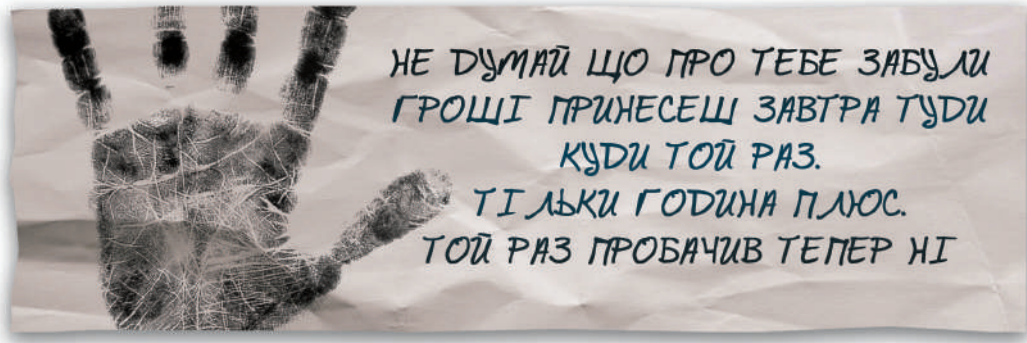
— Чорна Рука, — пояснив відставний міліціонер (...).

— Хто?!

— А ось ти й мусиш мені з'ясувати, хто себе так називає. Чорна Рука чекав на тебе, Івановичу. Місце призначив сам. Але раніше туди прийшов Зозуля зі своїм супутником. Утекти Чорна Рука не міг. Ти ж і сам трохи побув у його шкурі згодом, бачив — немає куди тікати, тільки себе викажеш. Тому Чорна Рука — свідок злочину. Він єдиний, хто може довести невинуватість Олеся Добрянського. Тобі треба ту Чорну Руку якнайшвидше знайти.

Розділи чотирнадцятий—двадцять перший

Згодом Юрко отримав записку від Чорної Руки:

Коли Туряниця прийшов до старого будинку на Подолі (а він прихопив із собою Джентльмена й попередив Шпиґа), то застав там... Левка Голицина. Маску було зірвано. Голицин хотів тікати, проте Джентльмен став на заваді. Потім утрутився й Шпиґ. Як не хотів Левко уникнути допиту, проте довелося зізнатися відставному капітанові міліції, що він був свідком злочину в той день, коли Юрко вперше приніс гроші. Щоправда, він не бачив убивцю, а чув лише розмову, переховуючись у сусідній кімнаті. Він зізнався, що Зозуля звертався до свого кривдника на прізвисько Сопля. Левка відпустили під зобов'язання нікому нічого про злочин і Чорну Руку не розповідати. Шпиґ як досвідчений правоохоронець знав, хто такий Сопля і де його шукати.

Розділ двадцять другий

Тут звучать постріли, а в хід ідуть руки, зуби та мудрі голови

На Деміївку, одну з київських околиць, вони й справді не доїхали — долетіли. Що далі від центру, то вулиці освітлювалися менше. Вони пірнули в густу й тиху темряву, де-не-де розцяцьковану світлом, що пробивалося з вікон одноповерхових будиночків. Однак Назар Шпиґ, як побачив Юрко, добре тут орієнтувався. Відпустив водія на початку названої ним вулиці, дочекався, поки той розчиниться в темряві — залишатися в цій окрузі довго було не надто безпечно, — а потім рушив, коротко звелівши гімназистові й бульдогу:

— Ззаду тримайтеся. І тихо...

Опустивши озброєні руки вздовж тулуба, Шпиґ перебіжками перетнув двір, стрибнув на ганок, постукав руків'ям у двері.

— Хто? — почувлося за короткий час.

— Я!

Мабуть, цього виявилось досить: двері прочинилися, і відставний міліціонер ступив усередину.

Юрко ж обійшов будинок із правого боку, бо ще раніше побачив — там світилося вікно. Пес дріботів за ним, відсапуєчись.

Ставши біля вікна, гімназист обережно зазирнув усередину. Боявся, що за фіранкою нічого не побачить.

Пощастило — фіранка не лише відсунута, ще й кватирка прочинена, усе добре видно й чути.

А бачив Юрко просто перед собою кімнату, круглий стіл посеред неї і трьох чоловіків. Двоє стоять, піднісши руки догори. Один — сидить, теж тримаючи руки на рівні плечей долонями вперед.

З трійці найбільше впадав у вічі саме цей: лисий череп, подібний до облущеного яйця, грубий плетений шарф довкола шиї. Біля нього на краю стола лежала найбільша купа банкнот.

Карти лежали біля кожного. Мабуть, лисий зараз вигравав.

Другий, у смугастому костюмі, стояв до вікна спиною. Його Юрко не розгледів. Третій, лівий крайній, був у чорній сорочці, світлому жилеті, і так голосно шморгав носом, що було чути аж на вулицю, через прочинену кватирку.

Назар Шпиг стояв на вході. Кожний із присутніх був вищий за детектива на голову. Та жодний не ризикував опиратися. У руках відставний міліціонер стискав по пістолету, розвівши дула так, аби втрапити під кулю міг будь-хто.

— Та витри вже свої соплі, Аркашо! — рикнув Шпиг, і Юрко зрозумів: «Ось він, Сопля, той, хто постійно шморгає».

Користуючись дозволом, той витер під носом тильним боком долоні, а долоню — об штани, ковзнувши рукою вниз.

— Е, куди! Тримай так, свиня! — вигукнув Шпиг.

Пізно. Детектив мимоволі подарував убивці нагоду. І той негайно скористався нею. Торкнувшись краю стільниці, Сопля міцно вхопився за неї. Рвучко смикнув стіл. Перекинув. Водночас лисий, рвучко розпрямившись, миттю схопив свій стілець за спинку. Замах, удар — гасова лампа, причеплена під стелею в них над головами, з брязкотом розлетілася.

Кімната занурилася в темряву.

— Стояти! Стій!

За цим гримнув постріл. Спалах. Другий. Третій. Хтось заволав від болю, проклинаючи Шпиґа.

Тим часом до вікна, під яким примостився Юрко, уже мчала темна постать.

Гімназист не сам присів — ноги підкосилися. Брязнуло над головою. Хтось стрибнув на підвіконня. Ще постріл. Але втікач уже вивалився з вікна назовні, скочив на рівні, явно цілий, неушкоджений, і великими стрибками погнав через двір до паркану.

Юрко помітив — це вирвався Сопля. Убивця мчав не до хвіртки, біг найкоротшим шляхом, намірившись перестрибнути через паркан і втікати дворами й городами.

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука»

За всім цим Юрко забув про Джентльмена. Зате англійський бульдог ні про кого не забув. І саме зараз доводив: коли треба — перетворюється з добродушного терплячого пса на небезпечного хижака. Погнав за вбивцею, коли той тільки вистрибнув із вікна. Нагнав його біля паркану, і щойно той почав перелазити — підскочив і з другого разу таки вчепився зубами в штани втікача. Міцно зімкнув щелепи. Повис, намертво загнавши гострі ікла в зад злочинця.

Сопля волав від болю, але вперто, з останніх сил тримався за край паркану, різко рухаючись і намагаючись відчепити те, що причепилося до сідниць. Бульдог від цього теліпався кучим маятником, але щелепи не розтискав, хватку не послаблював.

Нарешті Сопля не витримав. Пальці ковзнули вниз, убивця звалився на землю, і аж тепер Джентльмен відпустив жертву. Дуже вчасно, бо той міг гепнутися просто на собаку й придушити його. Не довго радів утікач: бульдог миттю скочив йому на груди, загавкав, плаский розлючений писк навис просто над скривленою від болю пикою.

Не встиг Юрко зрозуміти, що нікуди Сопля не втік, як почув над собою:
— Молодець! Так його!

Наступної миті Назар Захарович Шпиг, розхристаний, але, судячи з тону, задоволений вечором, вибрався у двір через вікно. Плеснувши гімназиста по плечу, поважно рушив до побороного злочинця. Пістолет мав лише один. Наблизився, навис на ним, звів спусковий гачок.

— Давай, Сопля! Уставай, прибігли.

— Забери собаку! — істерично верещав той, не припиняючи бридко шморгати носом.

— Пустити вже його, — дозволив Шпиг.

Джентльмен ніяк не відреагував. Усе зрозумівши, детектив повернувся до Юрка:

— Скажи йому.

— Можна, — дозволив гімназист псові.

Бульдог перестав лякати Соплю, мирно вмовившись посеред двору.

— Уставай! — Шпиг махнув дулом.

— Мій зад... — проскиглив той, незграбно встаючи. — Ми так не домовлялися, Шпигу.

— З такими, як ти, я не домовляюся! (...)

Жестом звелівши стати до стіни й упертися в неї, Шпиг голосно, аби Сопля почув, наказав бульдогові стерегти. (...)

Дуже скоро Шпиг вивів надвір під конвоєм інших. Чоловік у смугастому піджаку дуже кульгав, із чого Юрко зрозумів: детектив у темряві його підстрелив. Лисий тримався долонею за розбиту голову — цього відставний міліціонер теж укоськав, уже врукопаш. Шпиг став, витер чоло, кинув оком на своїх полонених, задоволено крехнув, озирнувся на довгого, що все ще непорушно лежав під парканом.

— Так, — промовив, — зрозуміли, проти кого рипнулися? Хочеш, Черепе, я тобі щиро правду скажу?

— Не хочу, — буркнув лисий.

— Усе одно скажу. Ви ж зі мною говорити не захотіли. Не дали навіть почати, не послухали, чого хочу. Мені тільки Сопля був потрібний, інших відпустив би. Хай вас, голуби, поліція ловить. Є за що, але зараз ніхто з вас мені не цікавий. Проте доведеться всіх здавати, гамузом. За погану поведінку.

— А як нам було поводитися, коли ми побачили два дула? — пробубонів Череп.

— Це все Сопля, — глухо озвався третій, котрий дотепер мовчав. — Це він почав. Я чистий, Череп так само. Нам немає чого боятися.

— Бач! — вигукнув Шпиг. — Ваш друзяка все зрозумів раніше. Знає котяра, чиє сало з'їв!

— Та яке сало! — простогнав Сопля. — Ти вже ніхто, Шпигу! Давно ніхто! Сам нічого не можеш, людей живих собаками цькуєш!

— Зате ти, паскудо соплива, живих людей убиваєш! Не кажи, що Яшка Зозуля — не твоїх рук діло! Тебе свідки бачили й чули, у мене є докази!

— О! Теж мені, людину знайшов! Яшка Зозуля!

Шпиг ступив до вбивці впритул, тицьнув дулом між лопатки.

— Слухай, ти, слизото! Мені байдуже, якщо ви всі один одного перегризете до чортової мами! Але коли замість тебе призначають іншого винного, хорошу, чесну людину, патріота, — я терпіти не буду. Щоденник давай сюди!

— Який, у чорта, щоденник?! Ще скажи — зошит! Тут тобі не канцтовари!

— Ти мене, сопливий, не передражнюй! Бо зараз не канцелярські — господарчі товари тобі будуть! Візьму обценьки, притисну язика — шепелявим будеш! Сю-сю-сю!

— Ой, налякав!

Шпиг підніс дуло вище, притис до потилиці бранця.

— Немає в мене часу на тебе! Щоденник! — Шпиг ще міцніше натиснув дулом.

— Та немає в мене нічого! Немає! Можеш шукати, Шпигу! Хочеш — усе зніму, голяка тут перед тобою стану! Поріж лахи на пелюстки! Немає в мене!

— Ти ще скажи — не знаєш, про що мова!

— Знаю! Дуло забори — скажу!

Шпиг повільно опустил пістолет. Сопля спробував обернутися, та він копнув його під зад.

— Так далі стій! Кажу, я почую.

Убивця голосно й полегшено видихнув:

— Значить, так. Було в мене те, що ти шукаєш. Старі списані зошити, виявляється, грубих грошей коштують. Коли Зозуля попросив зробити фальшиві документи, я запитав: «Чим, мовляв, платитимеш, ти ж голяк». А він мені: «Не дрейф, гроші будуть». Слово за слово — розказав, похвалився. Пропоную партнерство, а за це документи й візи безкоштовно — не хоче. Ну, посварилися ми, побилися... Зозуля сам винен, нарвався.

— Задовга сповідь, Сопля! Я приблизно так і думав! Зошит жени!

— Немає!

Шпиг відважив йому ще одного копняка.

— Не бийся! Програв я його! У карти! Пояснив, кому можна продавати, — повірили!

— Брешеш!

Юрко, що весь час стояв тихо, обережно кахикнув, смикнув Шпиґа за манжет.

— Подібне до правди.

— Із чого ти взяв? — огризнувся детектив.

— Справді міг програти. Ви його краще знаєте, а я вперше бачу. (...) Доведеться шукати далі.

Шпиг утретє копнув убивцю під зад.

— Де? Кому програв? Кажу, бо застрелю!

— Не застрелиш! — зухвало відповів той, уже остаточно оговтавшись. — Не застрелиш! Інакше ніколи не знатимеш, де твій цінний раритет! Тому давай домовлятися, Шпигу! (...)

— Торгуватися будеш?

— Буду! У мене виходу немає! У тюрму не хочу!

Юрко торкнув детектива за лікоть.

— Чого тобі? — огризнувся він.

— Нічого. Просто я знаю, де щоденник київського гімназиста.

З несподіванки відставний міліціонер гикнув. Потім ще раз, і ще. Тоді набрав повітря, затримав дихання і повільно випустив через ніс. Гикавка припинилася.

— Як знаєш? — запитав. — Звідки?

— Вони тут в карти грали, — нагадав Юрко, уникаючи прямої відповіді.

— Бачив. Ну? До діла ближче.

У відповідь Юрко тицьнув пальцем у Черепа.

— Ось, цей лисий.

— Що — лисий?

— Я помітив, що біля нього лежало найбільше грошей. Отже, вигравав нині він. І щоденник виграв. Тому цей тип, — палець перемістився на Соплю, — так упевнено й торгується.

Шпиг смикнув себе за вус.

— Черепе, ти все почув?

— Бреше малий, — пролунала відповідь.

І тут не витримав Сопля. Перестав зважати на револьвер. Забув про зад прокушений. Рвонувся до лисого, ударив і, стиснувши його обома довгими руками, заволав:

— Я брешу? Я брешу?! Ти — шулер! Ти мене обмішував! Обкрутив! У нього, у нього щоденник!

— Забери від мене свої шмарклі! — проревів Череп.

Хотів дати здачі. Не встиг.

Назар Шпиг, виставивши руку перед собою, смальнув у них над головами, усаджуючи кулю в стіну.

— Стояти! Струнко! Тихо мені!

Загавкав Джентльмен, подіяло: Сопля відпустив супротивника, знову вперся руками об стіну. Череп стояв лицем до детектива, важко дихаючи, і теж косував на собаку.

— Де? — спокійно запитав Шпиг.

Але в цьому спокої вгадувалося останнє штормове попередження. Череп відчув: буря буде страшною.

— Там, — кивнув головою в бік будинку. — У моїй сумці. Чорна, прямокутна. Шкіряна.

— Івановичу, глянь, — звелів Шпиг.

Юрко забіг усередину. Бульдог спершу посунав за ним, та враз завмер, зиркнув на заарештованих злочинців, примружив око, пустив слину й повернувся. Не хотів залишати Шпига з ворогами сам на сам.

Потрібну сумку гімназист шукав недовго. Підважив — легка. Подумав — і поніс назад, не розкриваючи, хоча дуже кортіло зазирнути.

Вибіг, простяг детективу.

Назар Шпиг кивнув на свої зайняті пістолетами руки.

— Витягай.

Юрко перехопив сумку зручніше. Поїхала «блискавка» вбік. Шаснув рукою всередину — зашелестів пакет. Кинувши сумку під ноги, розгорнув поліетилен. Очі вже звикли до темряви, і Юрій Туряниця міг роздивитися грубенький, дуже потертий, однак дбайливо збережений до нашого часу зошит у цупкій обкладинці. На ній нічого не було написано чи намальовано, а всередині — акуратним, розбірливим почерком написано:

**ЩОДЕННИК
УЧНЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІМЕНІ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО
БРАТСТВА ГІМНАЗІЇ
ДОБРЯНСЬКОГО ОЛЕСЯ**

А нижче, у правому кутку:

7 січня 1918 року в Києві

— Що? — нетерпеливився Шпиг. — Воно?

Замість відповіді Юрко прочитав кілька перших речень:

— «Директор гімназії оголосив із рамени дирекції офіціальну перерву на навчання у двох старших класах на час перебування у війську. Просив лише, щоб не спокушали молодші кляси вступати в курінь. То хай собі просить, мене спокушати не треба. Бо то не спокуса, а честь — боронити своє місто та свою Українську державу. І вік не має перешкодити...»

Детектив жестом зупинив:

— Воно, — кивнув ствердно. — Ми ще потім дочитаємо. Ховай.

Не знаючи, куди подіти цінну знахідку, Юрко акуратно поклав зошит назад у пакет, а потім засунув під куртку, за пасок штанів.

— Ось і все, Івановичу, — зітхнув полегшено Шпиг і, почувши звук поліцейської сирени, задоволено кречнув: — Уже хтось викликав. Галасу тут нарobili. І ще...

Нахилившись, він підкликав Юрка ближче та, не зводячи з полонених пильного погляду, прошепотів гімназистові:

— Тихо. Поліція тут буде за мить. Як із тобою бути, я вже придумав. Слухай і роби, як сказано. Головне — щоденник бережи...

Розділ двадцять третій

Справу розкрито. Олесь Добрянський вийшов на волю, а пані Галину запросили на зйомки документального фільму як сестру одного з героїв Крут, на честь якого в Києві названо вулицю.

7. Завдання.

1. До розкриття злочину причетні всі перелічені персонажі, ОКРІМ

- А Юрка
- Б Шпиґа
- В Медвідька
- Г Джентльмена

2. Викрасти в Галини Добрянської щоденник брата звелів

- А Сопля
- Б Зозуля
- В Медвідько
- Г Стрельцов

3. Роль помічника Шерлока Голмса в повісті «Гімназист і Чорна Рука» зіграв

- А Джентльмен
- Б Медвідько
- В Туряниця
- Г Шпиґ

4. Які події, на вашу думку, у повісті фантастичні?

5. Поділіть героїв твору на дві групи: 1) головні герої; 2) другорядні герої.

6. Як ви розумієте відкриття, яке зробив для себе Юрко Туряниця: «Виявляється, не лише на Донбасі йде битва, глибокий тил теж воює і не завжди перемагає»? Які трагічні події має на увазі герой твору, згадуючи Донбас?

7. У чому полягає інтрига детективу «Гімназист і Чорна Рука»?

8. Доведіть на конкретних прикладах, що повість А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука» належить до цього літературного жанру.

9. **Гра «Нишпорки».** Створіть схему розкриття злочину в повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука». Відобразіть у ній дві сюжетні лінії (щоденник Добрянського й записки Чорної Руки) і місце, де вони перетинаються. Оформте її на плакаті або дошці.

10. **Домашнє завдання.**

За змістом повісті А. Кокотюхи «Гімназист і Чорна Рука» складіть і запишіть план, підготуйтеся до її стислого переказу (*усно*).

Подумайте й розкажіть

- Завдяки чому детектив тримає увагу читачів до останньої сторінки?
- Кого ви підозрювали в написанні записок у повісті А. Кокотюхи?
- Чи виправдав ваші сподівання фінал повісті «Гімназист і Чорна Рука»?

§ 38–40. ПРИГОДНИЦЬКА ІНТРИГА В ПОВІСТІ КАТЕРИНИ ШТАНКО «ДРАКОНИ, УПЕРЕД!»

Про що ви дізнаєтеся?

- Де росте драконяче дерево?
- Які дракони живуть в Україні?
- Хто більш добрий і чуйний: дракон-м'ясоїд чи дракон-вегетаріанець?

Катерина Штанко (1951 р.) народилася в м. Сімферополі — столиці Автономної Республіки Крим. Художниця, письменниця. *Найвідоміший твір:* повість «Дракони, уперед!».

1. Коротко про Катерину Штанко.

Катерина Штанко народилася в Криму. Мистецьку освіту здобувала в Києві. Передусім вона відома як художниця-ілюстраторка. Катерина прикрасила своїми роботами

багато дитячих книжок різних авторів, а потім вирішила сама написати казку й оздобити її своїми ж ілюстраціями. Так з'явилася на світ повість «Дракони, уперед!». Авторка зізнається, що в неї з драконами є зв'язок із дитинства.

Журналістка О. Герасим'юк так пише про це: «І добре, що їй нарешті вдалося побороти дитячу психотравму після того, як учителька назвала її нездарою, і написати вже у віці, прекрасному й зрілому, першу велику книжку. Про драконів і людей. Авторка пояснює цей прорив крізь комплекси ще й тим, що як ілюстраторка не витерпіла одного разу й вирішила написати все сама. Хочеш щось змінити навколо себе — зміни». Що із цього вийшло, ви дізнаєтеся, прочитавши повість «Дракони, уперед!».

2. Пригоди розпочинаються.

- За що хлопця прозвали *Ботаніком*? Яким соком треба поливати насінину драконячого дерева, щоб вона пустила паростки? Які істоти живуть у Ялтинському ботанічному саду? На ці та багато інших запитань ви знайдете відповіді в історії про одинадцятилітнього Михася.

- Прочитайте розділи 1–9 повісті К. Штанко «Дракони, уперед!» і виконайте завдання.

ДРАКОНИ, УПЕРЕД!

Повість
(Скорочено)

1–6

Михась змалку цікавився рослинами, через це в школі його прозвали *Ботаніком*. Якось він із мамою, татом і молодшим братом Костиком відпочивали в Ялті. Під час прогулянки Нікітським ботанічним садом Михась відлучився від рідних, щоб самостійно (зрештою, йому одинадцять із половиною років) оглянути колекцію рослин. Він пообіцяв їм о третій годині бути біля виходу із саду. Не помітивши таблиці із забороною проходу, хлопець увійшов у прочинену хвіртку. При вході була табличка з написом «Дослідна ділянка № 77». Тут він побачив багато чарівних рослин і кнопку ALARM! На дослідній ділянці були молодильні яблука. До одного з них прилетів старий крук, трохи подзьобав його — і миттєво став молодим. Омолоджений птах полетів, а Михась забрав із собою подзьобане золотисте яблуко. Однією з дивовижних представниць флори була верба, з якої вискочили дівчата з прялками в руках. Вони були гарні, але повністю зелені. Дівчата відразу заходилися прясти. Усе навколо швидко почало затягуватися зеленим павутинням. Михась не зміг їх зупинити, тож натиснув на червону кнопку ALARM! Хлопець мчав, куди бачать очі, і згодом наткнувся на драконяче дерево. З нього випала напівпрозора блакитна груша. Вона випромінювала смачний аромат. Хлопчик не втримався — і з'їв чудернацьку грушу, а насінину від неї заховав у кишеню.

Михась згадав, що вже треба повертатися, і в цю мить перед ним з'явилися двоє чоловіків у жовтогарячих скафандрах. Вони спочатку запитали, чи торкався він до якихось рослин. Михась сказав про яблуко, віддав його чоловікам у скафандрах, але промовчав про насінину. Чоловіки забрали хлопчика в медичний блок для огляду й санобробки.

Наступного дня хлопець із батьками та братом повернулися до Києва. Михась посадив насінину драконячого дерева, але вона не проростала. Лише через місяць, коли Костик випадково полив вазон томатним соком, з'явився паросток. Рослина збільшувалася в розмірах, проте чомусь крона не з'являлася. Тільки дві великі бруньки випнулися на самому вершечку.

7. Хо! Хо! Хо!

І тут Михась нарешті дещо збагнув. Він знову сів на підлогу й утупився в дивовижне драконяче дерево. Рослина мала вже сантиметрів сімдесят заввишки. Незвичне деревце щось йому нагадувало. Але що?

Михась замислився: чи випадково останнім часом щоночі йому сниться один і той самий сон? Неначе щось незрозуміле ширяє над головою, обвіваючи гарячим вітерцем, і пахкає, неначе маленький паротяг: хо! хо! хо! хо! хо! хо!

Михась ще раз оглянув синю рослину й здивувався. І як це він раніше не здогадався?! Хіба ж це стеблина? Це ж справжнісінький хвіст устром-

лено в землю! Оці міцненькі малі листочки — це лапки, світла пляма — пузо, а дві бруньки згори...

Воно проростає! Дивна рослина.

— Досить прикидатися, вилазь! — запропонував Михась. Бруньки миттю кліпнули, ураз розплющилися двоє хитрих карих оченят, а трохи нижче розпливлася вдоволена усмішка. Драконеня висмикнуло хвоста із землі, змахнуло крилами й полинуло в повітря. Адже оті два більші листочки, звісно ж, були крильми. Маленьке синє чудовисько зробило коло під стелею, зухвало хукнуло: «Хо! Хо! Хо!» — і з його оранжевої пащеки одна за одною вихопилися три вогняні кульки, пролетіли з півтора метра й згасли.

«Ой лихо, а що, як станеться пожежа?!» — збентежився Михась.

— Ну, ти, не дуже хокай, — сказав він уголос, — бо якщо ти підпалиш мамині фіранки, вона тобі цього не подарує!

Зненацька дракон спікірував і ляпнувся просто хлопцеві на плече, страшенно його налякавши. Михась замружився та завмер, чекаючи чогось жахливого, але мале чудовисько натомість лизнуло його щоку гарячим шорстким язиком, потерлося об скроню головою і згорнулося клубком, наче кицька.

Хлопець обережно зняв його з плеча, погладив теплу лускату спину й замислився: «Що скажуть батьки, як побачать у власному домі дракона? Чим годувати таке незвичайне створіння? Де його сховати?»

Дракон потягся і позіхнув на всю свою ясно-оранжеву пащеку з довгими гострими іклами.

К. Штанко. Ілюстрація до повісті «Драconi, уперед!»

— Ну й зубки в тебе, друзяко! — спантеличено пробурмотів Михась. — Цікаво, що вони захочуть гризти?

— Це грушевий підвид. Фруктові драconi належать до вегетаріанців¹, вони харчуються фруктами й овочами, — неголосно промовив скрипучий старечий голос.

Михась озирнувся і побачив волохатого дідка, що сидів у порожньому горщику з-під драконячого дерева.

Це був той самий волохатий старий, якого хлопчик недавно бачив у маминому кошику. Дідок грізно дивився на хлопчика з-під кущів сивих брів.

— Ой, як добре, що ви завітали! — зрадив Михась. — Мені давно треба з вами поговорити!

¹...належать до вегетаріанців — походить від латинського слова *vegetis* — «рости». Отже, так звуться ті, хто харчується лише рослинною їжею. Ми, вегетаріанці, — великі гуманісти, бо не споживаємо тварин. (Щоправда, у рослин із цього приводу інша думка.)

— Я не завітав. Я тут мешкаю. Я опікуюся родиною Вербицьких із 1632 року. Я ваш фамільний домовик Домінус Верба, — похмуро пробуркотів дід. Його колючі очка так і пропікали наскрізь, а гострі кінці довгих сивих вусів сердито рогатилися вгору.

— Ви на мене гніваєтеся?

— Авжеж. Ось ти притяг додому фруктового дракона. А знаєш, як це окошиться на вашій родині?

Хлопчик поглянув на свого вихованця. Дракон, наче пустотливе кошеня, завзято стрибав по ковдрі, хапаючи лапами пір'їнку. Михась мимоволі замилювався: крилатий ящур нагадував велетенську ялинкову прикрасу — він увесь блискотів і мінився спалахами різних відтінків синього кольору, а його лазурові крильця сяяли золотими плямками.

— Мені здається, що з ним можна домовитися. Він усе добре розуміє.

— Звісно, розуміє, адже драconi не дурні. Але чи відомо тобі, якого розміру сягає дорослий фруктовий дракон?

— Якого? — хлопець напружився від поганого передчуття.

— Сорок дев'ять метрів, плюс-мінус двадцять сантиметрів (...) а у вас лише двокімнатна квартира — тридцять два квадратні метри корисної площі.

Хлопчик замислився.

— А як швидко вони стають дорослі?

— За сім років. Щороку він виростатиме на 1/7 остаточного розміру. (...)

— Зачекайте, пане Домінусе, — квапливо сказав Михась, — а ви можете пояснити, чому я почав бачити такі дивні речі, як оце... ну, наприклад... вас?

— А що тут дивного? Ти драконячу грушу з'їв? З'їв. Отже, тепер маєш очі й вуха дракона. На відміну від людей, драconi мають здатність бачити приховану сутність. Ти тепер лише зовні схожий на хлопця, а насправді ти — дракон, ще й назавжди пов'язаний із цим невихованим ящуром. Ви з ним наче кровні брати. До речі, і твій молодший братик теж, бо ж і він трохи надгриз насіння драконячого дерева. Наламав ти дров, хлопче! (...)

— Будь ласка, останнє запитання, — попрохав Михась. — Чому цей дракон зі мною не говорить?

— Та він просто соромиться, бо ще не навчився добре вимовляти «р». (...)

— Привіт! — звернувся до свого вихованця Михась.

— Вітаю! — озвався малий ящур і помахав передніми лапами (їх у нього було аж шість).

— О, це вже розмова! — зрадів Михась. — Тепер тобі треба дати ім'я.

— Хо? — здивувався дракон.

— Думаю, що тобі найкраще підійде ім'я Хома. Подобається?

Чудовисько повільно повторило: «Хома», прислухалося і радо закивало головою.

* * *

Хома поселився під Михасевим ліжком. Він завжди встигав блискавично пірнути туди, коли хтось заходив до кімнати. Хлопець улаштував йому затишне кубло зі своєї старої куртки. Достатньо було трохи підняти край ковдри й покотити під ліжко яблуко або морквину, щоб за мить почути: хруп-хруп, хруп-хруп!

Та вночі Хома вільно ширяв кімнатою. Засинаючи, Михась дивився, як у сутінках мале чудовисько погойднується на люстрі, оповитій різнобарвними димами.

Одного разу хлопець забув зачинити квартиру, і дракон випурхнув надвір. Михась страшенно злякався, що більше ніколи його не побачить, але за годину Хома повернувся, до того ж із великим помаранчем у лапах. Юний вихователь дракона був неймовірно щасливий, що цей недосвідчений літун спромігся знайти дорогу додому, і намагався не думати про те, де він поцупив помаранч.

Та ось про те, як швидко ростиме його вихованець, хлопчик не думати не міг. За порадою Домінуса Верби Михась підрахував і пересвідчився, що чудовисько за рік підростатиме приблизно на сім метрів. Час від часу хлопчик вимірював дракона й за два місяці упевнився, що зріст Хоми сягнув одного метра тридцяти п'яти сантиметрів. Добре, що він хоч умів згортатися в невеличкий клубок. Але що буде, коли велетенська рептилія вже не вміщатиметься під ліжком?

Михась утратив сон та апетит, ламаючи голову, що робити з драконом. Віддати в зоопарк? Який зоопарк згодиться тримати дракона такого розміру? А навіть якби й згодився, то хлопчик нізащо не хотів бачити хвостатого веселуна за ґратами. Просто вигнати його на вулицю? А де ж він перебуде зимові холоди? Хіба можна вчинити з ним так безжально? Адже чудовисько щиро прихильне до хлопця і цілком йому довіряє. (...)

Щойно хлопець повертався зі школи й переступав поріг своєї кімнати, Хома висовував голову з-під ліжка та страшним голосом починав горлати, жахливо гаркавлячи та відбиваючи такт хвостом (...).

Мама сердито запитувала, навіщо він так голосно вмикає приймач і що це за новітня група з'явилася, ще гірша за «Рамштайн». Хоча фруктові дракони й вегетаріанці, у Хоми дуже швидко росли зуби, він шалено гриз усе, що трапляло на очі. Під дерев'яне ліжко невдовзі довелося підкладати стоси старих підручників, бо Михасів вихованець схрумав ніжку. Але ще гірше вийшло, коли завзяте чудовисько поцупило з передпокою і згризло татів зимовий чобіт. Довелося татові дістати з антресолі минулорічні стоптані шкарбани, оскільки на нові бракувало грошей.

До того ж хлопцеві дедалі важче було пояснювати мамі, куди зникають із холодильника фрукти й овочі.

— Три кілограми яблук за один день? — дивувалася мама. — Дві великі головки капусти та півтора кілограма моркви? Чотири цибулини? І ти все це з'їв?

— Авжеж. У мене тепер овочевий період, — відчайдушно брехав Михась, однак і сам розумів, що це звучить зовсім непереконливо.

Отже, проблем дедалі більшало.

8. Цуценя?

Настав день, коли батьки помітили грушевого дракона, щоправда, вони його сприйняли за цуценя. Спочатку батьки вагалися, а все ж таки погодилися, щоб чотирилапий друг поселився в їхній квартирі.

9. Інший дракон

Увечері того дня Михась уперше вийшов на вулицю, тримаючи на новенькому повідку блакитного блискучо-лускатого дракона. Хома гордовито ступав поруч, скрутивши бубликом довжелезного хвоста. Він старанно вдавав собаку — обнюхував дерева й завзято гавкав на котів.

І треба ж було статися під час першої прогулянки тій фатальній зустрічі! Спочатку все йшло добре. Сусідські хлопці та дівчата гладили Хому й запитували: «Це в тебе вівчарка? А може, сетер? А може, пудель?»

— Це рідкісна порода, яка називається «дракон», — майже чесно відповідав Михась. (...)

Спершу Михась хотів трохи побігати з хлопцями у футбол. Проте міцно прив'язаний до паркану Хома легко звільнився та почав заважати. Він у всіх забирав м'яча й віддавав Михасеві.

Хлопчик зрозумів, що по-справжньому пограти у футбол не вийде, тому взяв Хому за повідок і вирішив просто погуляти вулицею. І ось щойно вони завернули за ріг будинку, як ніс у ніс зіткнулися з Леликом, який теж вигулював свого вихованця.

Лелик — Олелько Пихач — мешкав у сусідньому під'їзді. Пихачі були найзаможнішою родиною на цілий будинок: їхня квартира займала два поверхи. Хоча за віком Лелик із Михасем були ровесники, однак вони не товаришували. Можливо, тому, що Пихач навчався десь у центрі міста в престижному ліцеї, а Михась ходив у звичайну школу через дорогу. (...)

На вулиці нащадок багатой родини з'являвся лише тоді, коли виходив вигулювати свого пса. Це була надзвичайно породиста велика

К. Штанко. Ілюстрація до повісті «Дракони, уперед!»

К. Штанко. Ілюстрація до повісті «Драconi, уперед!»

чорна тварина, здається, ротвейлер, який викликав захоплення і заздрощі в більшості дітей на подвір'ї. (...)

Однак, побачивши тепер Леликового пса, хлопець просто отетерів із несподіванки: у прикрашеному блискучими шпичаками нашійнику крокував... дракон!

Михась приголомшено витріщився на те чорне страховисько. Однак помилитися було неможливо: поруч з Олельком тюпав справжній крилатий ящур.

«Певно, і цей уміє прикидатися собакою! — здогадався Михась. — Це ж треба! Якби я не з'їв тоді блакитну грушу, то, мабуть, ніколи б не дізнався, що Пихачі тримають удома дракона!»

Хлопці обмінялися поглядами, і кожний одразу зрозумів, що інший бачить усе по-справжньому.

Драconi зреагували ще гостріше. Хома позадкував, настобурчив гребеня, зіщулив вуха й засичав. Леликів дракон присів на лапах і видобув із пащеки низьке утробне гарчання. Стало зрозуміло: ще мить — і те чорне страховидло стрибне на Хому! Однак господар натяг повідка й суворо гримнув: «Фу!»

Олелько Пихач, зневажливо примружившись, розглядав Хому. (...)

— Фруктовий... — нарешті презирливо зронив юний аристократ. — А от у мене справжній м'ясоїд. Він може в натурі харчуватися такими от фруктожерами. Тож раджу триматися подалі.

Мабуть, так воно й було, бо хижий дракон знову загарчав, забив товстим хвостом об землю, вишкірив здоровезні зубиська й удруге припав до землі, збираючись напасти на Хому.

— Фу! Кому сказано! — гарикнув Олелько, хльоснув чорного дракона кінцем повідка та силоміць потяг його за собою, долаючи шалений опір чудовиська.

Ох, і не сподобався ж вигляд того дракона Михасевому Хомі! Звісно, він був трохи коротший за грушевого, зате десь удвічі товщий. Широкий м'язистий тулуб закінчувався коротким хвостом, на кінці якого стирчав гострий і, мабуть, отруйний шпичак. Ясно, що саме завдяки цій «прикрасі» на хвості хижак отримав своє ім'я Спайк¹. Зморшкуваті шкіряні крила були щільно притиснуті до боків, горбату спину замість луски вкривали грубі пластини кольору воронової криці. А пащека! Яка жахлива в

¹ Спайк (англ.) — вістря, шпичак, гострий кінець.

нього пащека! Широка, як у жаби, і звідти під різними кутами стирчала неймовірна кількість гострих кривих зубів!

Настрій у Михася та Хоми відразу зіпсувався, і вони вирішили за краще повернутися додому. Грушевий дракон ледь плентався за хлопцем, тужливо тягнучи сходами хвоста.

Уже вдома з вікна кухні вони разом споглядали, як Леликове страховисько підкрадається до горобців, які мирно щось дзьобали біля лавки. Намітивши жертву, хижак різко виплюнув із рота довжелезного, як батіг, язика і... тільки хмаринка пір'я злетіла вгору.

Хома миттю пірнув під стіл, а Михась пополотнів. Мама, помітивши його стан, теж визирнула у вікно й обурено вигукнула:

— Та що ж це за неподобство — знову цей невихований пес ганяється за птахами! Якщо Пихачі не хочуть нормально навчати свого собаку, то хай би хоч намордника на нього надягали!

Засмучений Хома цілий вечір мовчки просидів під ліжком. Михась стривожився і, щоб хоч трохи втішити свого вихованця, приніс йому грушу — найулюбленіший фрукт. Однак той навіть не глянув на неї. (...)

— Хомо, що з тобою? Ти захворів?

Грушевий важко зітхнув, відкрив очі й сумно промовив:

— Ти мене більше не любитимеш, ста-р-ший брате, бо я не наймогутніший д-р-акон у нашому будинку.

— Яка дурня! — обурився хлопець. — Хіба ж я тебе люблю за силу?

— А за що ж іще? — здивувався Хома.

Це було складне запитання, але Михась відповів:

— Я сам виростив тебе з маленького синього зернятка, і, хоч би що там сталося далі, для мене ти завжди будеш єдиним у світі **МОЇМ ДРАКОНОМ**.

— Єдиним у цілому світі?

— Так.

— Ти ще не з'їв ту грушу?! Давай її сюди! — квапливо гукнув Хома й розкрив вогнедиху пащеку.

* * *

Здавалося б, усе владналося, проте наступного ранку, коли Михась дістав повідок і свиснув, Хома не вистрибнув, як звичайно, з-під ліжка, а навпаки, утягнув кінець блискучого хвоста під край простирадла та щось нерозбірливо забуркотів.

Довелося хлопцеві знову лізти під ліжко. Те, що він там побачив, неймовірно його налякало. Хома непорушно лежав на спині з примруженими очима. Усі шість драконових лап були охайно складені на пузі.

— Хомо! Хомчику! Будь ласка! Не вмирай! — сполохався Михась.

— О-о-о-ой! О-о-о-ой! — ледь чутно простогнав дракон. — Усе скінчено... Прощавай, брате... Не судилося мені сягнути повноліття... Моє юне життя урветься, ще й по-справжньому не почавшись... Прощавай навіть... — Карі очі Хоми затяглися мутною плівкою.

— Хомчику, любий, скажи, як тобі допомогти! — у відчаї зойкнув хлопчик.

— На жаль, медицина тут безсила... Облиш мене, дай мені вмерти спокійно...

— Я зараз змотаюся до аптеки, тільки скажи, які ліки тобі можуть допомогти!

— Будь ласка, посади на моїй могилі фіалки... — З ока Хоми викотилася велика гаряча сльоза.

«Боже мій, що ж я наробив?! — жахнувся Михась. — Я таємно виростив удома дракона, й ось він умирає від невідомої хвороби!»

— Комедіант! Дешевий трюкач! — раптом пролунав поруч скрипучий голос, і біля випрямленого тіла вмираючого дракона несподівано вигулькнув Домінус Верба.

Руки домовика були складені на грудях, а крихітні очка під волохатими бровами метали блискавки.

— Ой, пане Домінусе, як добре, що ви тут. Скажіть, як його врятувати?! Що йому дати, щоб він одужав?! — попросив хлопчик.

— Смоли гарячої, ось чого цьому жалюгідному боягузові бракує, — буркнув домовик.

— Як? — спантеличився Михась.

— Уставай, симулянте! — Старий безжально копнув Хому у хвіст. (...)

— Що ви робите, пане Вербо?! — охнув хлопець.

— Хіба ти не бачиш, що цей нікчемний страхополох прикидається?

— Ні! Ви ж бачите: йому погано. Що тобі болить, Хомчику, скажи? — благав Михась.

— У мене смертельний злякисний нежить! — дракон видув із носа райдужну бульку.

— Фігляр! Він просто боїться іти надвір, бо там можна зустріти м'ясоїдного дракона! — в'їдливо зауважив домовик.

Хома розчепив лапи й перевернувся на бік.

— А ти бачив, які в того м'ясоїда ікла?! А пазури?! А очі — як у здохлого кажана... — жалібно промовив він.

— Слухай, пташко заморська, — проказав домовик, — от ти називаєш себе Хомою Вербицьким, але в нашому роду Вербицьких ніколи не було боягузів. Отже, вирішуй: або ти належиш до нашої родини й тоді зараз же вилізаєш із-під ліжка та йдеш із Михасем надвір, або ти просто випадковий зайда й нам не родич! То як? — примружився Домінус Верба.

Хома нервово смикнув хвостом, важко зітхнув і виліз із-під ліжка.

— Однак, якщо станеться непоправне, я наполягаю, щоб на моїй могилі посадили фіалки, — ображено пробуркотів дракон і почапав до вхідних дверей, удавано накульгуючи та кашляючи. (...)

Спочатку Михась хотів образитися на Хому за ці його вдавані хвороби, але потім згадав один випадок перед контрольною, коли йому особливо не хотілося іти до школи... Отож він просто застібнув повідок на лускатій шиї і вивів свого дракона на сходи.

3. Завдання.

1. Прочитайте уривок.

«...Крилатий ящур нагадував велетенську ялинкову прикрасу — він увесь блискотів і мінився спалахами різних відтінків синього кольору, а його лазурові крильця сяяли золотими плямками».

Для опису дракона використано

А персоніфікації

В гіперболи

Б метафори

Г епітети

2. Увідповідніть героя твору з його реплікою.

Герой твору	Репліка
1 Хома	А «— Фруктовий... А от у мене справжній м'ясоїд».
2 Михась	Б «— Смоли гарячої, ось чого цьому боягузові бракує».
3 Домінус Верба	В «— Знову цей невихований пес ганяється за птахами!»
4 Олелько Пихач	Г «— Будь ласка, посади на моїй могилі фіалки».
	Д «— Ти завжди будеш єдиним у світі МОЇМ ДРАКОНОМ ».

3. Увідповідніть опис зовнішності з героєм твору.

Опис зовнішності	Герой твору
1 «Його колючі очка так і пропікали наскрізь, а гострі кінці довгих сивих вусів сердито рога-тилися вгору».	А Хома Б Спайк В Михась Г Домінус Верба
2 «Ураз розплющилися двоє хитрих карих оченят, а трохи нижче розпливлася вдоволенна усмішка».	
3 «Яка жахлива в нього пащека! Широка, як у жаби, і звідти під різними кутами стирчала неймовірна кількість гострих кривих зубів!»	

4. Коротко розкажіть про події, які сталися в перших дев'яти розділах повісті К. Штанко «Драconi, уперед!». Побудуйте розповідь у формі відповідей на запитання *хто? де? коли? чому?*
5. Прокоментуйте імена, прізвища та прізвиська героїв повісті (значення, походження): Хома, Ботанік, Спайк, Лелик Михач.
6. Знайдіть і прочитайте фрагмент, у якому Домінус Верба назвав Хому *коме-діантом, дешевим трюкачем і фіглярем*. Як поведінка фруктового дракона в цьому уривку його характеризує? Чому він так поводився?
7. **Вільний мікрофон.** *Я найбільше симпатизую ... (ім'я героя), бо ...*

8. **Гра «Так — ні».**

1. Ім'я фруктовому дракону дав Домінус Верба.
2. Щороку Хома додавав у зрості тридцять два метри.
3. Фруктовий дракон спочатку соромився розмовляти з Михасем, бо не вмів вимовляти звук [р].
4. Домінус Верба опікується родиною Вербицьких із 1632 року.
5. Михась вважав, що Хома співає гірше за «Рамштайн».
6. Помаранч — найулюбленіший фрукт Хоми.
7. Фруктовий дракон був вегетаріанцем.

9. Спрогнозуйте, як далі розвиватимуться події в повісті К. Штанко «Драconi, уперед!» (*3–5 речень; письмово*).

10. **Домашнє завдання.**

Прочитайте повість К. Штанко «Драconi, уперед!» до кінця.

4. «Драconi, уперед!»

- Чи стануть на двобій фруктовий та м'ясоїдний драconi? Чи протистоятиме Лелик Михасеві? У нас нові яскраві персонажі: фіолетовий красень і жовтий карлик... Хто вони? Головна інтрига попереду.
- Знайдіть в інтернеті та прочитайте повість К. Штанко «Драconi, уперед!» до кінця. Виконайте завдання.

До речі...

Історія Михася і драconi на цьому не завершується. Книжка К. Штанко «Драconi, уперед!» складається з двох частин: перша має назву «Зростити чудовисько» (25 розділів), друга — «Сягнути місяця» (14 розділів). Ви прочитали лише першу частину, тож радимо на дозвіллі осягнути всю книжку.

5. Завдання.

1. З негативного на позитивного героя перетворюється

А Треш	В Амур Галант
Б Спайк	Г Хай-Тобі-Грець

2. Увідповідніть героя твору з його вчинком.

Герой твору	Учинок
1 Хома	А знищує чарівний барабан
2 Спайк	Б стріляє з пістолета в м'ясоїда
3 Михась	В виготовляє сумки з драконячої шкіри
4 Амур Ґалант	Г заробляє співом у підземному переході
	Д відмовляється продати фруктового дракона

3. Увідповідніть літературного героя з його реплікою.

Літературний герой	Репліка
А Хома	1 «— Дайте мені того мерзотника!!! Я порву його на дрібні шматки!!!»
Б Треш	2 «— ХОМО, ВІДЧИНЯТИ КЛІТКИ... ХОМО, ВИПУСКАТИ...»
В Спайк	3 «— Із цього чорного мороку вийшло б що-найменше сім елегантних валіз».
Г Михась	4 «— Пригадуєте, минулого літа я випадково потрапив на ділянку № 77?»
Д Амур Ґалант	

4. Розгляньте малюнки й визначте, з якими героями твору асоціюються ці предмети.

5. Охарактеризуйте Михася. Розкажіть, як спокійний і тихий поціновувач рослин перетворився на хлопця, що рятує драконів.

6. Створіть «хмару» слів, вибравши лише ті, що характеризують Амура Галанта. *Вихований, вульгарний, чуйний, ненаситний, зухвалий, підступний, патріотичний, веселий, доглянутий, жорстокий, елегантний, яскравий, ексцентричний, корисливий, іронічний, освічений, мудрий, примітивний, заможний, зверхній, щирий, розважливий, хитрий, ласий до збагачення, підприємливий, спортивний, упертий, боязкий, поміркований, брутальний, гуманний, стрункий, сумний, манірний, сміливий.*
7. Визначивши тему й ідею повісті «Драconi, уперед!», заповніть таблицю в зошиті.

Тема художнього твору	Ідея художнього твору
коло подій, життєвих явищ, що зображені в художньому творі	авторський задум, основна думка про зображене у творі; переконання, які авторка хоче донести до читачів
...	...

- 8. Згадайте, що таке *інтрига*. У чому полягає інтрига в повісті К. Штанко «Драconi, уперед!»?
- 9. Яка з ілюстрацій К. Штанко, на вашу думку, найбільш вдало передає зображене в повісті? Обґрунтуйте свій вибір.
- 10. **Домашнє завдання.**
- Створіть і запишіть чотири тестові завдання на перевірку змісту розділів 7, 9, 16, 21 повісті К. Штанко «Драconi, уперед!».
 - Детектив як літературний жанр має таку композиційну особливість: кульмінаційний момент (зазвичай убивство) не в кінці твору, а на початку. Далі сюжет поступово, крок за кроком розкриває таємницю «Хто вбивця?».
- Напишіть власний детектив за таким початком: *«Коли Оля зайшла у двір, то побачила смертельно пораненого собаку, біля якого лежала записка...»* (обсяг — одна сторінка).

Подумайте й розкажіть

- Що вас найбільше здивувало в повісті К. Штанко «Драconi, уперед!»?
- Які нові слова ви вивчили, прочитавши твір про Михася і фруктового дракона?
- Чи маєте бажання прочитати другу частину повісті К. Штанко «Драconi, уперед!»?

ПРИГОДИ ТА ГУМОР

§ 41–43. ПРИГОДИ В ПОВІСТІ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Яка вона — одна з найпопулярніших українських книжок для підлітків?
- Чи є в учителів план щодо кількості високих балів на екзамені?
- Чи можна заблудитися в кукурудзяному полі?

Всеволод Нестайко (1930–2014) народився в м. Бердичеві, що на Житомирщині.

Письменник.

Найвідоміші твори: книжки «Тореадори з Васюківки», «В Країні Сонячних Зайчиків».

1. Історія створення книжки Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки».

Якось Всеволод Нестайко з групою київських письменників і журналістів був на полюванні. Увечері вони зустріли сільського хлопчика,

на ймення Ява, самостійного й кмітливого. А незадовго до цього один знайомий розповів письменнику історію про двох місцевих хлопців, які заблудилися... в кукурудзі. Вони блукали в ній увесь день, аж доки надвечір у селі не заговорило радіо, на звуки якого хлопці й вибралися з кукурудзяного полону. Саме в оповіданні «*Пригода в кукурудзі*» вперше з'явилися Ява Рень і Павлуша Завгородній. Згодом Вс. Нестайко написав ще одне оповідання і назвав його «Тореадори з Васюківки». Ява й Павлуша були настільки цікавими персонажами, що письменник створив про них повість «*Пригоди Робінзона Кукурузо*». Успіх книжки був приголомшливим, тож Вс. Нестайко написав продовження повісті — «*Незнайомец із тринадцятої квартири*» й «*Таємниця трьох невідомих*». Усі ці твори вийшли друком окремими книжками, але потім письменник об'єднав їх — так 1973 р. на світ з'явилася трилогія «*Тореадори з Васюківки*». Відтоді її перевидають і перекладають багатьма мовами. Ухвалою Міжнародної ради з дитячої та юнацької літератури трилогію «Тореадори з Васюківки» внесено до Особливого почесного списку Ганса Крістіана Андерсена.

2. Перший екзамен.

Рано чи пізно кожній людині випадає скласти іспит, проходити тестування (НМТ, ЗНО, ДПА...) та інші випробування. Ось і настав такий момент у житті Яви й Павлуші — друзів-п'ятикласників із села Васюківки.

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте розділи VII і VIII повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Виконайте завдання.

3. Завдання.

1. Правильним є твердження щодо повісті «Тореадори з Васюківки»
 - А «“товариська” зустріч із дідом Варавою почалася відразу з рахунку один — нуль на Явину користь»
 - Б надія на «інстанції» надала Яві сили підвестися з ліжка та йти складати екзамен з української мови
 - В Павлуша відмовився їхати до табору, бо вирішив підтримати свого найкращого друга Яву
 - Г торік Ява з Павлушею тричі намагалися втекти до моря і тричі їх ловили на станції
2. Визначте художній засіб у кожному фрагменті.

Фрагмент	Художній засіб
1 «Ох же ж гріб — бризки аж до неба летіли!»	А персоніфікація
2 «На плечі весло, мішок із чимось, у руці серп, як шабля, виблискує».	Б порівняння
3 «...може, обманює сонце, може, не почався ще екзамен?»	В метафора
4 «...забився, мабуть, десь у кущі й там на самоті кухлями, з присьорбом, пив своє горе».	Г гіпербола
	Д епітет

3. З'ясуйте, якому герою / героїні належить репліка.

Репліка	Герой / героїня
1 «— У них же свій план по п'ятірках і навіть по трійках».	А Павлуша
2 «— Це тобі наука за всі твої художества. Іди! До побачення!»	Б Завгородній
3 «— Хлопчик вашенький екзамена в школі завалив. Один на все село...»	В Галина Сидорівна
4 «— Льоха голодна. Неси вже. Патякаєш там. Двоєшник!»	Г дід Варави
	В Ява Рень
	Д Книш

4. Павлуші соромно було дивитися в Явині очі через свою четвірку. Чи має бути соромно за чесно зароблений бал? Невже в цій ситуації є його провина?
5. Які вчинки Павлуші свідчать про його відданість великій дружбі з Явою?
6. Чи можна Яву вважати легковажним через те, що він у день першого екзамену нишпорив за Книшем?
7. Знайдіть і прочитайте фрагменти, що засвідчують любов Яви до Собакевича.
8. Знайдіть і виразно прочитайте найсмійшніші, на вашу думку, фрагменти VII і VIII розділів повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки».

9. Стисло перекажіть розділ VII повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки», використовуючи пряму мову, щоб передати найемоційніші репліки літературних героїв / героїнь (усно).

10. Домашнє завдання.

Прочитайте розділи XI і XII повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки».

4. Як наші герої заблукали в кукурудзі...

Книжка «Тореадори з Васюківки» поєднує три повісті, кожна з яких пригодницька й гумористична, адже немає і дня, щоб

Павлуша та Ява не потрапляли в кумедні ситуації, щоб із ними не ставалося пригод і надзвичайних подій. Гумор у творі добродушний, світлий, він рятує героїв у різних складних ситуаціях, а пригоди роблять хлопців сильнішими, мудрішими, словом, готують до дорослого життя. Сьогодні Ява та Павлуша заблукають у кукурудзі...

- Знайдіть в інтернеті та прочитайте розділи XI і XII повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Виконайте завдання.

5. Завдання.

1. Переселитися на безлюдний острів Яву спонукала книжка

- А Вальтера Скотта
- Б Даніеля Дефо
- В Чарльза Дікенса
- Г Марка Твена

2. Правильним є твердження щодо змісту розділу XI

- А хлопці хвалилися тим, що вони їли на сніданок та обід
- Б Павлуша та Ява співали пісню «Три діди полюбили бабу»
- В почувши голоси, хлопці соромилися кричати: «Рятуйте!»
- Г Ява випадково знайшов у своїй кишені м'ятну цукерку

3. Повість «Тореадори з Васюківки» НЕ МАЄ такої особливості, як
- А розповідь від третьої особи
 - Б поділ на частини й розділи
 - В наявність комічних моментів
 - Г велика кількість діалогів

4. Чому Павлуша та Ява вирішили стежити за Книшем і Бурмилом?
5. Розкажіть про атмосферу, яка панувала в кукурудзі з того моменту, коли хлопці зрозуміли, що вони заблукали.
6. Як історія з м'ятною цукеркою характеризує Павлушу та Яву?
7. Через які дві причини Ява не міг більше жити в селі й вирішив перебраться на безлюдний острів?

8. Прочитайте за ролями розділ XII повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки».

9. Створіть по три завдання в тестовій формі за змістом повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Запропонуйте їх для виконання класові.

Коли хлопці заблукали в кукурудзі, то Павлуша згадав про сонце, яке всю дорогу світило їм у спину. Які ви знаєте секрети орієнтування на незнайомій місцевості? Яку пораду ви дали б хлопцям, щоб вибратися з безмежного кукурудзяного поля?

10. Домашнє завдання.

Поділіться на групи й запишіть по одному кумедному відео для сторінок Павлуші та Яви в тіктоці (*тривалість відео — до 60 с*).

6. Ще раз про дружбу.

- Напишіть формальне есе, узявши за тему думку Павлуші: *«Радість, не поділена з другом, — це не радість, навіть не пів радості, а якась поганська четвертушка, мізерія якась»*. Використайте приклади з власного життя та з повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки» (*одна сторінка*).

Подумайте й розкажіть

- Чи є у вашому класі учні, що нагадують Яву та Павлушу з повісті «Тореадори з Васюківки»? Назвіть їхні імена.
- У чому секрет популярності повісті про Яву та Павлушу?
- Який епізод повісті «Тореадори з Васюківки» вас найбільше розсмішив?

§ 44–46. ДРУЖБА Й КОХАННЯ В ПОВІСТІ ВАЛЕНТИНА ЧЕМЕРИСА «ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Яка вона — перша любов?
- Як переживають перше кохання чотирнадцятилітні підлітки?
- Що таке *любовний трикутник*?

Валентин Чемерис (1936–2016) народився в с. Заїчинцях, що на Полтавщині. Письменник.
Найвідоміші твори: романи «Смерть Атея», «Ольвія», «Фортеця на Бористені»; повість «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».

1. Коротко про Валентина Чемериса.

Свій творчий шлях Валентин Чемерис розпочав як сатирик-гуморист, хоча в його творчому доробку є й історичні твори, багато з яких перекладено інозем-

ними мовами. П. Глазовий назвав В. Чемериса «добрим вигадьком і штукарем», адже читати його твори — одне задоволення. Письменник видав багато веселих збірок із гуморесками, пародіями й повістями. Одну з таких гумористичних повістей ви сьогодні почнете читати. Ви станете свідками подій, що розгортаються в селі Великі Чаплі: дружба й перше кохання, вірність і перший поцілунок, дуель і перше побачення. Усе це В. Чемерис приправив гумористичним соусом у творі **«Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»**.

2. Дуель у чотирнадцять неповних років...

- Що таке *дуель*? Хто такий *секундант*? Навіщо це підліткам із села Великі Чаплі? На ці й інші запитання ви дізнаєтеся відповіді, прочитавши перші чотири розділи повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» та виконавши завдання.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, або ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

Повість
(Скорочено)

Частина перша. ДУЕЛЬ

Ех, Вітько, Вітько!..

25 липня 1964 року в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілятися на дуелі з Петром Білим за селом, біля третього колгоспного ставка. (...)

Умови дуелі:

- 1) Дистанція — 12 кроків.
 - 2) Зброя — вогнепальна.
 - 3) Право першого пострілу — Вітька Горобець.
 - 4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний.
- Ой ти, перше кохання!..

Сьогодні субота. Теплий зоряний вечір. Набігавшись за день, Вітька Горобець стомлено сидить на колоді біля свого двору й неуважно слухає свого секунданта. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

— Ти його з ходу клацнеш!..

— А якщо він мене?.. — Вітька задумується.

— Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, — зітхає в темряві секундant. — Тільки носа не вішай. Он дід Свирид каже, що двічі не вмирати, а раз — не минувати. — Секундant зневажливо спльовує і пофілософському закінчує: — Усі ми колись помремо!..

— Фе-е-дько-о-о! — зненацька лунає на вулиці. — Де ти, бісів сину? Біжи кабакової каші їсти, бо батько тобі дасть!

— Мені пора, — зводиться Федько, підтягуючи штани. — На жаль, я не можу з тобою провести останню ніч. А ти в цю ніч не спи.

— Чо-чого це? — удає спокійного Вітька.

— Так належить, — розводить Котигорошко руками. — Я читав у романах. Перед дуеллю герой мусить усю ніч ходити по хаті й думати про даму свого серця.

— Фе-е-дько-о-о! — рознеслося знову по вулиці. — Та вже каша захолонула!..

— Іду-у-у! — кричить Федько й на ходу тисне Вітьці руку. — До ранку! Нікому ні слова!..

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч? Може, завтра лежатиме він біля ставка з простреленими грудьми й над ним у жалобі схилятимуться три плакучі верби?.. (...)

— Та чоґо це ти швендяєш по хаті, як на цвіту прибитий? — кричить батько. — Ось не метеляй і не затуляй мені лампу!..

Заходить мати.

— Вітюньчику! — пильно дивиться на сина. — Що це з тобою? Чоґо ти такий зачумлений? Може, у тебе живіт закрутив, га? То я зараз піску наґрію та прикладу.

Вітька не встиг заперечити, як мати поставила діагноз:

— Точно, живіт болить. Постривай, я хутенько наґрію...

І Вітька Горобець, мужчина із життєвим стажем у чотирнадцять неповних років, мирно захропів на всю хату з піском на животі, та так, ніби не йому завтра доведеться зі зброєю в руках ставати до бар'єра та цілитися

в Петра Білого й ніби не йому старший секундант Федько Котигорошко, витерши рукавом під завжди мокрим носом, подасть жахливу команду: «Вогонь!..»

І натисне Вітька на курок, і вирветься з дула вогонь...

Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. І треба ж було тобі отак відчайдушно закохатися в Гальку Козачок! Опам'ятайся, Вітько, доки ще надворі ніч і доки в тебе пісок на животі, бо завтра вже буде пізно... Візьми себе в руки, ти ж справжній мужчина, Вітько!..

Ну що з того, що Галька хитро поводи́ла тебе за ніс, а тоді безжалісно відхилила твоє перше кохання, гарячіше за найгарячіший вогонь, і віддала перевагу іншому? Звичайно, радіти тут немає чого, але й відчаюватися та ставати до бар'єра — теж... І взагалі, коли ти, Вітько, устиг закохатися в Гальку? Ну, подумай, коли. Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. А може, це сталося тоді, як вона вчила тебе свистіти? О, у свисті Галька могла заткнути за пояс будь-якого чаплівського хлопця! Пам'ятаєш, якось ви йшли вулицею, а попереду вас дріботів дід Свирид і ніс двох здоровенних оселедців (у клятому сільмазі ніколи немає паперу!), а Галька заклала два пальці в рот і ніби ж легенько свиснула...

А діда Свирида так тіпонуло від того свисту, що оселедці — блись! — і шубовснули в калюжу. Що й казати, здорово вміла свистіти Галька, як була малою! Це тепер вона соромиться згадувати про те своє вміння, а тоді — ого-го!.. На всі Великі Чаплі лунав її свист!..

А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани й сади; скільки груш, яблук, слив, абрикосів, динь і кавунів переносили ви у своїх пазухах; скільки передрали гороб'ячих і сорочачих гнізд; скільки перекупалися в ставку; скільки переходили в школу, перехапали двійок; скільки билися та скільки мирилися; скільки десятків кілометрів переганяли м'яча з ганчірок; скільки порвали штанів і спідниць; скільки позбивали колін і подряпали облич; скільки збудували куренів із лободи; разом перекаталися на ковзанах і саночках; скільки переграли у війну, перемокли під дощами, перемерзли зимами; скільки перепадали з дерев, і скільки перечіплялися за машинами, і скільки шофери переперіцили вас шлангами; скільки шкір на вас облізло під сонцем, скільки ви мільйонів слів переказали, перекричали, переторохтіли, а ніколи ти й не думав, що в Гальку Козачок можна закохатися!

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, і такі привабливі, і такі бездонні, що просто диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися та не бачити їх... Як ти міг раніше не бачити, що в неї тоненька шия, важкі коси й довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка й чарівна усмішка, що вона вся струнка, весела та швидка, як вогонь на сухій соломі?

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватися? Щоб почалося твоє велике страждання? І до чого ж ти достраждався? До дискотанції у дванадцять кроків? До команди: «Вогонь!» Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. Сопеш тепер із піском на животі, а що ти завтра робитимеш?.. Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі...

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якимось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з другою хворобою, що саме прогресувала? Де, на якому клаптику Землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим? Принаймні у Великих Чаплях такої станції ще не було. І невідомо, чи скоро вона з'явиться. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу, сподіваючись на пораду та бодай хоч співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічалися. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький, товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Федько вибирав книжки на свій смак і ковтав їх десятками. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. І хоча часто Федько не розумів прочитаного, але це не відбивало в нього охоти до читання. Особливо багато читав Котигорошко про кохання та вважав себе в цьому ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою і надумав звернутися Вітька.

— Ти вмієш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!.. — Федько підтягнув штани, бо доношував батькові, а вони завжди в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. Авторитетно! Сирою землею та рідною матір'ю, що мовчати тиму як риба. Тьху, тьху, тьху!!! Та щоб мені з місця не встати, та щоб...

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви й сказав із нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав.

— Хі-і-і! — аж присів здивований Федько, і його осоружні штани поїхали вниз. — Оце здорово! І насправді?

Вітька похмуρο кивнув.

— До могили?

— До могили.

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто вживав у розмові вичитані слова.

— Узяв і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — усе ще не міг отямитися Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоч натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. А то висушить тебе любов, доведе до могили...

— Як же їй освідчитися? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це в найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав. Мовчанка затягувалася.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — у першу мить аж злякався Вітька.

— Так, на даному етапі, як каже наш міліціонер, тебе врятує тільки серенада! (...)

— Але я н-не знаю, що це таке...

— О-о, серенада! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Серенада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

— Тільки де я візьму її? У нашому сільмазі серенад не продають.

— Напишемо, — коротко мовив Федько. — Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірш про кохання.

— Я ніколи не писав віршів! — жахнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те що серенаду напише, у вогонь і воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. — Будь спокійний! Матимеш свою серенаду. О, ми ще втремо носа всім іспанським закоханим! — І закінчив, ляснувши Вітьку по плечу: — Не блимай так перелякано, я тобі вірша-серенаду за годинку придумаю!

Горобець здивувався:

— Але ж я закоханий, а не ти.

Та на світі білому ще не було такої ситуації, з якої б не зумів викрутитися Федько Котигорошко.

— Ну й що ж? Поети про все пишуть. І навіть про те, чого й самі не знають. А я вже з одним віршем якось упораюся. Аби у вірші-серенаді «серце билосся», «кров вирувала». І щоб мені, чи пак тобі, голубе сизий, світ без неї немилим був і щоб я, чи пак ти, палав і благав її покохати тебе.

— Точно! — вигукнув вражений Вітька. — Як у душу мені заглянув.

— Дещо знаємо, — підтягнув Федько штани. — Ходімо кудись у холодок, і я тобі придумаю такий вірш, що Галя сама за тобою бігатиме.

Саме цього й хотілося Вітьці.

Котигорошко гайнув додому, схопив зошит та олівець, і приятелі подалися під грушу. Тут Федько ліг животом на траву, поклав перед собою зошит, сунув у рот олівець і задумався. Вітька не міг спокійно всидіти й, схопившись, закружляв навколо товариша, заглядаючи в зошит.

— Ну, скоро там?.. — запитав через кілька хвилин. — Чи ти заснув?

— Ти закохався, а хочеш, щоб я миттю про твоє кохання вірш придумав? У кожного поета повинні бути творчі муки.

— Чортів Жучок! — спалахнув Вітька. — Ще й кепкує!.. Пиши, бо я не витримаю...

— Витримаєш, — заперечив Котигорошко. — І раптом проспівав: — Дорогая Галя, я тебе кохаю!

Вітька з несподіванки аж присів.

— Здорово. А головне — точно!

Минуло ще кільканадцять нестерпних хвилин, і врешті Котигорошко прочитав такий вірш:

Дорогая Галя,	Світ мені не милий,
Я тебе кохаю!	І не милі ріки.
Серце в грудях б'ється	Сам стаю я не свій,
І до тебе рветься.	Ти моя навіки,
В жилах кров вирує	Я навіки твій!
І любов мою нуртує.	

— Ну, як? — зівся Федько на ноги. — Якби я ще помучився трохи й щоб Галя мені подобалася, то я і не такий вірш склав би.

— Здорово! — радів Вітька. (...) — І що я мушу робити із цією серенадою?

— Тю! — здивувався Федько. — Та це ж простіше простого. Ти мусиш її проспівати. На даному етапі! (...)

— Але де співати?

— Та вже ж не біля контори колгоспу чи сільради! — вигукнув Федько. — Ясно, що біля Галиної хати. Під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла... І будь здоров! Це ж простіше простого.

— Ти так говориш, ніби сам щовечора тільки те й робиш, що співаєш серенади, — здивувався Вітька.

— Дещо можемо! — гордо сказав Федько. — Та ти не дрейф! Головне — почати... Як ото в опері: а-а-а... Потягнув, а далі воно тебе саме потягне й поведе.

— Куди? — оторопів Вітька.

— Ну... — на мить розгубився Федько, але швидко знайшов вихід, — туди, куди треба.

Вітька почервонів:

— Але ж я навіть співати не вмію.

— Це вже гірше, — зітхнув Федько.

Вітька потупцявся, та нараз, щось згадавши, ляснув друга по плечу:

— Брешу!.. Я можу співати: «Чижик-пижик, де ти був?»

Федько досить авторитетно зауважив:

— З таким репертуаром даму свого серця не завоюєш... Чижик-пижик... Сам ти чижик! Серенаду про любов треба співати, а не про чижика... Ти ж не милостиню просиш, а серце дами своєї завойовуєш!

— Ех!.. — вихопилось у Вітьки. — Пропала моя любов! І це все через твою серенаду! Написав таку, що й не заспіваєш! (...)

— Вище голову, Вітько!.. Я допоможу тобі співати!

— От здорово! — Вітька на radoщах аж обняв Федька, та враз і охолов. — Слухай, Жучку, а сам ти співати вмієш?

— Ну... не вмію, — забурмотів Котигорошко. — Не пробував ще... — І, стукнувши кулаком себе в груди, вигукнув: — Та заради тебе я готовий на все! Навчуся! Не святі горшки ліплять... Що, у мене рота немає? Та я... — Федько не на жарт розійшовся. — Коли хочеш, як Карузо заспіваю! Авторитетно клянуся сирою землею!

— Ур-ра! — вигукнув зраділий Вітька. — Я тобі вірю! Починаймо! Сьогодні ж підемо до Галі під вікно!

— Стривай, — спинив його Котигорошко, — до співів потрібна ще й гітара, сомбреро й місячна ніч.

І куди тільки техніка дивиться!..

Перші два завдання Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки (зняв гітару зі стіни, де вона висіла, і до слухного часу переховав її в клуні, засунувши в стару бочку), сомбреро... Із сомбреро вийшла невеличка затримка. Федько довго метикував, де б цю штуку знайти, або хоч щось підходяще, котре б могло замінити сомбреро... На обережне Вітьчине: «А може, і не треба?..» — Федько рішуче запротестував:

— Ще що придумав! Сомбреро — найголовніший убір закоханих! Без нього й серенада не серенада, а просто так, бренькання на гітарі. Балачки безвідповідальні й не хвилюючі! І до того ж ти мусиш покорити її за одним рипом.

— Так уже й із ходу? — засумнівався Вітька.

— А чого ж його довго воловодитися ночами та горло дерти? — щиро здивувався Федько. — Прийшов, проспівав, переміг, як казав хтось із полководців. І готово! А без сомбреро — ні-ні! Треба з'явитися до Галі в усій красі!

Заради тієї краси Федько, покрутившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида й, роблячи вигляд, що він щось загубив на вулиці, закрутився біля тину... На городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро! Тепер таких брилів із житньої соломи ніхто вже у Великих Чаплях не плете, бо в магазині скільки хочеш капронових, та ще й із дірочками, щоб продувало вітерцем...

«А для чого якомусь там опудалу така розкішна сомбрера? — міркував Федько, присипляючи свою совість. — Страхатиме горобців і без бриля, а Вітьці на відповідальне побачення позаріз треба... та, зрештою, я не краду бриль, а тільки позичаю...»

Перелізши через тин, Федько миттю «позичив» в опудала бриль, щасливо з ним вибрався на вулицю та побіг додому, радий, що тепер уже нарешті можна починати операцію «Серенада».

Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида. І, як на гріх, після обіду пішов дощ, та не просто пішов — негода, по всьому, затяглася надовго. Приятелі зустрілися з мокрими чубами й зовсім кепськими настроями. Як же тепер співати, коли й у рот дощу налле! (...)

Минув ще один день, дощ не вгамовувався. Власне, і не дощ, а мжичка... Сіє і сіє... І ні кінця їй, ні краю! (...)

І на третій день не випогодилося...

А тут Федькова сестра почала бідкатися, де це, мовляв, зникла її гітара, і чомусь надто підозріло позирала на Федька, і той посилено сопів, уникаючи зустрічатися з нею поглядом... Далі — гірше... Дід Свирид, накинувши на голову й плечі мішок замість плаща, ходив по селу й питався, чи ніхто не бачив, яка це трясця потягла з опудала бриля, котрого він виплів ще в молодечі роки, коли підбивав клинці до своєї баби Параски.

А небо й не думало розпогоджуватися, Федько по кілька разів на день переховував бриля та гітару, боячись, щоб хто не зірвав Вітьці відповідальну серенаду, і все бурчав:

— І куди наша техніка дивиться?.. Пора вже давно навчитися керувати дощами. От колись буде... Закохався ти, приміром, у Галю, натискуєш кнопку...

— Де кнопку? — не второпав Вітька.

— Ну... не важливо де, — відмахувався Федько. — Не перебивай! Де треба, там і поставлять кнопку. Так ось, ти натиснеш її, а тебе й питають: «Що треба?» А ти й кажеш: «Так і так... Я сьогодні хочу співати Галі Козачок

серенаду, прошу прислати у Великі Чаплі пристойну місячну ніч...» І все. І будь здоров. І є тобі місячна ніч. Бери гітару, сомбреру — і співай. (...)

Ще кілька днів чекали місячної ночі, бо Федько авторитетно заявив, що без місяця не те... Серенада, мовляв, не так бере за серце. Довелося чекати саме тієї ночі, котра, за підрахунками Федька, повинна була взяти за живе.

Одного вечора вигулькнув молодик. Щоправда, такий собі, маленький, бліденький...

Федько довго критично його розглядав і нарешті махнув рукою:

— Підійде!..

Серенада

І ось та мить настала.

Опівночі, як уляглося село й перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно прошмигнули вулицею та спинилися біля очеретяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював усе навколо звабливими пахоцями. (...)

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько, — але стерпимо... ти, Вітько, не клюй тільки носом і не позіхай на всю вулицю. Ти повинен не позіхати, а від любові трепетати, — рішуче підсмикнув штани. — Можна починати!..

— Як це п-починати? — аж заїкнувся від хвилювання Вітька.

— Не прийшли ж ми сюди всю ніч позіхати, — здивувався Федько й смачно позіхнув. — Починай, як і кожний співак починає: розкривай ширше рота.

Вітька тільки хотів розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі...

— Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, — порадив Федько, — трохи завеликуватий, та нічого... І гітару візьми як треба.

— Так я ж гра-грати не вмю, — в останню мить згадав Вітька.

— Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, — знайшов вихід Федько. — Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш. Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!..

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті врізнобій заgrimіли, ніби скаржилися на щось...

— Давай, давай, — підбадьорював його Федько. — Та ближче до бузку підійди, а я за твоєю спиною захищаюся... Та сміливіше, сміливіше рота розкривай на даному етапі. Галя міцно спить, поки розбудиш, треба добряче погаласувати!

Вітьчина рука смикалася на струнах, але серенада, як на ту біду, геть чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

— Дорогая Галя, я тебе кохаю... — з-за спини підказував Федько. — Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволочимося!

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галя,
Я тебе кохаю!

Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься...

— Тю, тю! — злякано закричав позаду нього Федько. — Соловейком треба заливатися, а ти ревеш, як бугай Кордебалет! (...)

Тим часом десь закудкудахкали кури, злякано гавкнув собака... та Вітька, увійшовши в раж, нічого не чув, а горлав далі свою серенаду. Зненацька рипнули двері й на ганок хтось вийшов.

— Галя вибігла... — прошепотів Федько. — Таки взяло... тепер не підкачай... Піддай сердечного жару... Щоб вона, як лід на сонці, розтала (...)

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка це трясця виє серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іророва душе! Я в хаті не знайду місця, а він у будці хропе! А ті виють під бузком, як на погібиль!..

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!..

Прожогом кинувся собака й зайшовся таким несамовитим гарчанням, що Вітьку й Федька наче вітром здуло. Вони тільки полопотіли холодами... Аж біля Фединої хати отямилась і довго відхекувалися та прислухалися до собачого гавкоту, що здійснюється в селі...

— І треба ж було... — бідкався Федько. — Галя живе через три хати від баби Хіврі. І як ми переплутали двори? Пропала серенада ні за цапову душу!

— Це ти винен! — накинувся на нього Вітька. — Не роздивився як слід... Починай, починай! Рота роззявляй... От і роззявив... Для баби Хіврі!

— Що з воза впало, те пропало, — махнув Федько рукою. — Добре, хоч гітари не загубили... Жаль, звичайно, серенади, та, як каже голова

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті
В. Чемериса «Вітька + Галя,
або Повість про перше кохання»

колгоспу, на помилках ми всі вчимося. — І, смачно позіхнувши, додав: — Ходімо спати, а завтра щось придумаємо. Кажуть, ранок від вечора мудріший... — І тут його наче струмом ударило: — Стривай, Вітько! Ідея! Для чого нам горло дерти, співаючи серенади, та ще під тинном у баби Хіврі? Давай відішлемо поштою вірш у газету, його надрукують — от Галя й дізнається, що ти її кохаєш! Га? Здорово?

Так і домовилися. (...)

3. Завдання.

1. Вислів «*двічі не вмирати, а раз не минувати*» цитує

А Вітька	В Федько
Б Галя	Г дід Свирид
2. Про своє вміння свистіти соромиться згадувати

А Федько Котигорошко	В Галя Козачок
Б Вітька Горобець	Г Петро Білий
3. Установіть відповідність.

Предмет	Власник / власниця
1 бріль	А Федько Котигорошко
2 гітара	Б Вітька Горобець
3 кабакова каша	В сестра Федька
	Г дід Свирид

4. Чим захоплювався Федько Котигорошко, що аж «*йшов мороз по спині*»? Чи допомагає це захоплення йому в житті?
5. Чому Вітька відкрив «*свою наболілу душу*» саме Федькові Котигорошку? Чи обов'язково це робити? Невже важко в собі тримати такі почуття?
6. Прочитайте уривок про дружбу Галі, Вітьки та Федька, починаючи зі слів: «*А скільки ви з Галькою та Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундantom, зробили тоді набігів на баштани й сади...*» Чи свідчить цей уривок про те, що ці підлітки — справжні друзі?
7. Чому ідея із серенадою провалилася? Невже в наш час романтика вже не в моді?
8. Сучасні підлітки можуть скористатися можливостями мобільного зв'язку й мережі «Інтернет», аби запросити дівчину на побачення та навіть освідчитися їй у коханні. Який спосіб розвитку стосунків вам видається кращим, ефективнішим — цифрові технології чи живе спілкування?

9. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 204. Наскільки вдало, на вашу думку, зроблено ілюстрацію? Словесно «домалюйте» деталі.

10. Домашнє завдання.

1. Випишіть у зошит портретні характеристики Вітьки Горобця, Федька Котигорошка й Галі Козачок.
2. Прочитайте до кінця частину першу повісті В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».

4. Хто ж виграє в поєдинку?

- Що таке *Голгофа*? Хто така *зміюка лукава*? Чим закінчиться дуель?
- Знайдіть в інтернеті та прочитайте наступні шість частин повісті. Виконайте завдання.

5. Завдання.

1. Галя називала Вітьку

А орлом	В Жучком
Б сонцем	Г вороном

2. «Флегматичний, спокійний, добродушний і вайлуватий» — характеристики

А Петра Білого	В міліціонера Причепи
Б Вітьки Горобця	Г Федька Котигорошка

3. Установіть відповідність.

Репліка	Герой / героїня твору
1 «— Ми ваш “револьвер” з’їли. Шкода, що мала кобура... На даному етапі».	А Галя Козачок
2 «— Для тебе... на даному етапі доведеться прочитати лекцію на тему “Що таке підкопи з метою звільнення арештованих...”»	Б Петро Білий
3 «— Виполов. Вона прийшла й каже: “Дякую. Тепер ти можеш іти додому”. Ну, я і пішов».	В Вітька Горобець
4 «— Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися».	Г Причепи
	Д Федько Котигорошко

4. Перечитайте діалог Вітьки з Галею на початку першого побачення. Чому впевненіше почуввається Галя? Зачитайте рядки, у яких дівчина іронізує.
5. Яке завдання Галя дала Вітьці? Чи повинна це робити дівчина під час першого побачення?
6. Опишіть стан Вітьки та Федька, коли вони побачили Галя з Петром Білим. Що ви відчували в цей момент?
7. Як учинив Вітька, коли побачив Галя з Петром? Що б ви зробили на його місці?
8. До кого виявляє симпатію Галя — до Вітьки чи Петра? Проілюструйте свою думку конкретним прикладом із твору.

9. Виразно прочитайте за ролями розмову Вітьки з Петром і міліціонером.

10. Домашнє завдання.

Прочитайте до кінця повість В. Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання».

6. Сватання у Великих Чаплях...

- Які ще випробування чекають Вітьку? Чим завершиться історія Вітьки та Галі?
- Знайдіть в інтернеті та прочитайте повість до кінця. Виконайте завдання.

7. Завдання.

- Міліціонер Причепа мав звичку вживати словосполучення

А доведеться прочитати лекцію	В на даному етапі
Б заборонена законом дуель	Г що таке підкоп
- Соломія Кіндратівна — мама

А Галі	В Вітьки
Б Петра	Г Федька
- Установіть відповідність.

Назва частини повісті	Подія
1 «Коли з клітки вискакує лев»	А подарунок Вітьки Горобця
2 «І везе ж ото людям!»	Б перший поцілунок біля ставка
3 «Ой співали цвіркуни, заливалися...»	В робота з прислів'ями про кохання
4 «Турецький охотник»	Г дзвінок будильника під час кіносеансу
	Д спроба Вітьки засватати Галю Козачок

- Які почуття ви переживали під час читання частини «Турецький охотник»? Чи шкода вам було Вітьку?
- Доведіть, що Галина мама повела себе мудро й делікатно, коли Федько Котигорошко прийшов «за голубою кунцею».
- Як, на вашу думку, складуться стосунки Вітьки й Галі в майбутньому?
- Який момент у творі кульмінаційний? Перекажіть його.
- Охарактеризуйте композицію повісті «Вітька + Галя...» (прокоментуйте принцип поділу на частини; визначте позасюжетні елементи, особливості сюжету).

- Випишіть у зошит фразеологізми, які є засобами творення комічного.

10. Домашнє завдання.

- Напишіть невеликий (одна сторінка) твір-роздум на тему «Які проблеми дорослішання В. Чемерис порушив у повісті «Вітька + Галя...»?».
- Підготуйте буктрейлер до повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» (за бажанням).
- Перегляньте в інтернеті інсценізацію повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» і напишіть відгук (за бажанням) на учнівську виставу (гра й дикція акторів, декорації, музичний супровід, сценічні прийоми та ін.).

Подумайте й розкажіть

- Якому героєві / героїні повісті В. Чемериса «Вітька + Галя...» ви найбільше симпатизуєте? Чому?
- Що в цьому творі вас найбільше здивувало? Чим саме?
- Завершіть формулу «Вітька + Галя = ...».

ФАНТАСТИЧНІ ПРИГОДИ ТА ФЕНТЕЗІ

§ 47–49. ФАНТАСТИЧНА МАНДРІВКА ДО НЕВІДОМИХ ПЛАНЕТ У ПОВІСТІ ОЛЕСЯ БЕРДНИКА «ХТО ЗВАЖИТЬСЯ — ВОГНЯНИМ НАРЕЧЕТЬСЯ»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *фантастична повість*?
- Що може статися в горобину ніч?
- Яким людям космічні прибульці здатні відкрити свою душу?

Олесь Бердник (1926–2003) народився в селі Вавиловому, що на Херсонщині.

Письменник, публіцист, громадський діяч.

Найвідоміші твори: повісті «Поза простором і часом», «За чарівною квіткою», «Хто зважиться — вогняним наречеться»; романи «Шляхи титанів», «Зоряний корсар».

1. Коротко про Олеся Бердника.

Олександр Бердник народився 27 листопада 1926 р., але в документах значиться інша дата народження — 25 грудня 1927 р. Цікава історія розбіжності справжньої та офіційної дати народження

письменника. Батько Олександра через засніжені шляхи зміг дістатися до управи, щоб зареєструвати сина, лише через місяць після його народження. Але секретар сільради припустився двох помилок: указав поточну дату як день народження і написав рік, котрий тільки мав настати. Ця плутанина врятувала Олександра Бердника від відправки до Німеччини в роки нацистської окупації України. Пізніше він візьме собі літературне ім'я Олесь.

Олесь Бердник, учасник Другої світової війни, отримав поранення, демобілізувався 1946 р. Екстерном закінчив сім класів середньої школи, потім — театральну студію при Київському драматичному театрі ім. І. Франка.

У літературі прославився як письменник-фантаст. Його фантастична повість «*Хто зважиться — вогняним наречеться*» розповідає про безстрашного *Славка* та його подругу *Ліну*, які наважилися на космічну

подорож у Країну Квітів. Чи долетять підлітки до невідомої планети, ви дізнаєтеся, прочитавши цей цікавий і захопливий твір.

2. «Боліди! Боліди впали!»

- Горобіною називають ніч із сильною і тривалою грозою. Саме такої пори падають на землю два вогники... Невже це боліди з космосу? Так починається надзвичайно цікава історія про Славка Лісового.
- Прочитайте першу частину повісті Олесь Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» і виконайте завдання.

ХТО ЗВАЖИТЬСЯ — ВОГНЯНИМ НАРЕЧЕТЬСЯ

Повість

(Скорочено)

Частина перша

Диво Чортової Долини. Горобина ніч

...Не знати звідки зірвалася буря. Понад селом прокотився смерч, стіна куряви піднялася з поля, чорна хмара закрила місяць. Страшна блискавиця розкраяла темінь, стьобнула вогняним батогом у просторі, ніби підганяючи ліниві стихії погоди. Свічкою спалахнула скирта соломи за лісом, гучно забамкав пожежний дзвін, скликаючи до негаданої праці пожежників.

...Коли за ліс упало дві зорі, хлопець кинувся до хати, захоплено гукаючи:

— Боліди! Боліди впали!

— Га? Що? — жажнувся зі сну батько. — Чого ти гвалтуєш серед ночі?

— Я ж кажу, — ображено озвався син, — за нашим лісом впали два великі боліди!

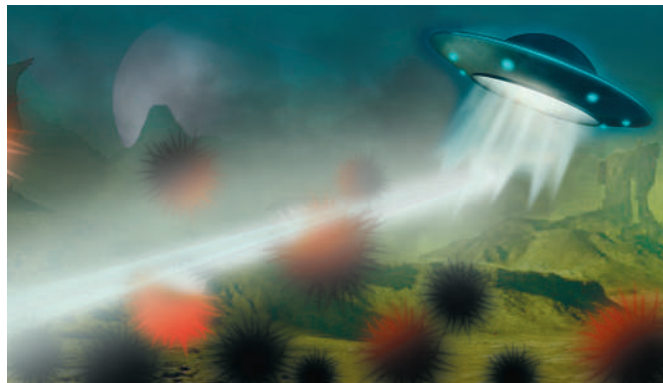
— Які боліди?

— Небесні камені. Метеорити. Завтра побіжу шукати! Треба сказати Максиму Івановичу! Це ж знаєте яка подія!..

Та спати не довелося ні батькові, ні бабі Оришці. Гроза розбудила всіх. Баба нажахано поглядала у вікно, хрестилася, коли блискавиця десь поблизу заганяла громову стрілу в землю.

— Горобина ніч, — шепотіла вона, зітхаючи, — одведи й заступи, Господи!

— А яка це горобина ніч, бабо? — поцікавився Славко, вивсовуючи носа у вікно.

— А киш! — крикнула баба, замахуючись на онука. — Як стьобне, то й не кавкнеш! То не проста гроза. І дві зорі впали за селом непрості. Колись таке вже було...

— Що було?

— Як була я ще дівчам... Пам'ятаєш, минулого літа я хотіла вам оповісти, а ви сміялися... Скажу нині. Діло було ще за царського режиму. Ще й на гулі я не ходила. Якось уночі упала теж зоря у Вовчу Долину...

— А де це Вовча Долина?

— Тепер вона Чортова називається. А тоді була Вовча... Так ото, кажу я, упала зоря вночі, і почалася гроза така, як нині... Одведи й заступи — бач, що діється!

— Далі, що далі, бабо?

— Ну, що? Закінчилася гроза. А у Вовчій Долині люди стали помічати: як тільки ніч, так щось і світиться...

— Що світиться?

— А хтозна-що. Над Каранню¹ таке марево, наче зірниця...

Шкільний учитель астрономії Максим Іванович поділив школярів на пошукові групи. Шестикласник Славко разом із Ліною та Онопрієм вирушили до Чортової Долини. На півдорозі Ліна й Прі (Онопрій) вирішують повернутися додому, бо вже сутеніло. Але Славко продовжив пошуки. У Чортовій Долині він знайшов казкову хатку, у якій познайомився зі старою бабусею. Вона нагодувала хлопця чарівним способом: помахом руки до рота Славка залетіли суніці з медом. У бабусі був чарівний клубочок вогню, який вона називала своєю донею Нанті. Славко на її прохання розповів казку про царівну, що заснула. Розповіддю він полонив серце старої. «Саме цієї казки ми ждали від тебе, хлопчику, — мовила баба. — Ти той, кого ми чекали». Вона подякувала за казку й попросила хлопця заплющити очі. Раптом Славко опинився вдома.

Наступного дня хлопець побачив незвичайну квітку, яка вміла розмовляти. Ще через день біля річки він познайомився з дівчинкою років тринадцяти. Вона (назвала себе ім'ям Катя) мала яскраво-сині очі, товсту золоту косу, була одягнена в білу лляну сукню, вишиту бісером. Незнайомка попросила Славка взяти її в човен. Вони сіли в човен — і він раптом швидко поплив. Дівчинка сказала, що човен пливе, бо вона так хоче. Хлопець здогадувався, що Катя якось пов'язана з останніми дивними подіями. Славко запросив дівчинку до школи. Він дуже здивувався, коли Катя стала на воду й побігла по хвилях.

Настала осінь. Розпочалося навчання в школі. Катя прийшла до школи. Вона здивувала вчителів та учнів.

— Славко Лісовий! — почувся різкий голос Ніни Матвіївни. — Ти про що замислився?

Хлопець стрепенувся, піднявся із-за парти.

¹ Карань — річка в Київській області, притока Трубежа.

- Я... я не замислився. Я слухаю...
- Про що я розповідала?
- Про квітку вишні...
- То ми слухаємо. Що ти знаєш про квітку?
- Ну... квітка у вишні біла...

Клас гримів од реготу. Тільки Катя здивовано оглядалася на своїх нових товаришів, ніби бентежилася тим сміхом.

— Глибокi відкриття, — удавано серйозно сказала Ніна Матвіївна. — Отже, ми дізналися з твоїх вуст, що квітка у вишні біла. Далі, далі...

— Бджоли її люблять, — розгубившись, видихнув Славко. — Просто цілий рій дзвенить, як вишня розквітає. Мед у неї беруть. Тоді дуже приємно дивитися на сад. Ніби марево, мовби казка... (...)

— Катю, — звернулася вчителька до новенької, — може, ти доповниш те, про що так яскраво розповів Славко?

Катя вийшла з-за парти, зупинилася серед класу, потім підійшла до вікна. Учителька мовчки, але з подивом стежила за нею.

— Нічого не збагну. Де тебе виховували? — нарешті вимовила вона. — Чому вийшла посеред класу без дозволу?

— Мені так легше, — сказала Катя. — Вільніше. За партою довго сидіти незручно (...).

— Гарзд, — махнула рукою вчителька. — Тихо. Щоб я чула, як муха пролетить. Катю, ми слухаємо... Розповідай своїми словами, тільки по суті. Ось малюнок. Тут показано розтин...

— Мені не треба малюнка, я люблю квіти живі. На малюнку квіти мертві. Не відчуваєш ні тремтливих ніжних тичинок, ні сонячного пилку на них, ні ласкавих пелюсточок. Я люблю блукати луками, лісами, літати понад садами...

— Літати? — здивувалася вчителька.

— Літати (...).

— Ти, певно, говориш про політ у думці? — запитала Ніна Матвіївна.

— І в думці. Чудово зупинитися над квітучим садом і стати на якусь хвилю ним...

— Ким?

— Садом, — усміхнулася Катя. — Славко гарно сказав перед цим. Бджоли та квіти. Як вони люблять одне одного...

— Катю, це — поезія. А ми вивчаємо квітку вишні!

— А квітка — то ж найвища поезія, — здивовано відповіла дівчинка. — Квітка — то поезія сонця та зірок. То очі неба на планеті. Хочеш познайомитися із сонцем, познайомся з його дітьми — з квітами... (...)

— Катю! За твою імпровізацію на уроці літератури тобі треба поставити п'ятірку. Але це не стосується теми, яку ми вивчаємо. Чому ти нічого не розповіла про будову квітки, про спосіб запліднення? Чи ти погано слухала?

— Будова? — перепитала, ніби вві сні, Катя. — Хіба це так важливо? Мені досить того, що квітка гарна, пахуча. Вона дає мені радість, а я їй, коли люблю її (...).

— Мене дивують твої слова. Тихо, діти! Тихо! Кому я кажу? Я не знаю, як ти вчилася в п'ятому класі? Хто твої вчителі?

— Мої вчителі? — перепитала Катя. — Їх багато...

— Воно й видно, — невдоволено мовила вчителька. — Певно, ти весь час у роз'їздах, доводиться змінювати школи, товариство, а це позначається на знаннях. — Ніна Матвіївна поправила окуляри, сірі очі кольнули дівчинку. — Сідай, Катю! Оцінки тобі не ставлю. Треба поговорити з директором, викликати твоїх рідних. Ліно! Вийди до дошки, розкажи нам про будову квітки вишні...

Якось Славко прийшов до хатки на краю села, де жила Катя з бабусею. Він спостерігав кілька годин, але дівчинка не з'являлася. З димаря пішов дим, запахло глицею: хтось затопив у печі. Хлопець наблизився до хати, зазирнув у вікно й побачив там маленьку постать баби із Чортової Долини. Потім серед хати з'явилася Катя. Баба перетворила її на ніжну перлисто-блакитну кулю. Славко зрозумів, що це Нанті. Потім клубочок став трипелюстковою квіткою — чудо-цвітом, який він побачив у Чортовій Долині. Тож вони обидві чарівниці: і баба, й онука! Баба помітила Славка, він зайшов у хату. Коли спитав, навіщо вона перетворила Нанті на квітку, та відповіла: «Вона і є квітка». А потім пояснила, що Нанті стала дівчинкою, бо таку подобу їй дав сам Славко, коли розповідав казку про царівну, яка заснула. Баба спитала: «Ти приймаєш її таку, як є?» Славко сказав, що так, він піде на край світу, щоб пробудити її, хіба він гірший за царевича з казки. Бабині очі розквітли волошками. Вона зраділа й сказала, що, можливо, хлопець зуміє здійснити їхню мрію. Славко запитав, чому вибрали саме його. Стара відповіла: «Дитяче серце, яке вірить казці, дуже надійне. Воно не сумнівається в найдивовижнішому».

Славко познайомив Катю з Максимом Івановичем. Діти розповіли вчителю, що вона прилетіла на Землю з іншої планети — Краю Казки, або Планети Квітів.

— Красно говориш, — сказав учитель. — З тебе вийшов би чудовий казкар. Пробач, дівчинко, але я реаліст. Я хочу фактів...

— Хіба казка потребує доказів? — здивувалася Катя. — Або її приймають, або не приймають. Доказана казка — уже не казка.

— Що ж казка? — скептично всміхнувся астроном. — Казка — марево. Казка може обманути, якщо вона не стане фактом.

— У нас — на Планеті Квітів — немає обману, — палко заперечила Катя. — Тому немає потреби доводити щось. Так або ні. Є або немає. А у вас так багато слів, щоб довести інше слово...

— Катю, — озвався Славко, торкаючись ліктя дівчинки. — Покажи Максиму Івановичу що-небудь... ти ж умієш...

— Що вона вміє? — зацікавився вчитель.

— Що завгодно: її бабуся відправила мене із Чортової Долини аж до села. За одну мить. Правду кажу...

— Галюцинації, — сказав астроном.

— Катю, ну, покажи...

— Це не допоможе, Славку, — слабо заперечила дівчинка. — Ну, що я покажу?

— Ну, хоч би те, що бабуся мені показала... Кошик зі свіжими ягодами... Адже тепер ягід у лісі немає.

— Які дрібниці, — зітхнула Катя. Вона простягла руку перед собою, провела в повітрі. — Маєте свіжі ягоди...

Перед учителем ліг на підлогу невеликий кошик, у приміщенні поплив неповторний запах суниць. Учитель схилився, недовірливо його підняв, нюхнув ягоди, глянув на Катю.

— Як це ти зробила? Де взяла ягоди?

— Просто захотіла, як у казці. Я ж із Планети Квітів. Ви можете творити металеві речі, а ми можемо створити все, що пов'язане з рослинами та квітами. Я ж вам казала вже — ви не вірите. У нас нічого не треба пояснювати. Казка діється без пояснення.

— Феноменально, — сказав приголомшений учитель. — Ти прекрасний ілюзіоніст. Це тебе бабуся навчила?

— Я втомилася, — прошепотіла Катя. — Я більше не можу так розмовляти...

— Добре, добре, — м'яко сказав астроном. — Не буду більше глузувати. Яка ж мета в тебе... у вас? Як з'єднатися з вашим світом? Чи наші вчені змогли б туди полетіти? Ви б цього хотіли?

— О! — вигукнула Катя. — Це і є наша мета, наше бажання...

— Тоді відкрий нам секрет польоту до вашої планети, — енергійно сказав учитель. — І всі сумніви щезнуть. Дай формули, дай ідеї та креслення, а не легенди... і ми збудуємо апарат. Тільки скажи ясніше, що, де, як.

— Я вже сказала: формули не допоможуть.

— А що допоможе?

— Любов до неймовірного. Полюбіть наш світ — Край Казки.

— Полюбити не бачивши?

— Лише так, — ствердно кивнула Катя, — бо коли ми любимо те, що перед очима, — це вже ніби плата за почуття. Справжня любов — у мрії, ще перед баченням...

— Приємно тебе слухати, — задумливо сказав учитель. — Проте... я розгублений. Що ж діяти? Ми на Землі. Доказів у тебе немає. Твої феномени — мара. У нас Кіо¹ ще й не такі штуки виробляє. Фокуси. Ну, скажи, чого б ти хотіла від мене? Або твоя бабуся?

¹ Кіо — сценічне прізвище артиста цирку, ілюзіоніста.

— Ми думали, що ви палко повірите, — сумно відповіла Катя. — А ви переконали б учених, щоб пробудити в них любов до світу казки, любов і повну довіру...

— Гм. Любов. Довіра. Це все — у сфері фольклору, а не точної науки. Я сам не переконаний. Як я можу переконати інших? Люблю небо, мрії про інші світи, але то інше. Те я бачу в космосі, заглядаючи в оцю трубу, показую іншим. Наука — річ дуже конкретна. А все твоє мислення — рожева мла, туман... Якщо у твоїх словах є бодай частка правди (...).

Катя зі Славком вийшли з обсерваторії. Максим Іванович дивився їм услід, очі його збуджено блищали...

Нанті й Славко йшли мовчки. Ось уже видно хатинку. Дівчинка раптом спинилася і сказала, що сталася біда. З ганку хатини вистрибнув Онопрій, у його руках щось мерехтіло. Славко наздогнав Прі за тином, схопив за сорочку. Той виривався, а потім сказав, що Ліна переконала його піти подивитися на відьом, але в хаті нікого не було, тому він узяв квіточку. Прі замахнувся квіткою до пенька, відчайдушно закричала Нанті. Спалахнуло примарне блакитне полум'я. Онопрій злякався, кинувся в кущі. Над розбитою квіткою з'явилася бабуся, вона тяжко застогнала. Потім ветхе тіло її розтануло — і перед Славком виникла постать високої красуні з фіолетовим вінком на чолі. Її оточував вихор вогню, каскад ніжно-зелених кіс спадав до пояса. Вона сумовито глянула на хлопця і сказала: «Казка закінчилася, синку! Жар-птиця покидає тебе! Прощай! Нанті, летімо!» Нанті палко обняла хлопця, а потім зникла із жінкою, сказавши на прощання: «Я ждатиму тебе, Славку!» Хлопець знеможено впав біля пенька й, дивлячись на спотворену квіточку, гірко заривав. Хтось підійшов до нього, поклав долоню на голову. То була Ліна. По її обличчю котилися сльози. Вона вибачилася і визнала свою вину.

3. Завдання.

1. Фразеологізм *горобина ніч* означає

- А буряна ніч із дощем, градом, блискавицею
- Б ніч, коли безперервно цвірінчать горобці
- В сприятлива пора для магії та ворожіння
- Г ніч, коли пишно зацвітає горобина

2. У дива вірять / вірять

- А Максим Іванович
- Б батько Славка
- В баба Оришка
- Г науковці

3. Край Казки в повісті також названо

- А Чортовою Долиною
- Б Вовчою Долиною
- В Планетою Квітів
- Г Вогниками

4. Назвіть імена героїв повісті Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться». Хто з них реальні люди, а хто — фантастичні?

5. Охарактеризуйте Славка Лісового. Розкажіть про його характер і вчинки.

6. Як Катю характеризує її відповідь на уроці біології?

7. Який вчинок Ліни свідчить про те, що вона має добру душу?

8. Прочитайте за ролями фрагменти повісті: 1) на уроці біології; 2) Славко й Катя відкривають таємницю Максимові Івановичу.

9. Напишіть есе на тему «Чи вірю я в життя на інших планетах Усесвіту?».

10. Домашнє завдання.

Прочитайте повість Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» до кінця.

4. Фантастична мандрівка до невідомих планет.

- **Фантастична повість** — це великий за обсягом прозовий твір, у якому завдяки вигаданим, уявним елементам створюється світ, відмінний від реального, наприклад: подорож між планетами на космоліній, переліт героїв через Сонячний Шлях, знешкодження чорних їжаків та ін. Усі ці й інші неймовірні пригоди чекають на вас. Прочитайте повість до кінця і виконайте завдання.

Частина четверта

Друг

Блідо-блакитний будинок, зроблений із непрозорого матеріалу, подібного до пластмаси, увесь був обвитий срібнолистим в'юнком із рожевими квітами. Діти ввійшли до широкого овального входу, прислухаючись, оглядаючись. Ніде нікого. Ні душі!

— Що таке? — дивувалася дівчинка. — Наче вимерли.

— Тсс... Цить! Хтось-таки є.

У просторій сферичній залі біля стіни стояв середній на зріст хлопець, одягнений у зеленкуваті штани та блакитну безрукавку. Він мав кучеряве ясно-фіолетове волосся і матово-бліде обличчя з рожевими вустами. (...)

— Молоденький, — шепнула Ліна. — Такий, як ми.

— Легше буде познайомитися, — додав хлопець.

— Глянь, яке в нього волосся, наче пофарбоване.

— Та ні. То таке природне.

Славко кашлянув. Хлопець озирнувся, здригнувся. Потім на його обличчі позначився легкий подив, він вітально підняв руку.

— Я думаю, що господарі прийшли, — почувся в просторі мелодійний голос.

— А ти — не господар? — усе ще хвилюючись, запитав Славко.

— Ні. Я із Сонячної Спінки. Третій сектор. Я втік.

— Як утік? — здивувалася Ліна. — Від кого?

— Наші вивчали історію минулих віків. А мені стало сумно. Тоді я створив свого двійника — біокибера. Хай він послухає. А сам утік. (...)

— Заждіть, заждіть, — зацікавився хлопець. — А хто ви такі? Чи не з іншої планети?

— Угадав, — зрадів Славко. — Ходимо, ходимо — ніхто не допоможе. Так ми сюди, думаємо: хтось зустрінеться, розкаже, що і як нам робити!..

— А звідки ви? — здивувався хлопець. — Де ваш корабель? Де старші космонавти?

— Ми із Землі.

— Як із Землі? — збентежився хлопець. — Там ще немає потужних космольотів. Як же ви...

— А ми — на вашому кораблі, — пояснив Славко. — Були в горах. Бачимо — срібний диск, такий круглий. Вийшов робот, кудись поскакав. А ми — у люк. Корабель і полетів. Побули на Марсі, а звідти — сюди. А корабель десь полетів, ми й залишилися самі по собі...

— Ой, здорово! — затанцював хлопець довкола шукачів. — Ой, які ви молодці! Оце так мужність — летіти в чужі світи на інопланетному кораблі! Як це ви додумалися, як зважилися?

— У нас — мрія, — щасливо всміхаючись, сказала Ліна. — Якби не мрія — ми б не полетіли.

— Яка мрія? — поцікавився хлопець.

— Казкова.

— Розкажіть мені.

— Славку, розкажи йому все.

— А ти допоможеш нам? — запитав Славко.

— Усе, що зможу! — скрикнув хлопець. — Клянуся Сонцем, що зроблю все! Ось моє серце — воно ваше! Ім'я моє — Рон. (...) Ви, мабуть, їсти хочете?

— Як вовки, — проковтнувши слину, сказав Славко.

— Які вовки? — не зрозумів Рон.

— А наші, земні вовки. Хижаки такі є...

Хлопець весело засміявся, поблискуючи ясно-фіолетовими очима. Потім метнувся до стіни, щось натиснув. Відчинилася ніша. Рон дістав із неї два червонобокі плоди, подав новим друзям. Ліна відразу гризнула прозору шкуруину. Бризнув пахучий сік.

Солодка рідина потекла до рота.

— Ой, як смачно! — видихнула вона. — Аж у голові паморочиться!

Плоди сподобалися і Славкові. Від них прояснилася свідомість, щезла втома, у тілі попливла хвиля бадьорості. Рон відчинив ще одну нішу, приніс два райдужні костюмчики, подав їх мандрівникам. Вони взяли дивуючись.

— Нащо це?

— На згадку про Ра, — пояснив хлопець. — Одягнете. Не горять у вогні, не пропускають холоду. А свої залиште мені. Для музею.

— Таке дрантя — у музей? — скептично запитав Славко.

— Аякже. Убрання дітей Землі! — захоплено мовив Рон. — Та це буде найкращий експонат нашого музею.

За кілька хвилин Славко й Ліна набули святкового вигляду. Нове вбрання підкреслювало стрункість юних тіл, було зручне й прохолодне. Рон милувався новими друзями, ходив довкола, задоволено торкався пальцями їхніх плечей і рук.

— А тепер — говори, — попросив він Славка. — Розкажи про вашу мрію.

Славко, хвилюючись і збиваючись, розповів про все, починаючи з появи двох болідів над селом і закінчуючи прощанням із Нанті. Сказав про дивний заповіт чудо-цвіту, про якусь трагедію Планети Квітів, яка гине та якій треба допомогти. У чому та трагедія, чим допомогти — невідомо. Шлях казки повинен привести до розгадки... (...)

— Я готовий померти, аби допомогти вам, мої друзі. Що ж ми зробимо? Планета Квітів... У дитинстві я чув казки про неї. Треба запитати в Просторового Інформатора. Ходімо.

— У кого ти запитаєш? — не второпав Славко.

— Побачиш сам. Це недалеко.

Вони вийшли з будиночка. Рон підійшов до сріблястого дерева, прихилив до себе гілку з рожевою квіткою. Тремтливі пелюстки її розгорнулися віялом, замиготіли веселими переливами.

— Кохана квітко, — приязно сказав Рон. — Зв'яжися з простором. Канал Всепланетного Інформатора...

— Коханий друже, — срібнодзвінно відповіла квітка. — Готово! Я жду запитань.

— Він розмовляє з квіткою, — шепнула Ліна. — Чудо!

— Тихо, — поклавши палець до вуст, прошепотів Славко. — Не заважай!

— Що скаже Просторова Пам'ять про Планету Квітів? — запитав Рон. — Чи є Планета Квітів у Системі Сонця?

Одна мить очікування. Пелюстки здригнулися, почувалася відповідь:

— Планета Квітів — перше від Сонця небесне тіло. Туди космольоти Ра навідувалися двічі, але дуже давно. Еволюція середнього рівня мислення, нетехнічна, обмін — енергетичний, променевий. Показати зображення мислячої істоти?

— Покажи, любя квітко, — попросив Рон.

Довкола пелюсток спалахнув блакитний ореол, поволі густішав, став синювато-молочним, перетворився на непрозорий диск. На ньому з'явилися зображення: червоно-чорна поверхня і над нею — квітка, подібна до морської актинії. Тремтливі пелюстки ворушилися, ніби під вітром, мерехтіли іскрами. Квітка пропливла, зникла. Екран розвіявся в просторі, почувалася запитання:

— Ви задоволені?

— Дякую, квіточко. Усе. (...)

— Ти запитував у квітки? — озвався Славко. — Звідки вона знає?

— Не вона, — пояснив Рон. — Будь-яке дерево чи квітка поєднані з простором. А в просторі зосереджена вся інформація нашої планети, записана в магнітному полі. Ми навчилися користуватися нею. Кожне дерево має мільярди клітин, є складною системою. Наша наука вміє керувати цими системами так, як ви на Землі розумними машинами.

— Біоніка, — озвалася Ліна. — У нас теж почали вивчати мудрість природи. Пам'ятаєш, Славку, нам Максим Іванович розповідав?

— Роне! — з благоанням мовив Славко. — То ми можемо полетіти на Планету Квітів?

— Це дуже важко, — задумливо відповів Рон. — Біля самого Сонця...

— Невже Меркурій?

— Меркурій, — перепитав Рон. — А це Планета Вогняних Вихорів. То ви знаєте її як першу планету? А ми відшукали планету ще ближче — світ кристалічного життя. А Планета Квітів — ще далі, майже в обіймах Сонця.

— То за Меркурієм є ще дві планети?

— Дві. Ви їх не бачите.

— Скажи, Роне, а ваша Ра — це Юпітер?

— Юпітер. А хіба ви не знали?

— Робот сказав нам, — ніяково мовив Славко. — Та тільки ми вийшли з корабля — почали сумніватися...

— Чому?

— Бо вчили про Юпітер зовсім інше. Гігантська планета, непрониклива, густа та ще й отруйна атмосфера, низька температура. І Сонце... Сонце повинне бути малесеньке, а воно он яке велике. І весь час у зеніті. А Юпітер же швидко обертається.

— Сонце справді звідси видається маленьким, — згодився Рон. — Якщо дивитися з космосу. Ми зробили всепланетні магнітні лінзи, посилюємо радіацію Сонця і робимо так, щоб воно було для всіх ділянок планети в зеніті. А захочемо сутінок — утворюємо їх штучно. Тяжіння на планеті невелике, а те, що ви вивчаєте на Землі, — то ефект гравітації всієї системи. Зовні ви бачите метан, аміак, а тут, на поверхні, створено хороші умови для життя мислячих істот...

— Не вкладається в голову, — мовила Ліна.

— Треба звикати, — дружньо відповів Рон. — Космос такий розмаїтий у своїх виявах, що уявляти його однотипно — смішно. До речі, люди Землі — наші родичі. Вам не дивно слухати про це?

— Як це можливо? — запитав Славко.

— Розповім у польоті, — сказав Рон занепокоєно. — Я захопився вашою

пригодою і не хочу зволікати. У мене тут корабля немає. А в господаря будівлі є, я бачив в ангарі. Гарний універсальний космоліт для мандрівок між планетами. Без дозволу його брати не можна, але для вас я це зроблю.

— А тобі потім... попаде? — обережно запитала Ліна.

— Ще і як! — зітхнув Рон. — Та хай! Я не боюся кари. Аби допомогти друзям! Ходімо.

Вони вийшли з будівлі, минули густий сад із пірамідальними фіолетовими деревами, зупинилися біля срібної чечевиці, подібної до тієї, якою вони летіли, але набагато більшої. Відчинився люк. Друзі ввійшли до корабля. Опинилися в керівній каюті. Сіли в крісла. Стіни корабля стали прозорими. Рон був мовчазний, заклопотаний. Він зосередився, видно було, що хлопець увійшов у контакт із керівним роботом корабля. (...)

Корабель безшумно пронизував імлісту атмосферу, поверхня Ра пропала десь далеко вниз, Сонце зменшувалося, угорі чорніло небо. Космоліт вигулькнув із крутих вихорів зеленкуватого газу, його охопила чорна безмір із вогнистим розсипом зір. І хоча діти Землі вже бачили такий краєвид, велич космосу знову захопила їх, змусила завмерти в безмовному зачудуванні.

— Курс — до Сонця, — сказав Рон. — Корабель сам вибирає шлях. Ми спочатку зупинимося на Планеті Вогняних Вихорів. Там зорієнтуємося. А тепер — моя розповідь...

Чорні їжаки

Рон перевів космоліт на кругову орбіту довкола Планети Квітів. Друзі знайшли її вже на краю сонячної хромосфери. Невелика чорна куля швидко оберталася довкола осі, на ній не видно було ні гір, ні долин.

Корабель став невидимий, він описував спіралі над поверхнею Планети Квітів, увімкнувши всі дослідні прилади.

— Ми побачимо, що тут сталося, — пояснив Рон. — А потім керівний робот підкаже, як діяти...

Після кількох обертів Рон звелів роботу показати на екранах збільшену проєкцію того, що пощастило дослідити на планеті. Приголомшені мандрівники побачили лиховісне видовище.

Жителі планети — квітоподібні медузи й актинії — спліталися в концентричні кільця, непорушно лежали під гарячим подихом Сонця. Вони були ліниві, байдужі й, здавалося, цілком знесилені. Та на затемненому боці планети інфрачервоні екрани показали інше життя: там існувала невідома еволюція, представники якої були схожі на потворних чорних їжаків. Вони жваво літали над поверхнею, пересувалися по ґрунті, щось будували із чорного каменю, проте жодного разу не з'являлися під променями Сонця. Як тільки на обрії загорався світанок, темні потвори підкра-

далися до актиній-квіток, оселялися в них і так жили під захистом господарів планети весь день, висмоктуючи ту енергію, яку квіти добули від Сонця для себе.

— Космічні паразити, — гнівно сказав Рон. — Дуже рідкісне явище. Треба актиніям допомогти.

— Як? — скрикнув Славко. — Я зубами готовий роздерти тих піратів!

— Зубами? — усміхнувся Рон. — Чорні їжаки, мабуть, володіють неабиякою силою. Недарма квіти піддалися їм. Космоліт має променевий захист. Планета невелика, і ми спробуємо почистити її!

Корабель пішов на зниження, сів на темному боці планети. Довкола його стін одразу знялася буря, зчинилося справжнє пекло. У стіни вдарила злива фіолетових блискавиць, у сутінках видно було коливання чорних шпичаків, ніби численне військо йшло на штурм фортеці.

— Ну, зачекайте, — пригрозив Рон.

Простір осяявся спалахом сліпучо-блакитної блискавиці. Ряди темних потвор упали, ніби від удару велетенського меча. Могутній промінь космольота описав дугу, змітаючи з планети породження темряви та жаху. (...)

Славко з огидою дивився, як під подихом блакитного променя гинули напасники, Ліна скрикувала від жаху, коли чорні їжаки вибухали й спадали темним пилом на поверхню планети.

— Звідки взялися ці страшні створіння? — запитав Славко.

— Інколи матерія творить деградовані форми, — сказав Рон. — Тоді інші цивілізації повинні безжалісно нищити їх. Жалість у таких випадках ні до чого. Таке «життя» поїдає дорогоцінну енергію Всесвіту, руйнує єдність суцього...

Після жорстокого бою корабель сів на освітленому боці. Його оточили квіти-актинії. Вони стали жваві й рухливі. Сплітали довкола корабля живі вінки, літали в просторі, ніби творячи грайливий хоровод.

Славко пильно вдивлявся в жителів планети, розгублено презирався з Ліною.

— Це не вони, — сказав він.

— Хто — не вони? — не збагнув Рон.

— Не наші квіти. Не ті, які були в нас.

— Ти напевне знаєш? — розгубився Рон.

— Знаю. Нанті мені показувала Край Казки. Він не такий, як цей. Велика планета, подібна до Землі. Сонце не так близько й не такого кольору. І квіти не такі. Ніжні, тендітні, у кожної — око серед пелюсток. Ніби такий малесенький екран. А в тому оці — видива всякі. Можна так спілкуватися.

— Квіти щасливі, — сказав керівний робот корабля. — Вони вдячні гостям за допомогу. Квіти вже давно кличуть сусідів, але ніхто не прилетів. Ви — перші. Чим вони можуть віддячити друзям?

— Запитай, — озвався Рон, — чи не знають вони ще якоїсь Планети Квітів. Мої товариші шукають такий світ.

— Він ще називається Краєм Казки, — з надією додав Славко.

— Вони знають таку планету, — відповів робот. — Але вона за Сонцем.

— За Сонцем? — скрикнув Славко. — Ліно, ти чуєш? Нанті саме так говорила...

— Що це означає? — здивувався Рон.

— Треба пройти крізь Сонячну Брану, — почулося у відповідь. — Там, у сусідньому гіперпросторі, кружляє Планета Квітів — наших братів. (...) За отвором Сонця є інший простір, — провадив далі робот. — Такий же безконечний, як і наш. Він ніби є дзеркальним відображенням нашого світу. Там свої зорі, свої планети, своє життя. Там ви відшукаєте Планету Квітів.

— І крізь Сонце можна пролетіти? — занепокоєно запитав Рон.

— Квіти кажуть, що можна. Вони інколи проникають туди. Квіти допоможуть своїм визволителям спорудити надійний захист довкола корабля і пристрій, який змінить знак заряду при переході в інший світ. Квіти кажуть, що герої достойні пройти Сонячним Шляхом!

— Сонячний Шлях! — схвильовано повторив Славко. — Ось розгадка слів, які на прощання мовила Нанті. Тепер я вірю: квіти правильно вказують.

— Ми пройдемо Сонячним Шляхом, — твердо запевнив Рон. — Назад не повернемося, доки не відшукаємо Планету Квітів.

Славкові, Ліні й Ронові вдалося подолати тяжку перешкоду — Сонячну Брану, що вела до Планети Квітів.

Пробудження казки

Планета пливла під кораблем, порожня й непривітна. Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, укриті кригою річки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі. Немає дерев. Немає живих істот. Ні птахів, ні людей, ні тварин.

— Невже це Планета Квітів? — сумно запитав Славко. — Де ж вони, як їх знайти?

— Я не помилився, — сказав робот. — Привів корабель так, як звеліли актинії. Ми досягли мети. Може, там, унизу, про щось дізнаємося. (...)

У відчинений люк друзі ступили на поверхню планети. У просторі пливла тиша. Сніг холодно блищав під Сонцем. Славко ступив кілька кроків, печально оглянув далекий обрій.

— Нанті, кохана квітко, — сумовито промовив він. — Якби ти могла почути, то ти б прилетіла. Нанті, моя казкова, де ти? Ми знайшли Край Казки, ми прилетіли!

Ураз щось сталося. Ніби забриніла струна. Блакитне крило майнуло над світом. Засміялося Сонце. У просторі прокотилася ніжна мелодія пісні.

— Ви чули? — вражено запитав Славко. — Ти чула, Ліно?

— Чула, — крізь радісні сльози озвалася дівчинка. — Щось буде. Щось має бути!

Сніг почав танути. Та під ним не було води. Він щезав безслідно, як міраж у пустелі. З-під нього прокльовувалися розмаїті пуп'янки квітів і рослин. (...)

Розкрилися барвисті пелюстки квіток, затріпотіли на вітрі крильцями, піднялися вгору. Почулася гучна музика, наче загравав небесний оргán. У тій мелодії шукачі відчували щось знайоме, рідне, невимовно близьке. У свідомості відлунювали радісні слова, що котилися над світом:

— Казка повернулася! Казка воскресла! Браття, прокидайтеся! Казка воскресла!

Хвиля щастя захлюпнула шукачів. Вони стояли приголомшені, здивовані, безмовні. Перед ними діялося чудо казки. І вони були його учасниками, творцями.

Сніг щез на рівнині. Ніжна зелень трав і дерев покривала всю планету. А над тими чарівними луками кружляли хмари неймовірно прегарних розмаїтих квітів.

— Ось вона! Ось! — несамовито закричав Славко.

— Хто? — не зрозумів Рон.

— Нанті! Наша подруга! — гукав хлопець радісно та схвильовано. — Нанті! Ти чуєш мене? Нанті?

Велика ніжно-блакитна квітка з трьома пелюстками сіла Славкові на плече, дзвінко засміялася. Розкрилися золотаві тичинки, глибоке мудре око зазирнуло в обличчя хлопця.

— Наша легенда правду сказала, — ніжно озвалася квітка. — Хлопець та дівчинка із Землі пробудять Край Казки. Ти — син казкового народу, Славку! Наша планета шле вам свою ніжність і любов. Славку, Ліно! Ви — теж люди-квіти! Радійте з нами! Казка повернулася!

Ю. Ясінська. Ілюстрація до повісті Олесь Бердника
«Хто зважиться — вогняним наречеться»

— Так просто? — вражено прошепотів Славко. — Невже це ми? Що ми зробили?

— Не пожаліли життя заради казки, — відповіла квітка. — І ваша любов перемогла смерть. Сонячний Шлях подолано, Славку! Радійте, друзі — квіти та люди! Прокладено Райдужний Міст. Слухайте, шукачі казки! Не давайте його знову зруйнувати!

Завершення

Корабель повертався на Землю.

Він опускався в атмосферу Землі, подолавши знову важкий Сонячний Шлях. Тепла куля Землі насувалася, уже видно було вогні великих міст на затемненому боці, а на сонячному — блищали озера, багрянцем мерехтіли ліси та сади.

Срібний диск сів на краю лісу. Славко з Ліною вийшли на рідну землю, жадібно вдихнули повітря, напоєне запахом хвої та осінніх луків. Над лісом пливли прозорі тумани, звідкись чувся аромат диму.

— Здрастуй, Земле! — прошепотіла Ліна. Славко мовчки потиснув їй руку.

Позаду них з'явилася постать Рона. Він підняв угору дві руки, вітаючи своїх друзів. Почувся його схвильований голос:

— Не забувайте вашого друга з Ра, чуєте? Коли захочете здійснити казковий подвиг — я прийду! Ми прийдемо! Далекі світи прийдуть на допомогу безстрашним шукачам!

Він зник в отворі люка. Сріблиста чечевиця піднялася вгору, майнула над верховіттями дерев, зникла в небі.

Діти взялися за руки, пішли туди, де видно було червону покрівлю рідної школи. Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, обзивалося: «Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона. Прекрасні гості незабаром прийдуть до тебе. Очі квіток заглянуть у душу твою. Хочеш, Земле, стати планетою збратаних людей і квітів? Хочеш?»

5. Завдання.

1. Планетою Вогняних Вихорів Рон називає

- А Землю
- Б Венеру

- В Юпітер
- Г Меркурій

2. Прочитайте уривок із твору.

«Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, обзивалося: "Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона"».

У цих рядках НЕМАЄ

А епітета

Б гіперболи

В персоніфікації

Г риторичного звертання

3. Установіть відповідність.

Уривок із твору	Елемент композиції
1 «Блідо-блакитний будинок, зроблений із непрозорого матеріалу, подібного до пластмаси, увесь був обвитий срібнолистим в'юнком із рожевими квітами».	А екстер'єр Б інтер'єр В портрет Г пейзаж
2 «Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, укриті кригою річки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі. Немає дерев».	
3 «...середній на зріст хлопець, одягнений у зеленкуваті штани та блакитну безрукавку. Він мав кучеряве ясно-фіолетове волосся і матово-бліде обличчя з рожевими вустами».	

4. Опишіть зовнішність і характер Рона. Що в ньому незвичайне?

5. Чи однакові почуття до Ліни й Нанті мав Славко? Обґрунтуйте свою відповідь.

6. Розкажіть, як Рон урятував квіти-актинії від потворних чорних їжаків. У яких літературних творах чи кінофільмах ви натрапляли на мотив паразитування — живлення чужою енергією? Яку роль відіграє енергія в житті людини й планети?

7. Доведіть на конкретних уривках із твору, що повість Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» *фантастична*? Чи можна цей твір назвати *пригодницьким*? Аргументуйте свою відповідь.

8. Що символізує Край Казки? Чого навчає читача історія Славка Лісового?

9. Напишіть вільне есе на тему «Невже Славко Лісовий не має недоліків?».

10. **Домашнє завдання.**

Створіть мапу подорожі Славка та Ліни по Землі й у космосі.

6. Творча робота.

- Напишіть фанфік на тему повісті Олеся Бердника «Хто зважиться — вогняним наречеться» (одна-дві сторінки).

Подумайте й розкажіть

- Чи вірите ви в існування життя поза планетою Земля?
- Що в повісті Олеся Бердника вас найбільше здивувало? Чим саме?
- Чи наважилися б ви на космічну мандрівку?

§ 50–52. ПРОТИСТОЯННЯ ДОБРА І ЗЛА В РОМАНІ-ФЕНТЕЗІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «КОРОЛІВСТВО»

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке роман-фентезі?
- Як стати невидимим для нечистої сили?
- Чому нечиста сила не любить книжок?

Галина Пагутяк (1958 р.) народилася в с. Заколоті, що на Львівщині.

Письменниця.

Найвідоміші твори: роман «Урізка готика», книжка прози «Слуга з Добромиля»; повісті «Втеча звірів, або Новий бестіарій»; роман-фентезі «Королівство».

1. Коротко про Галину Пагутяк.

Дитинство Галини Пагутяк минуло на Львівщині. У вісімнадцять років вона поїхала до Одеси, де навчалася на штукатурницю, потім працювала на Борислав-

ському фарфоровому заводі. Робота була тяжкою, інколи доводилося стояти біля конвеєра кілька змін. Саме в цей час Галина почала писати твори, вступила на філологічний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Здобувши вищу освіту, працювала в Дрогобицькому краєзнавчому музеї, приватній школі, Львівській картинній галереї. Пише в жанрах фентезі та наукової фантастики. Її було відзначено Шевченківською премією за книжку прози «Слуга з Добромиля».

Г. Пагутяк змалку любить книжки й котів (у неї вдома проживає п'ять кішок!). Власне, про книжки та котів її роман-фентезі «*Королівство*», який ви сьогодні розпочнете читати. А ще ця книжка про родинні цінності, добро і зло, фантастичних істот і...

2. Роман-фентезі «Королівство».

- Прочитайте кілька глав роману Г. Пагутяк «Королівство» та виконайте завдання.

КОРОЛІВСТВО

Роман-фентезі
(Уривки)

22

Гортензія лежала в спальні з перев'язаною ногою і стогнала. Невдовзі, згідно з наказом Повелителя, треба було їхати в Замок. Полагодила телефон на свою голову. Усе залежало від матусі. Якщо та скаже їхати о п'ятій, то Гортензія мусить підвестися навіть зі смертного ложа. Якби це якісь

традиційні відьомські гуляння, вона б стерпіла чергове приниження: виставляти на загальний посміх свою недостатню кваліфікованість їй доводилося не раз. Але тут пахло справжньою битвою і навіть жертвами. Стара їхала вночі, а вона — о п'ятій годині, певно, для прибирання. Бути невдахою серед відьом ще гірше, ніж бути невдахою серед людей, бо останні ще можуть поспівчувати.

— Яка я нещасна! — простогнала Гортензія. І тут їй сяйнула рятівна думка: випити снодійного; тоді матері не вдасться її добудитися, і вона поїде пізніше. Гортензія вже сягнула рукою до шухляди, але тут до кімнати влетіла розлючена стара.

— Що? Га? — підхопилася Гортензія.

— А те, що ти більше не в Клубі!

— Ну, і добре! — одразу заспокоїлася Гортензія. — Мені там ніколи не подобалося. А чого це ви як Пилип із конопель?

— Ти чому повернула книжку, яку вчора поцупила? Чому не дала мені понюхати?

— Ви не хотіли. І не віддавала я книжки! Я її згубила вночі, коли карета перекилася. І косметичку теж... Тепер я без косметички...

— І ворону прогавила.

— То вже на мене не вішайте! Я любила цю пташку й не бажала їй зла.

— Тьху на тебе! Тьху, тьху, тьху!

— Не тьхуйте, мамо, мені й так недобре...

— Буде ще гірше! Ти забула, кому служиш? Зараз же йди й вимани книжку в малої. Вона сидить і любісінько читає вголос книжку про Королівство, єдину на всі три світи, де зібрані всі пророцтва...

— Невже? Ви ж її самі не хотіли брати. Вам завжди здається, що я нічого путнього не приношу. Я можу донести на вас Повелителю...

Ці останні слова не образили стару, бо поміж нечистю доносити одне на одного вважається звичайнісінькою річчю. Урешті вони сторгувалися на тому, що стара відмаже Гортензію від поїздки, якщо та виманить книжку про Королівство. Гортензія, сумна й невесела, натиснула кнопку дзвінка Люцининої квартири. Нелегко знайти книжку серед стосів інших книжок, коли не вмієш читати.

Люцина саме дочитувала статтю про Серединний світ, коли книжка вирвалася в неї з рук і гномики з мітлами знову взялися за роботу, покриваючи сторінки тайнописом. Може, книжці набридло, що її читають? Та коли у двері подзвонили, дівчинка здогадалася, що все робилося задля безпеки. Вона швиденько сховала книжку під канапу, на якій спав Фелікс. Мишей у них не було, тому під канапою ніщо не загрозувало «Енциклопедії Королівства». А вже тоді пішла відчиняти, тручи почервонілі від напруження очі.

— То я, Люциночко, — жалібним голосом обізвалася Гортензія. Якби її юна сусідка знала, що дві хвилини тому вона пообіцяла вбити її, аби

тільки здобути книжку, то, певно, замислилася би над тим, чи відчиняти двері. А вона не тільки відчинила, а й спитала співчутливо:

— Як ваша нога? Дуже болить?

І цим обеззброїла Гортензію. Звісно, вона б не вбивала Люцину, але могла б стати співучасницею вбивства, так легко було її залякати.

— Нога? Так, болить, — Гортензія набрала в рот побільше повітря, і тут їй немилосердно засвербіло в носі.

— Що з вами?

— А-алергія!.. — видихнула сусідка. — На...

Вона ледь не сказала «на книжки».

— Я лежала така хвора, от прийшла попросити в тебе книжечку. Почитати...

— А яку?

— Таку невеличку, щоб у сумочці вмещалася. Коричневу. Я її в тебе вчора бачила...

Стара, що спостерігала за розмовою в чаклунське люстерко, спересердя вдарила кулаком по чавунному баняку, і в голові Гортензії щось луснуло. Вона зойкнула й похитнулася.

— Як називається та книжка?

— Не знаю, забула. Але вона була в передпокої біля телефону.

Фелікс прокинувся і мовчки спостерігав за нелюбою сусідкою. Невже господиня не розуміє, що відьма хоче забрати книжку про Королівство, у якій пишеться про те, що він, Фелікс, стане героєм. І що назріває велика змова проти неї самої. Люди вірять фальшивим словам, не помічаючи чорних думок, що їх супроводжують. Кіт чекав того моменту, коли треба буде стати на захист книжки. Він не поспішав. Як-не-як, а в його жилах текла розсудлива та благородна королівська кров.

— Може, ви самі подивитеся? — запропонувала Люцина. Вона хотіла додати, що без маминого дозволу не повинна давати книжки, але щось підказувало їй, що Гортензії потрібна саме «Енциклопедія Королівства». І, мабуть, потрібно чимось поступитися. Правда, сусідка виглядала дивно, наче в неї піднялася температура: лице почервоніло, очі блищать, голос хрипкий.

Як тільки вона це сказала, Гортензія миттю опинилась у передпокої, незважаючи на хвору ногу. Її очі жадібно нишпорили по полицях.

— Знайшла! — радісно писнула вона, ухопила невеличку коричневу книжечку, розчахнула двері й щезла.

Люцина ошелешено застигла, а тоді кинулася за нею. Сусідські двері зачинилися перед її носом, і Феліксовим також. На знак протесту кіт почав рвати кігтями дерматин на дверях квартири № 13.

— Ідіотка! — почула Люцина. — Це — телефонний довідник. А ту книжку вона сховала під канапою. Іди й відбери!

*Є. Гапчинська.
Дівчинка і кіт. 2000-ні роки*

— Ти чув, Феліксе? Треба тікати!

Люцина вхопила кота й зачинила власні двері на замок, засув, а тоді ще й на ланцюжок. Дідусь дуже боявся, щоб довгомуди не поцупили книжок. Жарти жартами, але з книжковими гномами вона вже сьогодні зустрілася. Дівчинка позачиняла всі вікна, щоб їх не можна було знадвору відчинити. А тоді у двері подзвонили: один раз, скромно, як це ведеться між вихованими людьми, які не зазіхають на чужу бібліотеку. А потім уже безперервно, як роблять ті, хто загубив ключі, а вдома вже всі сплять. Люцина сиділа, притиснувши до грудей книжку, на яку розпочалося відьомське полювання. Кіт чатував під дверима й голосно нявчав, а коли у двері стали гупати кулаком, ще й завив:

— Ти хочеш, щоб я її впустила? — розсердилася Люцина.

Однак кіт лише підтримував у собі бойовий дух. Він не міг розповісти Люцині геть усе, бо та була замолода для державних таємниць Королівства.

Довгої облоги без запасів їжі вони не витримають. Та й випускати господиню з дому без належної охорони не можна.

Налякана Люцина взагалі не могла ні про що думати. Від безперервного дзенькання нею почало трусити. Якби мама була вдома, цього б не сталося. Мама завжди казала, що вихід можна знайти й у найбезглуздішій ситуації. Не треба панікувати. Вихід через двері був неможливий. Через вікно третього поверху — також. То вихід для котів середньої ваги. Віддати їм книжку? «Ніколи не віддавай книжки людям, які можуть використати їх на лихе», — говорив дідусь.

— Не віддам я тебе, не бійся! — заспокоїла книжку дівчинка. Розгорнула, але там було все зашифроване. — Треба тебе десь сховати...

Увійшов Фелікс, стурбованим виглядом показуючи, що йому конче й негайно треба вийти. У нього з'явився план, хоча повністю виконати його вже не вдасться.

24

Те, що Фелікс пішов, трохи образило Люцину. Звідки їй було знати, що той шукає для неї підмогу... Коти не мають звички повідомляти про власні рішення навіть своїх близьких. Дівчинка гарячково думала, куди б їй сховати книжку. Може, у холодильник? Але ж книжкові гномики замерзнуть.

До того ж стара знала, де була книжка під час приходу Гортензії. Тепер Люцина переконалася, що вона справжня відьма.

Нарешті настала тиша. Можливо, сусідки придумують інші хитрощі. Якби книжка знову дозволила себе почитати. У ній мусить бути щось таке, що допомогло б знайти вихід. Не сидіти ж їй тут до завтра й тремтіти від страху. Але мама ще телефонуватиме сьогодні. Разом вони щось придумають. Шкода, що Гортензія забрала телефонну книгу, де були адреси маминих друзів!

Урешті Люцині набридло сидіти отак у бездіяльності й чекати, що хтось її порятує. Вона поклала книжку на подушку, гарненько вкрила ковдрою і сказала:

— Спи, я щось придумаю!

А сама пішла до вхідних дверей. Вони були міцні, без жодної щілини. Відьми ж уміють перекидатися на жаб, павуків, мишей. Але щоб розпізнати всі їхні підступи, треба довго вчитися. Треба пошукати якісь книжки. У шафі за склом були найцінніші прадідові книжки. Однак шафа була замкнена на ключ. Коли в місті настала мода на відьом, Люцина спитала бабцю, що робити, коли відьма захоче заповідати їй щось лихе. «Не боятися», — відповіла бабуся.

Але тепер Люцина боялася. Один раз їй навіть здалося, ніби за вікном промайнув силует відьми верхи на мітлі. На важких томах, оправлених у темну шкіру, виднілися напівстерті написи-назви. Багато було написано латиною, але поміж них Люцина побачила знайомі літери: «Друга подорож ГГ, до Королівства», «Історія Імперії крутиголовців», «Мудреці Королівства». Дверці не можна було відчинити. Згідно з традицією, мама мала передати Люцині ключ від книжкової шафи, коли їй виповниться двадцять один рік. Але хтосьна, що вчинила б Люцина із шафою зараз, якби побачила за склом книжку «Як знешкодити відьму» (...).

Коли пролунав телефонний дзвінок, вона забула, що то може бути сусідка. Ухопила слухавку й почула писклявий голос Гортензії:

— Люцинко, я помилилася. Узяла не ту книжку...

— Хіба ви не вмієте читати?

— Не вмію.

Тут увірвався скрипучий голос старої:

— Твоя книжка вже виспалася? Хі-хі-хі!..

— Не віддам вам книжки, і все! — вибухнула Люцина й кинула слухавку.

«Господи, вона все бачить! Наче тут скляні стіни...»

Дівчинка вхопила книжку й побігла з нею на кухню. Становище було кепське: ні вийти, ні сховатися, ані покликати на допомогу. Ніхто ж не повірить.

Не знати, скільки минуло часу. Люцина з тугою дивилася на сонячне подвір'я, де безтурботно бавилися діти, і ще гостріше відчувала, яка вона самотня. (...)

Дівчинка поклала в торбинку книжку, гаманець, де майже не залишалося грошей, телефонну картку, щітку для волосся і кілька карамельок. Якщо їй вдасться вибратись із квартири, вона подзвонить секретарці в мамине видавництво, і, може, та підкаже, де можна заночувати. У кишеню джинсів Люцина поклала зубчик прив'ялого часнику. Страх якось минувся. Якщо тихо вийти та швиденько збігти вниз, її не затримають. Вона відімкнула двері й виглянула. (...)

З-за прочинених дверей виглядала Гортензія з мітлою та благала:

— Котики хороші, ідіть звідси!

Люцина показала їй язика й помчала вниз. Тепер усе залежало тільки від швидкості. На віддалі кільканадцяти метрів за нею котився непомітний сірий клубок, отже, радіти було передчасно.

29

Сонце пекло немилосердно, але Люцина на нього не зважала. Вона бігла вниз вулицею, повз будинки, де жили люди, однак серед них не було нікого, хто допоміг би їй сховатися чи дати розумну пораду. Відьми можуть зробити з нею що завгодно, навіть перетворити на жабу чи осліпити. Звісно, вона поводитися пристойно — не кричала, не плакала. Була вже величенька панночка, але їй таким потрібні мама й кімната, де за ними ніхто не підглядатиме. Стало більше людей, а не тільки машин, і вона звернула в бічну вулицю, потім знову, сподіваючись, що запах бензину, собак, розігрітого асфальту й відцвітаючого жасмину зіб'є Гортензію та її матусю зі сліду, а крони дерев сховають від повітряних шпигунів.

Люцина почувала себе зовсім беззахисною. Її ніхто в житті не переслідував, не кривдив, не намагався обікрати. Вони з мамою жили на околиці, де люди знають одне одного в обличчя, де відразу помічають чужого. А коли довкола незнайомі люди, то не знаєш, чого від них чекати. Люцина не помічала власної самотності, бо то не була справжня самотність: мама, книжки, Фелікс, однокласники. Але буває страшніше: коли ти сам на сам опиняєшся з лихом, злом, небезпекою.

Дівчинка сіла на лавку біля якогось під'їзду, щоб трохи перепочити та вирішити, як їй діяти далі, бо не можна без кінця тікати. Місто хоча й велике, але колись вона вийде за його межі. Треба було когось знайти, але вона не мала телефонної книги. Пам'ятала лише телефон маминої роботи. Треба буде знайти якийсь автомат, поки на неї не подіяли відьомські чари й не відібрали пам'ять. Стара відьма, напевно, чаклує над телефонною книгою. Видима загроза начебто зникла, бо Люцина опинилася досить

далеко, але залишалася невидима. На лавку сів горобець, що відразу викликало в неї підозру.

— Може, ти відьма? — звернулася до нього Люцина. — Дай мені спокій!

Горобець образився і полетів собі геть.

Чорний пудель вибіг із кущів і почав чухатися від бліх.

— А може, ти — відьма? Стільки років, Гортензіє, ми були сусідами, а тепер ти хочеш мене вбити через книжку. Якщо ти не вмієш читати, то навіть то тобі вона?

Слідом за пуделем із кущів вискочив хлопчисько років дванадцяти. Він не міг бути відьмою, бо очі мав злі, але сірі. У відьом — чорні очі.

Хлопець покрутив пальцем біля лоба:

— Ти що, ненормальна? Чого вчепилася до мого пса? Ану, геть із моєї лавки! То мій будинок! (...)

Урешті вона опинилася на вулиці, де було повно крамниць, і відшукала справний таксофон. Вона набрала номер приймальні видавництва, хоча, власне, там і не було приймальні: дві малесенькі кімнатки — от і все дитяче видавництво. І безліч запакованих і розпакованих книжок із малюнками, котрі мама повинна була роздати добрим людям. Як ото господарі хочуть віддати кошеният у добрі руки. В обох випадках це справа нелегка.

Ніхто не відповідав. Люцина глянула на годинник: рівно п'ята. Треба було з дому дзвонити, коли ще був час. У дівчинки набігли на очі сльози: як уже не щастить, то не щастить. Повз неї проїхав трамвай із написом «Мертвий свідок». Не знати чому, але це викликало в неї напад сміху. Аж люди почали озиратися. Хіба можна так називати трамвай?!

«Так, — сказала вона собі, коли перестала сміятися. — Я можу викинути цю книжку в сміття і спокійно повернутися додому. Хтось здасть її потім у пункт прийому макулатури, де її ніхто не читатиме. Може, справді так зробити й навіки забути про Королівство?»

Але тут вона згадала про книжкових гномів, таких чистеньких, охайних. Як їм буде серед бананових шкуринок, недоїдених пиріжків та обгорток від морозива? Мама б не схвалила її вчинку. Вона так любить книжки, піклується про них, як про рідних дітей (...).

У вітрині перед нею з'явилося бридке лице старої відьми, що весело посміхалося. Люцина знову кинулася бігти та раптом спинилася. Недалеко ж вона забігла... Треба їхати, а не бігти. Дівчинка перейшла на протилежний бік вулиці й стала на автобусній зупинці. Під'їхав невеликий жовтий автобус. Люцина розпачливо замахала руками, і він зупинився. Не можна сідати в незнайому легкову машину, але в міський автобус можна.

Люцина впала на передне вільне сидіння і на мить заплющила очі, ніби хотіла сховатися від переслідувачів. Потім згадала, що треба заплатити за проїзд і вийняла з гаманця кілька дрібних монет. Водій виявився дуже спритним чолов'ягою. Як тільки монети опинились у дівчинки на долоні, довга волохата рука змела їх звідти й вручила натомість квиток. Він був не дуже чистий і пожмаканий, до того ж завеликий, як на квиток міського маршруту. Тому Люцина звернула на нього увагу. На папірці чомусь було написано: «СЕАНС ЧОРНОЇ МАГІЇ. ШОУ КЛЕПТОМАНІВ. У ПРИМІЩЕННІ КЛУБУ КНИГОЛЮБІВ».

Далі була дата: «1 листопада», без вказаного року. Або це вже було, або колись буде. Тому Люцина вирішила потім не викидати цей дивний квиток.

Їй усе одно було, куди їхати, тільки подалі. Коли стемніє, вона тихенько повернеться додому й сидітиме в темряві. Нарешті вона відчула себе в безпеці. Водій скаже, коли буде кінцева зупинка. На неї навіть найшла дрімота. Раптом щось ззаду смикнуло її за волосся і пропищало:

— Така мала, а вже відьма? А може, вовкулака?

Звичайно, Люцина подумала, що це їй сниться, і нічого не відповіла.

— Можна сісти біля тебе? Згаємо час...

І не чекаючи дозволу, хтось гупнув на вільне місце коло неї.

— Привіт! Я — Спрячик. Їду у відпустку. Ти любиш «Пінк Флойд»?

— Мамо! — прошепотіла Люцина.

Хоч те, що вона побачила, зовсім не було страшним. Досить приємний на вигляд домовичок у джинсах і білій панамці. Але вона зірвалася на ноги й обернулася. Посеред автобусного салону було підвищення, заставлене клунками з харчами, а довкола сиділи волохаті страховиська впереміж із жінками, одягненими в якесь мальовниче дрантя. Вони побачили Люцину й збуджено загомоніли:

— Чужа, чужа! Хто дозволив брати лівих пасажирів?

Домовик смикнув Люцину за сорочку:

— Улипла ти, мала! Зараз вони тебе з'їдять!

Звісно, так лякають лише малих дітей, але дівчинка й так була налякана. У цьому автобусі їхали незначні представники нечистої сили: довгомуди, відьми, пліснявці та слинявці. Гортензія теж мала їхати цим рейсом, але в неї виникло стільки проблем через Люцину, що вона не встигла зібратися. Усій цій компанії, по суті, призначалася роль камікадзе. Ніхто не знав, що зараз діється в Замку, який стояв посеред Граничного світу: чи він узагалі існує, чи є в ньому господар. Пасажири шепталися між собою, ніби ніхто ще не повертався із Замку додому. Якби йшлося про відьомську вечірку, автобус був би переповнений.

Але що нам до них! Їм ще довго їхати, та коли Люцина побачила, як до неї тягнуться довжелезні руки довгомудів, а відьми трясуть розкудланіми патлами, коли за вікном вона нічого не побачила, крім сивого туману, тоді вигукнула слова, які могли захистити її ще раніше:

— Мене немає!

Цих слів навчила її бабуся. Їй одразу ж вона стала невидимою для відьом, відьмаків, довгомудів, вовкулак, слинявців і пліснявців.

— Де вона? Де вона? Шукаймо її!

Нишпорячи автобусом, вони падали одне на одного, набивали ґулі; з кошків повипадали булочки, яйця, огірки.

Водій, довгомуд Седмиця, різко загальмував, бо якийсь слинявець опинився в кабіні. Розлючені відьми прагнули будь-що знайти Люцину, щоб помучити її, подряпати, пощипати, а потім вручити як подарунок Повелителю. Або використати її як служницю, змусивши підмітати Замок. Або і те, й інше.

Люцина забила у куточок, накривши голову руками.

— А я тебе бачу! — шепнув домовичок. — Гарна забава, правда?

— Мені треба вийти! Допоможи! (...)

— Шкода, що ми не поспілкувалися. Може, ще зустрінемося... Натисни оту червону кнопку біля дверей. Тобі ще рано йти у відьми...

— Я не відьма! — просичала Люцина. — Дякую!

Двері відчинилися, і вона зникла вже насправді. Її ще довго по тому шукали в автобусі. Та так і не знайшли.

До речі...

На відміну від повісті, **роман** як літературний жанр має не одну, а кілька сюжетних ліній. У повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки» лише одна сюжетна лінія — пригоди, які відбуваються з друзями Явою та Павлушею. У романі Г. Пагутяк «Королівство» чотири сюжетні лінії: 1) події в житті головної героїні Люцини; 2) пригоди друзів Марка та Серпня; 3) розслідування сантехніка й репортера Мортіуса та його Тигрисика; 4) темні справи нечисті — Повелителя, Стронціуса, відьми Гортензії та її матері, крутиголовців та ін.

Фентезі — літературний жанр, у якому магія та інші надприродні явища є елементами сюжету, теми чи місця дії. У романі-фентезі Г. Пагутяк «Королівство» багато магії та надприродного: Марко має чарівну кульку й перетворюється на лиса; гномики відкривають або закривають для читання «Енциклопедію Королівства»; коти розмовляють людською мовою; трамвай чхає; відьми літають на мітлах; літературні персонажі, аби пройти крізь стіну, малюють на ній двері та, дмухнувши, їх відчиняють... Яких тільки чудес немає у творі, де простір поділено на світі: Серединний світ, де живуть люди; Граничний світ, через який можна потрапити до Королівства; Королівство й Імперія як символи добра і зла.

3. Завдання.

1. Твір «Королівство» за жанром —
 - А історичне оповідання
 - Б пригодницька повість
 - В фантастична повість
 - Г роман-фентезі

2. Усі перелічені персонажі є темними силами, ОКРІМ
 - А крутиголовців
 - Б довгомудів
 - В пліснявців
 - Г гномиків

3. «Розсудлива й благородна королівська кров» текла в жилах

А Гортензії	В Люцини
Б Фелікса	Г Спрячика

4. Чим подібні твори Г. Пагутяк «Королівство» та Дж. Роулінг «Гаррі Поттер»?
5. Охарактеризуйте Люцину за її поведінкою та вчинками.
6. Яку роль у творі відіграє «Енциклопедія Королівства»?
7. На конкретних прикладах доведіть, що твір Г. Пагутяк «Королівство» за жанром — *роман-фентезі*.

8. Стисло перекажіть зміст 22, 24, 29 та 31 глав роману-фентезі Г. Пагутяк «Королівство».

9. Напишіть вільне есе, узявши за тему вислів із роману-фентезі Г. Пагутяк «Королівство». Використайте приклад із твору, який ви читали в 7-му класі.
 - Раби можуть лише мріяти, а не боротися.
 - Складних рішень завжди багато, а просте — одне, і краще обрати його.
 - Мудрі люди частіше всміхаються, ніж немудрі.
 - Ти ніколи не опинишся в незручному становищі, якщо казатимеш правду.
 - Щоб пізнати когось, треба уявити себе на його місці.

10. Домашнє завдання.

Ви ознайомилися лише з початком пригод Люцини. Попереду знайомство з друзями Марком і Серпнем, репортером і сантехніком Мортіусом та його Тигрисиком, а також із Повелителем, іншими представниками нечистої сили. Прочитайте роман-фентезі Г. Пагутяк «Королівство» повністю на літніх канікулах (за бажанням).

Подумайте й розкажіть

- Ви вірите в магію?
- Чи хотіли б приєднатися до Люцини в її подальших пригодах? Чому?

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Алегорія — наділення тварин, птахів, рослин рисами людського характеру.

Ана́фора — повторення окремих слів або словосполучень на початку віршових рядків, строф чи речень.

Ба́йка — невеликий, здебільшого віршований, повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Віршовий ритм — рівномірне повторення, чергування певних мовних одиниць (рим, стоп чи строф).

Героїко-романти́чна повість — повість, у якій зображено героїчні вчинки романтичних героїв у надзвичайних обставинах.

Гімн, або сла́вень, — урочиста пісня з яскраво вираженим патріотичним пафосом; один із символів держави.

Гіпе́рбола — художній прийом, який полягає в значному перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності, наприклад: *Щира праця гори верне* (нар. тв.).

Головний геро́й / головна́ герої́ня — особа, яка перебуває в центрі уваги письменника, і навколо неї розгортається сюжет.

Гу́мор — відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах у доброзичливому й жартівливому тоні.

Гумореска — невеликий віршований або прозовий твір із гумористичним сюжетом.

Детекти́в — прозовий пригодницький твір, у якому розкривається певний злочин. Ознаки детективу: наявність таємниці, пов'язаної зі злочином; головний герой — детектив; у детектива є друг і / або помічник; зазвичай злочинець діє самотійно.

Дістих (дво́вірш) — дворядкова строфа.

Драматичний твір — твір, призначений для постановки на сцені.

Другора́дний геро́й діє з головним, доповнює своїми діями розвиток сюжету, відіграє важливу роль у глибшому розкритті характеру головного героя.

Епіте́т — художнє означення, наприклад: *золоті руки, світла душа, пишний сад*.

Епі́чний твір — розповідний твір, у якому життя змальовано у формі розповіді про людей та їхні вчинки.

За́гадка — короткий і дотепний опис людини, тварини, предмета, події чи явища, які треба розпізнати й відгадати.

Іде́я — основна думка про змальовані у творі явища.

Інтри́га — потаємні, переважно непорядні дії, учинки літературного героя, спрямовані на досягнення якої-небудь мети.

Історична пові́сть — повість, що будується на історичному сюжеті, у якому широко відтворено певну епоху та її діячів.

Ка́зка — усне народне оповідання про вигадані події, що сприймаються як реальні. Вигадка в ній пов'язується із життям людини, з її мріями про кращу долю.

Катре́н (чотири́вірш) — чотирирядкова строфа.

Колиско́ва пісня — народна або авторська пісня для заколисування дитини.

Компози́ція епі́чного твóру — будова літературного твору, розташування в ньому сюжетних і позасюжетних елементів, а також образів-персонажів.

Легéнда — розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя та діяльність якоїсь особи.

Ліри́чний геро́й — герой ліричного твору, що висловлює свої емоції, переживання, думки; ніби друге «Я» автора / авторки твору.

Ліри́чний тві́р — зазвичай віршований твір, невеликий за обсягом, у якому реальність відображено через думки й почуття ліричного героя.

Лі́ро-е́пічний тві́р — твір, що містить елементи лірики й епосу: лірика — це емоційно забарвлені твори, епос — твори оповідного характеру.

Літо́пис — найдавніший вид літератури, розташовані в часовій послідовності коротенькі замітки й докладні оповідання про історичні події.

Мета́фора — слово чи словосполучення, яке розкриває ознаки та властивості одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета, наприклад: *засипаний піском часу, оповитий серпанком загадковості*.

Міф — розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Мо́ва а́втора — розповідь у літературних творах, що ведеться від імені оповідача.

Мо́ва персона́жів (або дійові́х осіб) — репліки дійових осіб.

Мора́ль — повчальний висновок у байці.

Моти́в — основні переживання та думки в ліричному творі.

Наро́дний пере́каз — усне оповідання про визначні історичні події та їхніх героїв.

Опові́дання — невеликий прозовий твір про якусь подію із життя одного чи кількох героїв протягом короткого проміжку часу.

Пара́лелі́зм — прийом паралельного зображення явищ природи й емоцій, стану літературного героя через зіставлення: *Розвивайся ти, сухий дубе, завтра мороз буде, / Ой збирайся, молодий козаче, завтра похід буде*.

Па́фос — це запал, піднесення, натхнення.

Персоні́фіка́ція — образний вислів, у якому ознаки людини переносять на неживий предмет чи явище, наприклад: *танцюють сніжинки, камінь спить*.

Пі́сня — невеликий ліричний твір, що виконують співом.

Піри́хій — допоміжна стопа з двох ненаголошених складів (не впливає на визначення віршового розміру): ∪ ∪.

По́вість — це великий розповідний прозовий твір, у якому широко змальовано життя одного / однієї або кількох героїв / героїнь протягом тривалого або важливого за подіями часу.

Повто́р (рефре́н) — фрази у творах, які повторюються для наголошення певної думки, або група слів, що повторюється в кінці кожної строфи.

Поéма — ліро-епічний твір (переважно віршований), у якому зображено значні події і яскраві характери персонажів.

Пори́вня́ння — художній вислів, у якому один предмет чи явище зіставляється з іншим: *Росте хлоп'я, мов куц калини* (Б.-І. Антонич).

Портре́т — змалювання зовнішнього вигляду літературного героя.

Портрётна детал — зображення лише однієї, але прикметної, дуже яскравої риси зовнішності літературного героя.

Постійний епітет — художнє означення, регулярно вживане у фольклорних творах: *червона калина, рідна мати* та ін.

Приказка — образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, вона висловлює думку неповно.

Прислів'я — довершений за змістом вислів про риси та вчинки людей із повчальним характером.

Прітча — оповідний літературний твір із повчальним висновком (тобто мораллю), за змістом близький до байки.

Психологічна повість, як і психологічне оповідання, розкриває характер літературних героїв у складних, часто екстремальних ситуаціях.

Ремарка — коротка інформація в драматичних творах про декорації, пору року, зовнішність дійових осіб, їхні інтонації, жести та рухи.

Ріма — співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний та наступні за ним звуки.

Ритм — повторність певних одиниць через рівні проміжки часу.

Романтичний герой — сильна особистість, яка діє в надзвичайних умовах.

Сатіра — різке висміювання хиб і вад, негативних явищ.

Співомовка — короткий гумористичний твір, часто побудований на народному анекдоті чи казковому мотиві, у якому описано комічний випадок.

Строфа — повторюване поєднання кількох віршових рядків, зв'язаних між собою римами й інтонацією. Строфи зазвичай складаються з двох рядків або чотирьох, хоча може бути й інша кількість (від двох до чотирнадцяти).

Сюжет — послідовність подій, у яких розкриваються характери літературних героїв (*елементи сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка*).

Тема — життєві явища, що змальовані в епічному або драматичному творі.

Тропи — слова або вислови, що вживаються в переносному, образному значенні (гіпербола, порівняння, метафора, епітет, персоніфікація).

Фантастична повість — це великий за обсягом прозовий твір, у якому завдяки вигаданим, уявним елементам створюється світ, відмінний від реального.

Фентезі — літературний жанр, у якому магія та інші надприродні явища є елементами сюжету, теми чи місця дії.

Фольклор — усна народна творчість, а саме: пісні, легенди, міфи, перекази, загадки, приказки та прислів'я, що їх створювали впродовж віків наші пращури.

Художній образ — це узагальнена та разом із тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена творчою уявою митця (*словесний, слуховий, зоровий, нюховий, образ-символ, образ-персонаж та ін*).

Характер літературного героя — це набір рис, якостей, які відрізняють конкретного персонажа від інших дійових осіб і становлять основу його особистості.

Хорей — двоскладова стопа з наголосом на першому складі: — ∪.

Художній паралелізм — див. **паралелізм**.

Художня детал — характерна риса чи подробиця, яка має відносно самостійне значення, щоб емоційніше змалювати образ, індивідуальну особливість.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі: ∪ —.

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

ВСТУП

§ 1. Художній твір як явище мистецтва	4
---	---

ПІСЕННА ЛІРИКА

§ 2–3. Народнопісенна лірика. Суспільно-побутові пісні.	
Козацькі пісні	8
Ой на горі та женці жнуть	9
Ой у лузі та ще й при березі	11
§ 4–5. Народні чумацькі, наймитські, солдатські й інші пісні	14
Ой ішов чумац з Дону	14
Ой горе тій чайці	15
Ой матінко-вишня	17
В суботу пізненько	18
Ой хмариться, туманиться	19
§ 6–8. Патріотичні пісні літературного походження	22
Журавлі	22
Ой у лузі червона калина... ..	23
Зродились ми великої години... ..	25
Квіти мінних зон	26

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНИ

§ 9–10. Історична пам'ять у вірші Тараса Шевченка	
«Розрита могила»	29
Розрита могила	31
§ 11–14. Історична повість	
Івана Франка «Захар Беркут»	34
Захар Беркут (<i>Скорочено</i>)	36
§ 15–18. Героїко-романтична повість	
Андрія Чайковського «За сестрою»	53
За сестрою (<i>Скорочено</i>)	54

МИ — УКРАЇНЦІ!

§ 19–20. Патріотичні почуття в ліриці Василя Симоненка	70
Лебеді материнства	72
§ 21–22. Сучасна українська поезія про війну	76
Олександр Ірванець. «З міста, що ракетами розтрощене...» ..	76
Наталія Мельниченко. Каміння	78

ХАРАКТЕР І ДОЛЯ ЛЮДИНИ

§ 23–24. Світ дитинства в оповіданні Володимира Винниченка	
«Віють вітри, віють буйні...»	82
Віють вітри, віють буйні... ..	83

§ 25.	Проблематика поезії Ліни Костенко «Кольорові миші»	94
	Кольорові миші	95
§ 26–28.	Психологічна повість Оксани Радушинської	
	«Метелики в крижаних панцирах»	98
	Метелики в крижаних панцирах (<i>Скорочено</i>)	99

КРАСА ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

§ 29–30.	Автобіографічна повість Анатолія Дімарова	
	«На коні й під конем»	122
	Які на смак жабенята (<i>Скорочено</i>)	124
	Трішки про алгебру та Галину Іванівну (<i>Скорочено</i>)	128
§ 31–33.	Діти і війна в повісті Григора Тютюнника «Климко»	137
	Климко (<i>Скорочено</i>)	138
§ 34.	Усе шкереберть у «Щоденнику Ельфа»	
	Наталки Малетич	148
	Усе шкереберть. І в цьому є сенс	149

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

§ 35–37.	Таємничі пригоди в повісті Андрія Кокотюхи	
	«Гімназист і Чорна Рука»	156
	Гімназист і Чорна Рука (<i>Скорочено</i>)	157
§ 38–40.	Пригодницька інтрига в повісті Катерини Штанко	
	«Дракони, уперед!»	178
	Дракони, уперед! (<i>Скорочено</i>)	179

ПРИГОДИ ТА ГУМОР

§ 41–43.	Пригоди в повісті Всеволода Нестайка	
	«Тореадори з Васюківки»	191
§ 44–46.	Дружба й кохання в повісті Валентина Чемериса	
	«Вітька + Галя, або Повість про перше кохання»	195
	Вітька + Галя, або Повість про перше кохання (<i>Скорочено</i>)	195

ФАНТАСТИЧНІ ПРИГОДИ ТА ФЕНТЕЗИ

§ 47–49.	Фантастична мандрівка до невідомих планет у повісті	
	Олеся Бердника «Хто зважиться —	
	вогняним наречеться»	208
	Хто зважиться — вогняним наречеться (<i>Скорочено</i>)	209
§ 50–52.	Протистояння добра і зла в романі-фентезі	
	Галини Пагутяк «Королівство»	225
	Королівство (<i>Уривки</i>)	225
	Літературознавчий словник	235

Навчальне видання

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що є у вільному доступі.

Художниця Ю. Ясінська

Редакторка *Н. Забаштанська*
Художня редакторка *Н. Антоненко*
Технічне редагування *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректорки *С. Бабич, І. Барвінок*

Формат 84×108/16.

Ум. друк. арк. 25,2. Обл.-вид. арк. 21,37.

Тираж 201 972 пр.

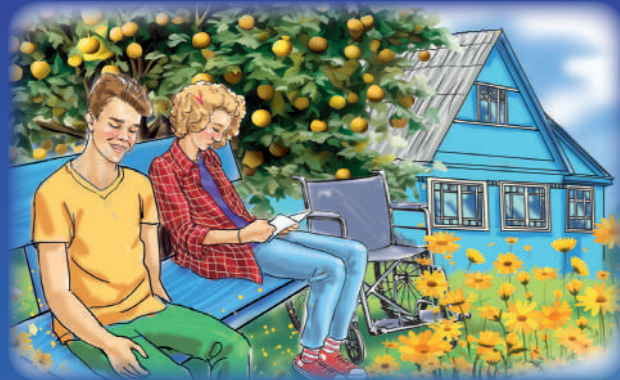
Зам. №

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.
E-mail: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи
ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ»
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПАСПОРТ ЕПІЧНОГО ТВОРУ

1. Назва твору.
2. Автор.
3. Літературний рід.
4. Жанр.
5. Тема твору.
6. Головна ідея.
7. Головні герої.
8. Художні засоби.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПАСПОРТ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

1. Назва твору.
2. Автор.
3. Літературний рід.
4. Жанр.
5. Вид лірики.
6. Провідний мотив.
7. Художні засоби.

- Візуально поєднайте ілюстрації та уривки з художніх творів, які ви вивчали протягом навчального року.
- Назвіть імена персонажів, авторів та авторок, які їх створили.
- Хто вам найбільше сподобався? Чи швидко ви впоралися із завданнями?

— Здорові були, чесна громадо, — сказала вона, злегка паленіючи. — Я спішила звістити вас, що монголи надходять, перед вечором будуть тут, то щоб ви приготувалися, як їх прийняти.

«Ох доле ж, моя доле,
Да чом ти не такая?..»

— Там усі три пропадемо, і нас розлучать, та і її не відшукаємо.

Дівчина читала. Поряд стояв порожній візок. Він, здавалося, належав комусь іншому, хто випадково залишив у цьому саду, — настільки чужим був дівчині незграбний засіб для пересування.

Нагнав його біля паркану, і щойно той почав перелазити — підскочив і з другого разу таки вчепився зубами в штани втікача.

... уперше вийшов на вулицю, тримаючи на новенькому повідку блакитного блискучо-лускатого дракона.

Наша планета шле вам свою ніжність і любов.

І ніч була збентежена, і планета не спала, і тополі стартували в небо, і рясний зорепад феєрверком вітав чистоту першого поцілунку.